142.803

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

OSZK

OSZK

OSZK

OSZK

ZSOLT BÉLA

NAPRAFORGÓ

OSZK

BUDAPEST, 1943

OSZK
R 2
142803
SZ[illegible]CHENYI-KÖNYVTÁR
Kivédéknapló
343. év 21226 sz.
R 1965

Felelős kiadó: Zsolt Béláné.

Faragó Imre könyvnyomdája, Kispest, Vörösmarty-u. 6. Tel.: 346-960.

I.

JEGYZET.

1.

1939 szeptember másodika Párisban ért. Szabadságom harmadik hetét töltöttem, nem mondhatom, hogy egészen gyanutlanul, de a július 14-ike óta félig kiürült, kellemesen unatkozó és bágyadtan szórakozó város gyanutlansága időnkint bennem is eloszlatta a keletről magammal hozott szorongást. Elsején, szombaton délután, a párisiak ugyanúgy vágtattak az autókkal és a weekend-vonatokkal a tenger és a hegyek felé, mint az elmult hétvégén. Az esti világítást sem korlátozták, a transzparensek zavartalanul váltogatták színeiket, csak az uccai lámpák borultak kék fénybe. A kék fényben minden kissé meseszerűen, vagy még inkább filmszerűen hatott, s éppen ezért semmi sem látszott lehetetlennek. A kevés járókelő azonban semmivel sem jelezte, hogy számol, vagy éppen fél a fordulattól. Különös feszültség nem volt a levegőben, s a tiszta égen köznapi csillagok és negyedhold, nyoma sem volt rendkívüli tüneménynek, üstökösnek. A kék fény nem volt újdonság a párisiaknak: tavaly, szeptemberben megismerkedtek színhatásaival, amelyek papírmassévá varázsolják a kőházakat és kisérteties maska-

rákká az embereket. Én ekkor láttam először a kék Párist — mintha az egész levegőben lebegett volna kasírozott felhők között. Voltak régi városrészek, amelyeket megszépített, az eleven városról azonban szinte lemosta az életet. S a járókelők arca csupa hullafolt, s a kék kezek és körmök, mint a félvér négereié.

Éjféltájban rossz sejtelmekkel indultam hazafelé a latinnegyedbe, a »Hotel de France«-ban lévő szállásomra. Lakótársaim magyarok, görögök, arabok, négerek és néhány francia, a bejárat előtt csoportban tanakodtak, mert a kis szállodának nem volt hallja. Mikor oda értem, a vita már eldőlt: a béke mellett döntöttek. A franciák megnyugtatták őket, hogy nem kell mingyárt végzetes jelentőséget tulajdonítani a kék fénynek: tavaly is elmult, az idén is el fog múlni. Magyar hirlapíró barátom beavattottan összegezte azokat az esti újság- és rádióhíreket, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy a békeerőleszítések nemcsak hogy nem kilátástalanok, de a kulisszák mögött már is sokkal több történt, mint amennyit nyilvánosságra hoznak. A nők döntötték el végleg a kérdést: egyszerűen lehetetlennek tartották a háborút. Hazúdnék, ha azt állítanám, hogy ezek a kapualji érvek meggyőztek, de önként hagytam hatni magamra az optimizmusukat. Amikor lefeküdtem és vagy félóra hosszat még olvastam, magam is valószínűtlennek tartottam, vagy inkább valószínűtlennek akartam tartani a háborút. Elalvás előtt, a sötétben latolgattam útitervemet: tíz nap mulva, ha szabadságom véget ér, kerülő úton, az Atlanti-óceánon és a Pireneusok érintésével fogok hazautazni. Az utazási irodában

már érdeklődtem: Bordeauxban, Toulouseban és Maseilleben töltök egy-egy napot!

Napsütésre ébredtem, a közérzetem jó volt és nagyon éhes voltam. Hamar felöltöztem és elindultam a bistro felé, ahol reggelizni szoktam. A kis kávéház a hatodik házban volt a Hotel de Francetól, a Rue Linné és a Place Jussieu sarkán. A százéves, tántorgó házakban javarészt olasz kisiparosok s néger és délkeleteurópai diákok laktak. Földszintjeiken szegényes élelmiszerboltok, fűszeresek, pékek, mészárosok és vegytisztítók voltak, mert ezen a vidéken főkép az elsőrendű szükségleti cikkeknek volt keletjük. A boltoktól még elfért a földszinteken egy-egy lakás is, rendszerint a házmesterek otthonai, melyeknek ablakai az utcára nyiltak. Miközben a kávéház felé mentem, megállapítottam, hogy a Rue Linnén nincs semmiféle gyanús változás. A tizenhetes számú ház kapujához értem, amikor a házmesterlakásban megszólaltatták a rádiót. Megálltam az ablak alatt és hallgatództam. Pontosan délelőtt tizenegy óra húsz perc volt. A speaker éppen bemondta, hogy Henderson angol követ kikérte útlevelét.

2.

Nem írom le, hogyan hatott rám a hír, mit gondoltam és mit éreztem. Most, írás közben, hogy igyekszem megeleveníteni ezt a napot, majdnem komikusnak tartom, hogy első pillanatban azt terveztem, naplót írok a háborúról. Micsoda nagyzási hóbort, vagy »fachsimpelei« arra számítani, hogy dokumentatív, vagy csak érdekes is lehet, hogyan reagált — egy ember, bárki, író vagy akár vezető

politikus erre a percre. Az efajta feljegyzések valamikor annál hatásosabbak voltak, minél több paradoxul kicsinyes mozzanatot, jelentéktelen kuriózumot tudtak lerögzíteni a nagy dolgok tövében. Volt idő, amikor az irodalom elhitette az emberekkel, hogy a nagy dolgok mögött voltaképpen kis dolgok rúgói rejtőznek, de ki ne érezte volna 1939 szeptember másodikán, hogy ez az Anatol France-i történelemszemlélet végkép megdőlt? Bevallom, magam sem éreztem igazában, s első dolgom volt, hogy a papírkereskedésben vegyek egy vastag blokkot. Gondoltam, a kék papírral beragasztott ablakok mögött a kietlen esti hotelben majd jegyezgetek. »Napló — írtam rá már a kávéházban a címet a mappa fedéllapjára.

De este nem volt időm írni, mert az egész szállodát felbolygatták a légvédelmi előkészületek. Teleragasztottuk az ablakokat kék papírral, lámpaernyőket szabtunk, szódabikarbónákat oldottunk, patentzáras ásványvizes üvegekben, miközben lenn az utcán félelmetesen fütyültek a világos ablakokra vadászó biciklis rendőrök. Majd le kellett mennünk a pincébe, hogy veszély esetén kiismerjük magunkat. A pincébe szűk és egyenetlen csigalépcső lejtett, de maga az óvóhely tágas volt és a rozoga ötemeletes, ferde hoteltoronyhoz viszonyítva, elég masszívnak látszott. Rokkant székek, feslett fotőjök és százéves recamiék bútorozták. Egyik sarokban a téli szénkészlet csillogott feketén, az átellenes sarokban boltivig érő halom üres borosüvegekből. S középen két embermagas könyvtorony. Az efajta könyvhasábok alighanem a legtöbb Quartier-beli kis hotel pincéjében megtalálhatók. Minden tudományág, min-

den európai és ázsiai nyelv keveredik bennük. Diákok, költők, volt és leendő államférfiak fizetés nélkül távoznak, vagy olyan hirtelen fordult jóra a sorsuk, hogy tudatosan felejtik ott nyomorúságuk bizonyítékait, vagy csak egyszerűen meghalnak... A patronne az üres szobában összeszedi a lakó hagyatékát: a vacak ruhadarabokat odaadja a bevetődő clochardnak, de a könyvekkel nem tud mihez kezdeni. Semmirevalók, az antikvárius nem ad értük egy sous! sem. Utban vannak végül lekerülnek a pincébe. Évek, évtizedek rakodnak így egymásra a Quartier Latin pincéiben, magas, karcsú oszlopban, mert a pincében is szükség van a helyre. Azért nem fűt be velük a patronne, részben mert a központi fűtést szénnel táplálják, másrészt, mert ezeket a pincéket mégis a Montagne Sainte Genevié-be vájták s a kispolgárok is hallottak róla, hogy öreg tárgyaknak, öreg könyveknek néha nagyobb az áruk, mint magáé a hotelé. S ha szkeptikusok is, de mégis megjátsszák a valószínűtlen eshetőséget, hogy egyszer jön valaki, turkál a könyvek közt egy elnyűtt kötetért, amelynek szerzője állami temetést kapott valahol Amerikában vagy a Balkánon, kezükbe nyom érte néhányezer frankot.

3.

El Merik, az arab matematika és fizika tanára háromszoros panaszt emelt a chef d'ilot-nál, a pinceparancsnoknál: 1. a könyvek tűzveszélyesek; 2. a borosüvegek szilánkjai becsapódás esetén fokozzák a pusztítás erejét; 3. ha a bomba nem is csap be a pincébe, csak a felépítmény gyullad ki, a széngáz megfojt valamennyiünket.

A pinceparancsnok helyt adott a panasznak,

megigérte, hogy másnap előírás szerint kiürítteti a pincét. El Meriket nem nyugtatta meg a chef d'ilot igérete. El Merik azonnali intézkedést követelt, mert El Merik és vele együtt a párisiak túlnyomó része meg volt győződve arról, hogy a Páris ellen való légitámadás órák kérdése, a háború magától értetődő nyitánya. Tavaly, szeptemberben, amikor megszünt a válság, a város főkép azért lélegzett fel, mert a sajtó nem titkolta, hogy a megegyezés a percek mulva bekövetkező légibombázás eddig elképzelhetetlen szörnyűségét hárította el. S a sajtó, hogy minél inkább meggyőzze a megegyezés ellenfeleit, hátborzongató tudálékossággal azóta is gyakran ismertette a repülőbombák különböző változatait a százötven tonnás robbanót, amely két kilométer körzetben minden házat és minden élőlényt lekaszál, a gyújtót, amely olthatatlan tűzével lángralobbantja a követ is, s főkép az yperit-ballont, amely hangtalanul esik le a magasból, a földön szétloccsan és szétroncsol maga körül minden szerves lényt. Az yperit-gázt Yperne óta, ahol először használták, jól ismerik a franciák: a »gazék«, az elgázosítottak ezrei ma is a világháború legmaradandóbb kisértetei. S képzeljük el, hogy húsz év alatt mennyit javítottak, tökéletesítettek ezen az yperiten — magyarázta a sajtó, hogy az emberek minél jobban megbecsüljék a megoldást, amely tavaly az utolsó pillanatban megmentette őket az égből rájuk szabaduló pokol minden kínjától. Most azonban mégis itt volt a fejük fölött a pokol. Nem mondhatom, hogy a várost, amely tizenegy óra húsz perc óta csöndesen, méltóságteljesen búcsúzkodott hadbavonuló fiaitól, s amelynek otthonmaradt része el volt készülve az órák

alatt bekövetkező légitámadásra, félelem, vagy éppen pánik fogta volna el. Síró asszonyt sem láttam, ép oly kevésbbé daloló katonát. A változás csupán annyi volt, hogy a vídám város nem is komor, csak komoly lett s éneklő hangossága lehalkult. De az yperitet szörnyen respektálták. Délután, amikor az utcákat jártam, többször hallottam az yperit nevét, mint az aktuális államférfiakét és diplomatákét. A Hotel de France magyarjai, görögjei, négerei, arabsai és franciái is sokat beszéltek az yperitről. El Merik, a szakember, olyan türhetetlen szakszerűséggel magyarázta az yperit sokféle hatását, hogy végül a pesti újságíró dühösen félbeszakította s átcsapva a kedélyes léhaságba, a ránk váró rémségek karikirozásával enyhítette a rettegés feszültségét. Bár saját halálunkkal viccelt, mindenki kapva-kapott rajta, hogy nevethessen. A sápadt arcokon torz fintor volt a nevetés, de mégis enyhített a cigarettafüsttől és halálfélelemtől sűrű légkörön. S aztán egymást kezdtük ki, egymást vádoltuk tréfásan gyávasággal s hogy mindenkire sor került az ugratásban — valahogyan fölbátorodtunk. Éjféltájban már másról is mertünk beszélni, s lassanként ugyanolyan fontoskodóan, nagyképűen latolgattuk az eshetőségeket, mint egy békés budapesti kávéházban. A nők már ásitoztak, sürgették a lefekvést — elbúcsúztunk. De a küszöbről még egyszer mindenki visszanézett, olyan komoly tekintettel, mintha egy életre válnánk el egymástól.

4.

Hajnalban háromnegyedháromkor elbődült a háború első légi vészjele, amikor hevenyészett öltözetben, hónom alatt az útlevelemmel, a pénztárcám-

mal és a szódabikarbónás üveggel szaladtam lefelé a lépcsőn, a kíváncsiságom intenzívebb volt, mint a félelem. Most tehát itt a húsz év óta rettegett és népszerűsített légitámadás: na, meglátjuk, milyen lesz a valóságban és közelről. A lépcsőházban majdnem szótlanul robogtak, botladoztak, torlódtak előttem és mögöttem a lakók. Pillanatonként megvillant egy zseblámpa s a fantasztikusan kitágult pupillákból soha nem látott fény áradt. Nyilván az én szemem is ilyen visszataszító sugarakat lövelt. A pincébe vezető csigalépcsőn megcsúsztam, s a homlokom az ajtónak vágódott, hogy mindjárt pup nőtt rajta. A pince pillanatok alatt megtelt. Azt hiszem, a látvány először mindenkit groteszkségével foglalkoztatott; az öltözetlenség és kócosság komikumánál is inkább az álomból hirtelen ébredtek arcának bambaságával, amely még nem vette tudomásul a reflexeket. Látni lehetett, ahogy az arcok most ébrednek fel és rájuk rajzolódnak a helyzetnek megfelelő indulatok és gondolatok vonásai. A sziréna még bőgött — s az volt a legkülönösebb, hogy a vészjel szinte megnyugtatóan, bátorítóan hatott. Még beszélgettünk sőt kínosan tréfálkoztunk is. Abban a pillanatban, amikor a sziréna elhallgatott, a pincében halálos csönd támadt, s éreztük, ebben a csöndben pillanatok alatt eltűnt magunkra erőszakolt biztonságérzetünk. S hogy kívülről és felülről semmiféle emberi vagy gépi hang nem hatolt le hozzánk, az óvóhelyből kelepce lett. Fentről, a magasból halálos veszély fenyegetett bennünket, s mi nem hallottunk és nem láttunk semmit. S meg vagyunk fosztva attól a lehetőségtől, hogy a végső pillanatban egyetlen egyéni ügyességgel, vagy egyéni szerencsével

elkerüljük a végzetet. Csakhogy nincs rettenetesebb a láthatatlan és hangtalan ellenfélnél, s mi itt ülünk egy rakáson, vakon, süketen, tétlenül, s a repedezett boltíven, a kétes értékű gázmaszkon, vagy a szódabikarbónás üvegen kivül nincs semmi menedékünk.

Minden érzékszervünk közül a fülünk dolgozott a legerőteljesebben. Ezuttal nemcsak a nagyvárosi hajnali csend ütemes búgását, de az éjszakai mezők csendjének kagylómoraját sem lehetett hallani. Nem csend volt, abszolut némaság. A befalazott pincei ablakokon s a vastag ajtón, amelyet kívülről nedves szőnyeg védett a gáz, az yperit ellen, nem hatolt át a felső világ életének semmiféle hangtüneménye. Ha a pincében moccant valaki, köhintett vagy recsccsentett az ülőbútoron, a többiek rávillantották felelősségrevonó tekintetüket: mintha spiritiszta szeánszot zavart volna a legkritikusabb pillanatban, közvetlenül a szellem jelentkezése előtt. Külső zajt akartunk hallani. Bármifajta szerszám, kalapács, seprő ismerős hangja, vagy a villanycsengő, vagy egy békebeli autótülök könnyített volna a lélekzetvételünkön. Igazában azonban azt a hangot vártuk, amely elől idebújtunk. Minden pillanat, amellyel késett, nemcsak a szorongástól lett sűrűbb, de az iszonyúra felfokozott várakozástól is. Igen, vártuk a detonációt, amilyet eddig még nem hallottunk s amilyet eddig még senki sem hallott. Magam is, aki a mult háborúból sokféle ágyúszóra emlékszem, borsódzva, de egyre türelmetlenebbül vártam a minden eddiginél hatalmasabb effektust. Húsz év óta fokozták fel igényeinket a szakcikkek és a propagandairatok az elkövetkezendő háború harcieszközeiről, amelyek úgy viszonylanak a régiekhez, mint a gyorstüzelő puska a

parittyához. Most dermedten vártuk a halálveszélyt s ugyanakkor beteg kíváncsisággal vártuk a rekordot: na; mi lesz már?

Azt hiszem, mindnyájan férfiasabban viselkedtünk volna, ha a következő pillanat meghozza a robbanást. Igy azonban, egyenes derékkal és szinte megnőtt fülekkel hallgatództunk s féltünk saját reflexmozgásainktól is. Félóra telt el így, amikor a görög nyelvészen kitört a klausztrofóbia. Nem birta tovább, kitárta az ajtót és felszaladt a lépcsőn. Az ajtó csak pillanatig volt nyitva, de becsapott rajta a hűvös hajnali szél s hallani lehetett a Place Jussieu őszi nyárfáinak sziszegését. A görögöt a biciklisrendőr visszakergette a pincébe, de a varázslat már megtört. Fent tehát fúj a szél, a fák sem szöktek el, dühöngnek az őszi szélben, s leveleiket az ócska padokra pergetik, ahol tegnap csavargók, öregaszszonyok, négerek, emigránsok és mi ültünk... s most már valószínű, hogy holnap délben is ott fogunk ülni. A külvilág, amely a pincéből viziónkban azonos volt a háborúval, ismét realitás lett, hogy egy ajtónyilásnyi időre kapcsolatba kerültünk vele. Dermedtségünk felengedett, a halánték-kopácsolás lassúdott és a szívünk, amely szinte megállt, ismét mert hangosabban dobogni. Ugyanakkor ázonban csalódottak is voltunk, elmaradt az attrakció, amiért tulajdonképpen felzavartak és megszégyenítettek bennünket.

Emlékszem, a nők adták tudtul először magatartásukkal a hangulatváltozást. Bár a pincébe érkezésükkor mindjárt felvették a gázmaszkot, meggyőződésem, hogy pillanatig sem féltek. Bizonyosra veszem, hogy nem hittek az yperit-mesében, sőt ekkor

még magában a háborúban sem hittek. Felvették a gázmaszkot, ahogyan felvettek volna egy kalapot, fejdíszt, amely bizonyos alkalmakhoz illik. Már délután felpróbálták a tükör előtt, látogatták egymást benne, sőt cserélték is, ha a másiké jobban illett. Ezek a nők, kevés kivétellel kemény életet éltek: hontalan férfiakkal megosztották a nehéz munkát vagy ami még nehezebb, a tragikus tétlenséget. Petróleumon főztek, rezervoárban mosták az alsóneműt, éjszakákon át gépeltek felesleges cikkeket, kilátástalan sorsú regényeket s eleve megválaszolatlan leveleket. Minden békebeli férfimegpróbáltatásból részt vállaltak, sőt sokszor a nagyobbik részt, de a háborúról legmélyebben még mindig azt hitték, hogy rájuk csak közvetve, a hozzájuk tartozó férfiakon keresztül vonatkozik. Nem csoda, első éjszakája volt a háborúnak, amely — ahogyan elcsépelt pacifista vezércikkek évtízedeken keresztül megjósolták — asszonyokra, gyerekekre és aggokra is kiterjesztette közvetlen hatályát. De az asszonyok még vészjel után a pincében sem élték át s tudatosították új helyzetüket s ha eddig csendben ültek, egy csomóban — nem annyira riadtságból, mint illedelemből, tapintatból —, mint akik halálosan komoly elfoglaltság vagy mámor közben nem akarják zavarni a férfiakat.

S most, hogy kissé felocsudtunk, nem hagyták, hogy a dermedt csend ismét birtokba vegye a pincét. Sorra kibújtak a maszkból, előbb egymás közt suttogtak, majd félhalkan átszóltak a férfiakhoz, akik hirtelen elrestelkedtek, mintha férfiatlanságon kapták volna őket. A nők vittek bele bennünket a látszólag gondtalan diskurzusba. A beszélgetés a kávé-

házi vagy társasági ugratáshoz, vesézésre hasonlított, de egészen más volt: időnként mart, kegyetlen és tapintatlan.

Mintha meggyötört életösztönünknek azonnali bizonyítékokra, győzelmekre lett volna szüksége, főként mi, férfiak keményen odavágtunk egymásnak, olyan testi fogyatékosságokat, csúfságokat és gusztustalanságokat pellengéreztünk ki, amilyeneket odafent sohasem engedett volna keresztül nemcsak jóízlésünk cenzurája, de az aggodalom, hogy megtudunk magunkról valamit, amit a legkinosabban titkolunk önmagunk előtt. Aztán hirtelen megint elhallgattunk, megijedtünk, hogy nagyon is elbizakodottak vagyunk, kihivóan viselkedünk, Istent kisértünk. Fent csend volt, némaság, csak azt tudtuk, hogy a szél sustorog és a nyárfák sziszegnek.

Két órája ültünk már a pincében, de a danger passé, a felszabadító szinkopás dallam még mindig késett.

5.

Bizonyára én is úgy viselkedtem, azt éreztem, azt gondoltam, amit a többiek, — közben azonban újra és újra felmerült bennem a kérdés, hogyan jutottam ide máról holnapra a pincébe? Mi történt velem tulajdonképpen húsz év alatt, hogy egyszerre csak megint a föld alatt vagyok, mint 1915-ben Zlocov-nál? S hogyan kerültem ebbe a párisi pincébe, — hiszen ez nem az én frontom, nem az én Hinterlandom?

1939 augusztus tizedikén tizenhetedszer érkeztem Párisba. Sohasem jöttem határozott gyakorlati céllal, sohasem volt itt dolgom és nem voltak konkre-

tizálható igényeim Párissal szemben. Nem mondanék igazat, ha azt állítanám, hogy történelmi Páris, a művészi Páris, vagy a politikai Páris vonzott. Első tartózkodásaim idején, fiatalabb koromban kétségkívül alaposan szemügyre vettem szépségeit, értékeit, kuriózumait. Megnéztem a múzeumokat s nem mondom, hogy később is nem tértem be egyszer-egyszer valamilyen kiállításra, ha megtudtam, hogy érdemes. De idővel sok minden látnivalót elengedtem, ellazsáltam. Nem vagyok műértő, még kevésbbé sznob. Nem követtem az évről-évre változó hullámokat, amelyek szezononként vetettek fel úttörőket és iskolákat, hogy a tavalyiakat alámerítsék, sőt a régi mesterek rangját is évről-évre váltogatták. Volt év, amikor Ingres, volt, amikor csak Cézanne s volt, amikor kizárólag Delacroix volt az egyedülvaló, — nekem, bevallom, évtől és divattól függetlenül egyformán tetszettek vagy kevésbbé tetszettek.

Mondom, nem értek sokat a képzőművészethez s hosszú ideje már csak a szemem sarkából sem figyeltem ezeket a változásokat, amelyekben érzésem szerint legalább annyi szerepük volt a műkereskedői ravaszkodásnak, mint a kor bizonytalan ízlésének és művészi programmtalanságának. Azt azonban tudtam, hogy ezeknek a divatoknak impulzusai ritkán eredtek franciáktól, sőt párisi franciáktól sem. Szembetűnőek voltak, mint a tajték a víz tetején, de nem voltak tartósan jellemzőek a mélyben elkülönülten saját törvényei szerint hullámzó francia képzeletre, alkotóerőre és közízlésre. Ami az irodalmi Párist illeti, kétségtelen, hogy egyik legmaradandóbb örömöm, erudicióm, sokszor támaszom a tizenkilencedik századbeli francia regény. Balzac volt első

2

Baedekerem: a rue Saint Honorén megkerestem a ház utódát, amelyben Vautrin lakott; a rue Thaitboutban állott a palota, amelyben Lucien de Rubempré és Esther szenvedély-drámája beteljesedett. Végigjártam Vigny, Musset úri utcáit, Húgó sikátorait és nyomon követtem Zola munkásait a proletárnegyedek mélységében s az ő útmutatása szerint másztam fel először a Sacré-Coeurhöz. S hogy nagyot ugorjak, még 1939 augusztusában is sokat ődöngtem a Rue de l'Universitén. Tucatnyi komoly házban felismertem a Thibaultékét s kerestem a kapum alatt Antoine orvosi tábláját. De hiába kerestem, mert Antoinet Ypernél utólérte a gáz s pontosan a békekötés hetében meg is fojtotta az yperit.

Tudom, hogy az efajta kultusz-diákos dolog, de őszinte jellemző Párissal szemben tanúsított igénytelenségemre. Erudiciót, bátorságot, kedvet talán kaptam Páristól, de sohasem jöttem ide élményanyagért, különben is azt hiszem, az író élményanyagát csak másodrendű részletekkel, különleges, de nem jelentős dokumentumokkal, riportszerű külsőségekkel és impresszionista színekkel gazdagíthatja a bármilyen gazdag, de átmeneti környezet, ahol akár évekre is letelepszik. Két regényt írtam Párisban: az egyiknek a budapesti Wesselényi-utca, a másiknak a dunántúli magyar kisváros volt színtere, mindkettőben vannak párisi epizódok, de azzal a természetes, majdnem illedelmes tartózkodással, szerénységgel s néha öngúnnyal írtam meg őket, amellyel az idegen, aki ismeri értékelése, ítélkezése, bírálata és beavatottsága illetékességének határait. Sohasem akartam párisi író lenni, sőt párisi ember sem. Az inyemet és a gyomromat menthetetlenül determinálta az anyám kony-

hája: nem nyeltem kétségbeesett arckifejezéssel, szemlehunyva éti csigát, nem cukroztam meg a youghurtot, de sokszor kilométereket gyalogoltam borjúpörköltért. Testileg és lelkileg multamhoz, talajomhoz és légkörömhöz kapcsoltak a kényszerek s mégis, ha volt néhány hét szabad időm s valamelyes fölös pénzem, az első vonattal rohantam az idegen Párisba.

Miért jöttem ide, miért jöttünk ide? Miért jött ide például H. barátom? Tíz nappal a háború kitörése előtt meglátogattam a rue Cardinal Lemoine és Quai d'Anjou sarkán bérelt lakásában. Azt hiszem, ebből a lakásból nyilik a legszebb kilátás Párisra: a sarokablakból egyszerre látni a Notre Dame és a Louvre hátát, az Ile Saint Louis-t és lefelé és felfelé a Szajna-partokat szinte Saint Cloud-ig és Maison Alford-ig. Szemben Bossuet és Fénélon Párisa, kőhajításnyira az Institut Voltaire szobrával, a rue Saint Jacques Anatole France lábanyomával s a College de France előtt.

Fehér márványban Montaigne, aki végül csak ezt tudta mondani: Que sais-je, — mit tudom én? Igen, mit tudom én, miért jöttünk ide Párisba s miért telepedett le itt H. barátom, aki éppen a hatszázadik oldalt írta tele a Notre Dame, az Institut, a Cluny-i apátság és a Sorbonne négyszögéből — Petőfiről. Mindez nem hűség, érdem, patriotizmus vagy éppen nacionalizmus, — csupán az ember nem bújhat ki a bőréből, még ha ki akarják is rázni belőle...

Nem, az irodalmi Páris vonzásától nem rohantunk ide lóhalálában s a politikai Párisétól sem. Bizonyos, hogy tizenkilencedik századbeli ember, a francia forradalom dédunokája vagyok s hogy az

elvek, intézmények és a közszellem, amelyek Franciaországot ma is formálják, rokonszenvesek. De az is bizonyos, hogy az idegenből jött vidéki ember sehol sem érzi magát inkább outsidernek, mint amikor francia elvbarátaival keresi a »világnézeti kapcsolatot«. Franciaország a saját hagyományai és a saját faconja szerint politizál és annyira sajátmagának, hogy még a szomszédos angol demokráciáról is csak az utolsó évtízedekben terjedtek el általánosabb ismeretek az átlag franciák közt. Kétségtelen, hogy minden kérdésnek, minden idegen ország ügyeinek vannak specialistái, akik ismerik a részleteket s ha valamilyen fordulat aktuálissá teszi, konferálnak róluk a Club Faubourgban, tanulmányt írnak a rue-ben, vagy tárcát a napilapban. Mindebből azonban a köztudatban alig rakódik le valami, sőt a hivatásos vagy — ami Párisban oly gyakori — a passzionátus politikusokban is kevés. Hányszor feketéztem párisi baloldali szalonokban századmagammal öt világrészből összesereglett szabadságrajongókkal és humanistákkal, fehérekkel, feketékkel és sárgákkal, akik velem együtt többnyire csalódottan távoztak, amikor kiderült, hogy a világhírű háziasszony, aki a genovai konferenciától kezdve mindenütt jelen volt, akit Locarnóban Streseman vezetett asztalhoz, a párisi kollektív békepaktum után Kelog, a ausanne-i konferencia után Rüsdi Arras, még mindig összetéveszti a török problémákat a görögökkel. Híres államférfiak, politizáló egyetemi tanárok, írók és művészek, akik minden proklamációt aláírtak, amely a világ legtávolibb sarkában megindított politikai bűnper ellen tiltakozott, néhány mondat után elárulták, hogy szolidarításuk mennyire felü-

letes és sematikus. Egy bolgár ismerősöm beszélte, hogy egy politikai szalonban összekerült egy radikális vezérrel, aki elragadó udvariassággal ezt mondta «neki: »Ön bolgár? A bolgárok remek emberek. Egy egyiptomi hajóúton összebarátkoztam Monsieur C.-vel. Rendkívül eszes és művelt ember és elbűvölő társalgó.« Bolgár ismerősöm beleszapadt és ökölbe szorult a keze a dühtől, mert C., akivel a francia radikális vezér együtt hajózott a Niluson, otthon mindenfajta nyugatiasságnak legkérlelhetlenebb ellenfele s amikor kormányon volt, nem engedte be az országba a francia lapokat.

Igen, ilyen a politikai Páris az idegennek, aki nem tudja, hogy a francia politika elsősorban belpolitika, még a nemzetközi jellegű pártoké és nemzetfeletti szervezeteké és szektáké is. A francia külpolitika csak diplomatizált, de sohasem érezte a szükségét, hogy táplálja az idegen közvéleményekben a nem fontos, nem felelős tömegekben a rokonszenveket. Nemcsak, hogy nem értékelte, de sokszor szinte tolakodásszámba vette, ha valamilyen balkáni vagy délamerikai rajongó Franciaország iránt való lelkesültségét kifejezésre juttatta. Ha a politikai Párissal kapcsolatba kerültünk, mindnyájan éreztük, hogy ez a lelkesültség értelmetlenül és majdnem komikusan hat a franciákra.

Egyszer, valamilyen konferencián fülem hallatára mutatták be a volt miniszternek a hetvenéves délkelet európai írót, aki egész életét a francia irodalom népszerűsítésének szentelte hazájában »P. úr, Franciaország nagy barátja,« mondta a konferencia funkcionáriusa, aki a bemutatásokat végezte. A miniszter felhúzott szemöldökkel, széles vigyorral s nem

leplezett maliciával így felelt: »Franciaország nevében rendkívül meg vagyok tisztelve.«

Csakugyan ők nem értették, mit akarunk mi ezzel a barátsággal s kicsit gyanakodtak, hogy cserébe akarunk valamit érte. Mindenesetre, alig volt valakinek fogalma róla, hogy milyen értékük lehetett adott esetben ezeknek a barátságoknak. Mondom, minderre hamarosan rájöttünk és idővel el is maradoztunk a politikai szalonokból s a Mutualité, a Salle Wagram és Cloub Faubourg előadásairól. A politikáért tehát semmiesetre sem rohantunk Párisba az első vonattal. Miért jöttünk ide? S, miért ülök itt félmeztelenül a párisi pincében?

6.

Azt hiszem nem kell bizonygatnom, hogy a hédonista Párisért, az éjszakai Párisért nem jöttem ide. Megjártam Montparnasset, a Montmartret, voltam music-hallokban, meztelen bálon, néger bálon, hall-musette-ben, lebujban, olcsó és drága örömtanyákon. Mondjam, hogy tetszett vagy émelyített? Ha őszinte akarok lenni, egyiket sem mondhatom: voltak hangulataim, amikor mulattatott, máskor untatott és fárasztott. Nem azért, amiért a hiperasszimiláns idegeneket, akik fanyalogva azt állítják, hogy az egész párisi éjszaka látványossága és örömüzeme turisták elképesztésére való. Sehol sem éreztem magamat idegenebbnek, mint éppen a párisi éjszakában, amely váltakozó amerikai, orosz, spanyol és exotikus elemei ellenére valójában csupa helyi hagyomány, csupa folklore s akármilyen különösen hangzik, csupa ekluzivitás mindenkinek, akinek nem magától értetődő ízlése, szabadsága s aki nem tud

őszintén résztvenni a szinte szektárius együttesben, amellyel a párisiak a maguk gyerekes feszélyezetlen, sokszor képtelenül ravasz, másszor érthetetlenül kisigényű és nagyon is konzervatív módján szórakoznak.

Voltak természetesen nőügyeim is Párisban. Kis nő, aki mint a régi táncnovellában, hetekre megrekedt padlásszobám eresze alatt foltozta a fehérneműmet s takarékosságra tanított. Másik kis nő, aki, mint a rendőri riportban, este megszállt nálam s hajnalban lábujhegyen kiosont, de előbb magához vette a pénzemet és kirámolta a szekrényemet. Szerelmes is voltam Párisban. Meyer közjegyzőhelyettes lányába. Egyszer még a családnál is jártam, a rue Lepic-beli lakásban, amelynek olyan volt a bútorzata, mint kánikulában, amikor az ólomkék festéket kiszitta a puhafából a nap, 1298 frankos egységár-lakásberendezés a Louvre-áruház kirakatában. A vacsora ellentétben a francia konyháról elterjedt középeurópai közhiedelemmel, zsíros és fűszeres volt, a háziasszony csèléd nélkül takarított és főzött és sofőr helyett vezette a Renault-kocsit. A közjegyzőhelyettes baloldali és szabadgondolkozó volt, de kissé antiszemita. A lány fekete és kövérkés, kémiát tanult s kitüntette az idegeneket. Előttem kinai matematikussal járt jegyben, de a fiún hirtelen erőt vett a kötelességérzés s hazament polgárháborúzni. Lehet el is vettem volna Marcellet, ha apját közben ki nem nevezik közjegyzőnek Montpellier-be.

Ezek természetesen régi dolgok s nem maradt utánuk semmi. De már miattuk ifjúkoromban sem tértem volna vissza újra és újra Párisba. Azt hiszem, az utolsó években nőkért már csak kevesen utaztak ezerháromszáz kilométernyit. Legfeljebb ha nők elől!

7.

Miért rohantunk tehát ide 1921 óta, minden évben, ha lehetett többször is? S miért siettünk Párisba deresedő fejjel, amikor évről-évre világosabban kiderült, hogy tulajdonképpen nincs itt semmi keresnivalónk? Miért jöttem ide tizenhétszer s ezren s százezren mindenünnen hasonlóan cél nélkül? Most nem azokra gondolok, akiknek el kellett menekülniök, vesztett háborúk, puccsok, hajszák, forradalmak után s Párisban várták és később már nem is várták, hogy egyszer majd megint igazuk lesz. Nem is a szerencsevadászokra, a nemzetközi hotelcsürhére, a film- és fotoügynökökre, az artistákra, amerikai és középeurópai kalandos elvált asszonyokra, levantinus krupiékre, lengyelzsidó levelezőlap-árusokra, akiket végeredményében dolguk, szerepük, érdekeik, szenvedélyeik, bűneik vagy reményeik Párishoz kötöttek. Ha a nagy boulevardon járok, elpirulok, mert eszembe jut Montherlant Agglegényekjének néhány mesteri oldala, amelyből az idegen megtudhatja, micsoda visszataszító hordaléknak és hulladéknak látszik. De mi nem vagyunk sem kalandorok, sem emigránsok, sem turisták. Az otthoni szociális válságtól idegenbe kényszerített exisztenciátlanok sem vagyunk, akik új életet akarnak kezdeni, valamilyen szolid, vagy kétségbeesett üzleti ötlettel, szabadalommal, filmtémával vagy csak kétkézi munkával az autógyárban. Nem a másfélmillió idegen kispolgárra és proletárra gondolok, aki pénz nélkül érkezett tíz-tizenöt év előtt s a legtöbbje sohasem kapta meg a munkavállalásra jogosított papírt. A hivatal merev és szigorú... S mégis, ez a másfél-

millió ember tíz-tizenöt év óta dolgozik, idővel családot alapít, weekendre jár, esetleg vagyont is szerez. Mert a hivatal szigorú ugyan, de az egyik íróasztalnál minden hivatalban ül egy bürokrata, aki nem ismer sem Istent, sem embert, csak törvényt, szabályt és aktát, a másik asztalnál azonban az a francia ül, aki a kétségbeesett idegenre akit kollégája eltiltott a munkától, vagy nem hosszabbította meg a tartózkodási engedélyét, váratlanul kamaszosan cinkos módra rákacsint s fülébe morogva bátorítja: Na, nem kell kétségbeesni öregem, lesz valahogy, de legközelebb délután jöjjön. Az aktának nincs szeme, de az emberséges hivatalnoknak van, sőt be is hunyja, amikor részvét és jóakarat kérdése, hogy ne lásson. Még az iskolában tanulta Talleyrand meghatározását: »A vagyontalan ember egyedüli tulajdona a munka!« Másfélmillió idegen dolgozott így évtizedeken át törvénytelenül, táplálta, ruházta és nevelte titokban gyerekeit, — mindezt a hivatal behunyt félszeme jóvoltából, a slampos francia bürokrácia mulasztásából. Igen, ilyen volt az élet két háború közt Európában: kereszténytien irgalmas hatalmasság volt, amely tetette magát, mintha nem venné észre, hogy az emberek tilosban dolgoznak a suszterboltban, a gyárban, a bányában, vagy az íróasztalnál...

8.

Én azonban sohasem jöttem ide azért, hogy kenyeret keressek, szerencsét próbáljak. Párisban sohasem kerestem pénzt, még a kis kávéházak fali rulettjén sem nyertem egyetlen sout sem. Otthon állásom, munkám volt, — sokáig azt hittem, hogy hiva-

tásom is. Családom volt és éves lakásom. Minden gyakorlati feladat, kötelesség és érdek helyhez kötött. A helyváltoztatás szüksége nem született tulajdonságom, családomtól semmiesetre sem örököltem. Máig is én vagyok apai és anyai ágról az egyetlen családtag, aki végleg átlépte a Dunát, a Dunántulról átkelt a Dunáninnenre és letelepedett Pesten. Írások és emlékek bizonysága szerint apai és anyai felmenőim több mint száz éve éltek ugyanabban a két szomszédos dunántuli faluban. Emlékszem, nagyszüleimnek és nagybátyáimnak még a század elején is kalandszámba ment, ha vonatra kellett ülniök s a megyeszékvárosnál ritkán jutottak tovább. Nem, elődeim nem voltak nyugtalan, fészkelődő emberek s nem üztek olyan foglalkozásokat sem, amelyek vándorlásra szoktatják az embert. Nem voltak házalók, ügynökök, szóval nem voltak vikingek: anyai dédapám és nagyapám száz éven át ugyanabban a házban voltak timármesterek, apai dédapám és nagyapám ugyanabban a házban kocsmárosok. A timármester cégtábláját és a kocsma forgácscégérét körülbelül egyidőben a mult század huszas éveiben rakták fel és azóta sem cserélték ki. Mindkét családi házban majdnem egyforma bútorok voltak, mert ugyanannál az asztalosmesternél vásárolták Veszprémben. Mindkét házban volt egy síkos, fekete viaszosvászonnal bevont, fehér csontszegekkel kivert tágas, mély és nagytámlájú karosszék, amelyben nagyapáim és dédapáim hetvenen felül, amikor abbahagyták a munkát, napsütötte ablaknál melengették magukat, pipázva olvastak, félszemmel figyelték, hogy a fiatalok nem csinálnak-e üzleti szamárságokat vagy könnyelműségeket s nedves szemmel hunyorogva

hallgatták az unokák és dédunokák születésnapi verseit, miközben fogatlan szájukkal hangtalanul együtt mondták velük a rigmust.

Fiúk, unokák, dédunokák kirajzottak a két régi házból: inasnak mentek fűszerboltokba és kékfestőüzletekbe, asztalos- és kovácsműhelyekbe, vagy ha alkalmasak voltak, a közeli kisvárosok középiskoláiba. Többen Pestre is eljutottak, az egyetemre, megszerezték a diplomát, de egy sem ragadt a fővárosban, hanem a két házhoz közeleső kisvárosokban vagy mezővárosokban nyitott ügyvédi irodát, orvosi rendelőt. Nem került el közülük senki a Felvidékre vagy az Alföldre, nem szólva Erdélyről, amely valószínűtlenül messze esett tőlük. Nem volt Bécsben vagy Brünnben rokonuk. Sohasem kutattak a papírjaik között, ha a lapokban megjelent a hír, hogy egy Magyarországról elszármazott, azonosnevű és örökösök nélkül elhunyt többszörös dollármilliomos óhazai hozzátartozói kerestetnek. A dunántuli kis szögletükben éltek, végezték a dolgukat, urak és parasztok közt ügyeskedtek és morzsolódtak, érdekeik és bizonytalanságérzetük politikailag és szociálisan az urak uszályává szegődtette őket, a szívükkel többnyire a szegény emberekhez húztak. Parasztosan elnehezedtek, kisigényűek és elégedettek voltak s betöltötték a szűk kereteket a hozzájuk illő célokkal és örömökkel.

Mondom, nem szerették a vasút kalandját s ha látogatóba mentek egymáshoz, inkább lovaskocsira ültek, mert egyikük sem lakott nyolc-tíz kilométernél távolabbra a másiktól. Messzebbre csak egyszer utaztak el 1914-től 1918-ig. Tizenheten mentünk el hazulról. Húszéves koromban találkoztam Prágában

negyvennyolc éves nagybátyámmal, aki szalutált nekem, mert alacsonyabb sarzsija volt nálam. Megjárták Galiciát, Görcöt és Gradiskát, Albániát, sőt Sziriát és Palesztinát is.

Hatan nem jöttek vissza, de akik végül kiéhezetten és rongyosan hazavergődtek, ugyanabba a házba tértek meg, ahonnan elindultak, mint a parasztok. Négy év alatt sok vidéket megismertek, de egyiknek sem jutott eszébe, hogy máshol is lehetne lakni, dolgozni, élni. Nem voltak nomádok, mély gyökerük volt s a timárműhely-kuria és a kocsma-udvarház ősi, családi portája volt a világban való kényszerű keringésük örök középpontja. Amikor visszajöttek a háborúból, fogadkoztak, hogy nem akarnak több hegyet, vagy tengert látni s nem hogy az ország, de a falujuk vagy városuk határát sem lépik át. Nem akarnak idegennyelvű és ruhájú népséget sem látni: ők is, mint a paraszt, »csuvasnak« gunyolták a sokféle nációt, amellyel a háborúban összekeveredtek. Magukra akarták zárni a házuk kapuját önmaguknak, végrevalahára folytonos veszély, strapa és kommandó nélkül élni. Fülükre akarták húzni a dunnát a saját ágyukban, amelyről a gödörben, a havon, a szalmán, a priccsen és a kórházak szalmazsákjain és műtőasztalain oly sokat ábrándoztak. Azt hitték, négy és fél éven keresztül kiérdemelték, hogy most már békében hagyják őket, amíg élnek. A sok előrenyomulás, visszanyomulás, transzport és marsruta után azt hitték a szegény szerencsétlenek, hogy végleges en le lehet telepedni s idővel zajd az ablak mellé ülhetnek, a régi timármesterek és kocsmárosok fehér gombbal kirakott karszékébe...

Vándorhajlamomat tehát nem tőlük örököltem.

Emlékszem, mikor hazajöttem a háborúból, magam is elsősorban a véglegesség nyugalmára vágyódtam. Rendkívül ügyetlen vagyok s ha elhangzott a parancs vagy a riadó, mindig utoljára készültem el a hátizsákommal. Nem tudok becsomagolni és kicsomagolni, — a legfontosabbat mindig kint felejtem és ha nagynehezen belegyömöszölöm a cókmókomat a kofferbe s rátérdelek és bezárom, jobbról és balról kilóg valamilyen ruhadarab széle. Mennyit pakkoltam a háború alatt s minden csomagolás új, tehát bizonytalan fordulatot jelentett. Én is meggyűlöltem a vonatfüstöt és vonatfüttyöt. S gyermekkoromban sem készültem hajósnak, — tanár akartam lenni, a filozófiai fakultásról vittek el a háborúba. Családom gyermeke voltam s ha diákkoromban festegettem jövőmet, folyóparti dunántuli kis városban láttam magamat a helybeli gimnázium katedráján, ahol magyar irodalomba és a latin auktoroknak elrejtett izgalmas érdekességeibe és szépségeibe avatom az ifjúságot.

Lakásom a Tisztviselőtelepen, özvegy törvényszéki irodaigazgatóné magasföldszintes vaskapus, kertes lakásában, melynek folyóra néző szobáját bérlem. A ház tíz percre esik a gimnáziumtól, szóval nagyon messze, a városon kívül. A folyót már nem védi az inkább mutatóba készült gát, hepehupás árterülete csupa zöld bozót, s lent a partszegélyen fűzfák állnak sorfalat. A törvényszéki irodavezető özvegye sokat beszél udvarias elutasítással, én keveset, délután ülök az íróasztalnál verset, tanulmányt írok s elküldöm Pestre Riedlnek, Ujpestre Babitsnak. Vakációban valóban elutazom: Itáliába, hogy megismerjem a legbűvösebb természetet és művészetet.

Egészen bizonyosan emlékszem, hogy Párizsba nem vágyódtam, jobbanmondva nem mertem vágyódni. Túlságosan messze volt, túlságosan sokat jelentett nekem: a legtöbbet... Született félszeg filozopter voltam, s ha beleszerettem egy lányba, nem mertem vele megismerkedni és elkerültem az utcát, ahol lakott. Ilyen viszonyban voltam képzeletemben Párissal, amelyet nemcsak a tizenkilencedik századbeli regényen és lírán keresztül ismertem meg, de politikai és társadalmi eszméken keresztül is, amelyekről azt hittem, hogy az emberiséget meg fogják váltani. Sohasem reméltem, hogy valaha is eljutok Párisba s éppen ezért a könyveken, képeken s a nyelven keresztül szinte mitikussá légiesült. A szobámban jelen volt Anatole France s mindennap konspiráltam Romain Rollanddal és Jaures-szel.

9.

Hogy kerültem ide, nagyapám soha el nem ért karosszékéből, a törvényszéki irodaigazgatóné álombeli albérleti lakásából, a Hotel de France pincéjébe, a nyúzott fotelbe, amellyel az óvóhelyet hevenyészve bebútorozták?

Már három órája, hogy bezártuk magunkat a pincébe. A veszedelem még tart, de már mindenkit fáraszt, s van akit már untat. A háborúban sokszor láttam ezt: még semmi sem biztos, a gránátok egyszer-egyszer a közelben még lecsapódnak, de az egész már sokkal régebben tart, semhogy akár félelemmel is győzné az ember. A félelem is kiapad, még ha közvetlen oka nem is szűnik meg, csak túlságosan hosszúra nyúlik, monotonná válik. A pincében többen elaludtak, főkép a nők. Igen, mondjuk meg

őszintén, hajnalban már belefáradtunk a modern háborúba s unni kezdtük. A férfiak turkáltak a könyvek közt. Kerestek valami nekikvalót és belemélyedtek. Szakmájukbavágót kutattak. A pince elszótlanodott, ásított, nyújtózkodott, aludt és olvasott. Én nem nyúltam a könyvekhez, még mindig a kérdésre kerestem a választ: hogyan kerültem ide a párisi pincébe, miért ülök itt a karosszékben, amelynek piszkos ripszcafrangjain és penészes afrikján keresztül orvul döfködnek az elpattant ruganyok? Ujkorában is pokolian kényelmetlen lehetett: ha hátradőlsz benne, csak a két vállad legszéle érinti a támlát és a gerincoszlopoddal egyensúlyozod magad, hogy le ne csússzál. Otthon mindennek ellenére még ma is jó fotelek, széles kávéházi diványok vannak, — a lakásom is tele van puhasággal — miért szöktem meg belőle mégis tizenhétszer ebbe a kényelmetlenségbe.

Ebben a karosszékben ült — a felesége szerint 1917-től 1923-ban bekövetkezett haláláig Peloter úr, a hotel tulajdonosa. Jobb lábát amputálták, a harctéren szerzett szívvbaja négy év alatt végzett vele. Hogyan tudott ülni M. Peloter négy éven keresztül ebben a székben, amilyet nálunk az alacsony közhivatalok várószobáiban látni? A legtöbb francia ülőbútor ilyen kényelmetlen, de éppen Mme Peloter jegyezte meg, amikor panaszkodtam szobám cellaszerű keménységéért, hogy mi keletiek nem is tudunk ülni, s hogy amikor azt hisszük, hogy ülünk, ez az ülés a fekvés csökevénye. Viszont kétségtelen, hogy én, a keleti, most itt ülök, a mult háborúnak áldozatul esett francia hadirokkant karosszékében az új háború első éjszakáján...

Már elmondtam, hogy mi az, amiért nem jöttem tizenhétszer Párisba, a két háború között. Most hozzálátok, hogy megmagyarázzam, vagy még inkább magamnak feltárjam: mi az, amiért jöttem? Ha keresem a gyors választ, azt kell mondanom, hogy elsősorban egy negativumért. Elsősorban azért, hogy időnként ne legyek ott, ahol vagyok. Mindjárt előre bocsátom: idegállapotom nem volt azonos azzal az ingerült csömörrel, amit általában környezetneurozisnak neveznek.

Igen, ez az úgynevezett környezetneurózis a konjunkturális idők, a locarnói évek módos középosztályának nemzetközi luxusnyavalyája volt s aránylag könnyen lehetett gyógyítani. Ha a munka, a családi élet, vagy csak a megszokott és ideiglenesen kimerített szórakozások monotonokká váltak, a pénzes ember nem birta tovább, orvossal konzultált, prospektusokban böngészett, fanyalogva válogatott havasok és tengerek, hágók és fjordok között. Egyre kevesebb országba kellett vizum, a bank pillanatok alatt kiszámolta a márványlapra az idegen pénznemeket, — a beteg ember előtt nyitva állt az egész világ, hogy gyógyítsa csömörét. S ez a csömör két-három hét alatt biztosan is gyógyult, — annál is inkább, mert a környezet-neurotikusról végül kiderült, hogy valójában nincs számára kívánatosabb környezet, mint a saját környezete. Az egész nem volt több heveny gyomorrontásnál, ami egy kis éheztetés után, nemcsak rohamosan elmult, de hatalmasan megnövelte az étvágyat. A környezet-neurotikus az első héten még önmaga előtt is titkolta, hogy százszor jobb neki ott-

hon, a saját ágyában, mint a hotel vagy a luxushajó idegen, személytelen fekvőhelyén s hogy a kilátás a Villa d'Este erkélyéről a tóra, vagy a fedélzetről a konokul kék tengerre három nap alatt már fedezte is ezirányú szükségleteit. Még nem merte bevallani magának, hogy az ablakából szeretne lenézni a Szemere utcára, vagy a villája teraszáról a Marcibányi-térre. S ugyanígy volt a koszttal és a munkával is: mialatt a scampit dicsérte, szégyenkezve dinsztelt marhahúsra vágyott s mialatt a fekvőszékben nyújlózott és még biztatta is magát: »Milyen remek így lógni a világban és nem csinálni semmit, — tele volt félltékenységgel az otthonlevők iránt, akik eldolgoznak előle valamit. Az utolsó hét elején csak azért nem csomagolt be s nem rohant szégyenkezve haza, mert otthon megfutamodásszámba vették volna, ha hamarabb érkezik. De az idegenben már nem volt senkihez és semmihez türelme, a Lago Maggiorenál vagy a Földközi-tengeren tört ki rajta a környezetneurózis. Nyers lett a személyzettel, szórakozottan társalgott az új ismerősökkel, udvariatlanul cserbenhagyta a sétapartnernőjét. Úgy érezte magát, mint aki állandóan lekésett a vonatról. Nem is a napokat de a perceket számlálta. Ha hazagondolt, tele volt svunggal és tervvel, mohón vágyódott az iroda vagy az üzlet után. Ha most hazamegy, többet és jobbat tud végezni, mint eddig egy év alatt. Messziről otthon minden egyszerűnek, megvalósíthatónak látszik; az akadályok elháríthatók, az emberek meggyőzhetők, a viszonyok kedvezők. Igen, határozta el az utolsó napokban, amint hazamegy, előadja a koncepcióját társának, vagy a vezetőségnek... megmondja, mert itt volt ideje alaposan revidiálni a dol-

gokat, hogy hol voltak a hibák és hogy mi a jövőben a teendő. Igen, végre megtalálta a helyes utat, a megfejtést a nagy s éppen ezért rendkívül egyszerű megoldást. A gondolatait csak le kell írnia, memorandumba kell foglalnia és elküldenie az illetékesekhez, esetleg magához a kormányhoz. A pihent agy csupa lendület és optimizmus s abból indul ki, hogy otthon is csupa ilyen nagystílű agyak vannak. Hogy társa nem okvetetlenkedik többé, a vezetőség rugalmasabb lett és maga a kormány is magáévá teszi az álláspontját. Nemcsak, hogy elpárolgott minden ingerültsége az otthoniakkal szemben, de már előre szereti a derék hazai embereket, előre bizik az értelmükben és a jóakaratukban. S a felesége, akinek az utolsó hetekben minden szava az idegeire ment s minden szava olyan volt, mint a tudatos kihivás — s a lármás, nyegle és tiszteletlen gyerekek, akik mióta felnőttek, szinte kikapcsolták az életükből, nem vették tudomásul a szerepét, a tekintélyét, a tanácsait, a kritikáját, sőt a délutáni álmát sem, — most izgatottan várják haza a férfit, a papát, mert rájöttek, hogy mégis csak szükség van rá. Három hét óta egyedül voltak szegénykék, védtelenül. Sokaknál viszont a környezet-neurózis akkor gyógyult, ha hirtelen jelentkezett bennük a féltékenység a nő iránt, akiről otthon már azt hitték, hogy halálosan unják.

— Azért mégis, mégis mindennek ellenére más itthon — mondta —, amikor megérkezett. Simán zökkent vissza a környezetébe, el is felejtette, hogy valaha volt koncepciója, memorandumterve a kormányhoz. Magától értetődőnek tartotta, hogy a társ gyáva, a vezetőség a régi... s hogy a kormány olyan rettenetesen messze van, hogy nem lehet memoran-

dummal megközelíteni. Rájött, hogy a magafajta ember nem tud változtatni a dolgokon, legfeljebb a dolgok változtatnak rajta. S megint egy évnyi, családi életnek kellett lezajlania ahhoz, hogy felbőszüljön, mert a felesége minden szava és mozdulata tudatos gyötrés s hogy a gyerekek kibirhatatlanok és már elevenen úgy lépnek át rajta, mint a hullán. S hogy a nőt, akire pénzt költ, akivel minden második este együtt van, tulajdonképpen halálosan unja és szabadulni akar tőle.

Ha a pszichiátorok nem is, a polgárok a csalékony konjunkturális időkben, a megtévesztő locarnói években ezt a sekélyes spleent nevezték környezetneurózisnak. Szerencsétlen flótások, európai polgárok, azt hitték, hogy már minden rendben van. Amerika pénzt ad, Briand békét csinál, a világ hamarosan végleg egy akol lesz s a téli és nyári szezonban egyetlen nagy társasutazás. Szerencsétlen flótások, vérszemet kaptak és azt hitték, hogy már joguk van unatkozni és émelyedni is.

11.

Az én lelkiállapotomnak természetesen semmi köze sem volt e heveny lelkibetegséghez, amelynek divatja ugyanolyan jellemző volt a korra, mint az újfajta heveny életörömöké. A rossz közérzés, amely belémkapaszkodott és nem engedett el, nem közvetlen elcsigázottságból, unalomból, monotóniából táplálkozott és nem hirtelen támadt ingerültségben, a környezettel, vagy a hozzámtartozó emberekkel való pillanatnyi konfliktusokban nyilatkozott meg. S ezt a rossz közérzést nem lehetett heggyel, vizzel, tengeri úttal, városnézéssel, sőt még pénzzel sem gyó-

gyítani, de még csak enyhíteni és másodpercekre elfelejteni sem. Velem volt otthon, éves lakásomban és a munkahelyemen s velem utazott, akárhová vitt is a vonat, az autó vagy a hajó. Permanensen nyomasztó rossz emlék volt a multamból s állandóan szorongató rossz sejtelmem a jövőből. Nem volt spleen, mert nem tudtam belemenekülni a cinikus passzivitásba. Az sem volt, amit a németek »Unbehagen«-nek neveznek és ami ellen előbb-utóbb fel szoktak lázadni a természetellenes kalodába szorított hajlamok, ösztönök. Ez a rossz közérzés, ahogyan idővel megállapítottam, egy körülhatárolt nemzedék betegsége volt s azé is csak bizonyos délkörökön belül. Többféle elemből tevődött össze s ezeket az elemeket próbálom most feltárni.

Vissza kell térnem oda, hogy huszonegy éves koromban hazatértem a háborúból. Amint már mondtam, nekem is, mint a bátyáimnak, akkor egyetlen elemi szükségletem volt: pihenni. Azt hiszem, felesleges részleteznem, hogy mi mindent műveltek ezek az évek fiatal testemmel és idegrendszeremmel. Pihenni akartam és felejteni... s aztán lassanként folytatni, amit abbahagytam... A klasszika filológiát és a magyar irodalomtörténetet... Verset írni, de nem a háborúról! És soha többet nem vándorolni. Egyhelyben maradni és úgy bebiztosítani a helyemet, ahogyan egy fontos hadászati poziciót a háborúban.

Pihenni, felejteni, folytatni természetesen nem lehetett, mégkevésbbé megtalálni a helyemet és megvetni rajta a lábomat. Malthus tisztelendő úr őrült agitátorai, akik 1914 előtt sokallták az embereket a földön, gyalázatosan megbuktak: négy és fél év alatt radikálisan, tízmillió emberrel sikerült csökkenteni

a túlnépesedést s mikor vége volt a háborúnak, kiderült, hogy nem tízmillióval, de százmillióval többen vagyunk, mint azelőtt. Legalább is erre kellett következtetni abból, hogy a megritkított emberek sehogy sem fértek el egymás mellett. Osztályok, egyének egymásbatorlódó viszonyát állandó és vad határvillongások mérgezték, amelyek elkerülhetetlenül hódító és harácsoló harccá fajultak. Nem akarom ezt a folyamatot szociológiailag vagy politikailag elemezni. Kétségtelen, hogy belőle lettek a forradalmak, amelyekben a tömegek keresték új helyüket, amelyről az volt a meggyőződésük, hogy érdemeik és szenvedéseik révén megilleti őket. Ebben a felborult világban kétségkívül legszembetűnőbb a demagógia grasszálása s a csőcselék randalirozása és pusztítása volt s az eszméket, amelyekre hivatkozott s a szabad szellemet, amelyre esküdött, sokszor megszégyenítette, sőt megerőszakolta. De mégis, bár szemléletem, temperamentumom, sőt fizikumom mindenre alkalmasabb volt mint a forradalomra s ha szörnyű kavargását esztétikailag visszataszítónak láttam is s a háborúénál is kiszámíthatatlanabb veszedelmei meg is félemlítettek, — nem tudtam elnémítani magamban a felismerést, hogy ennek a látszólagos anarchiának régóta érlelődő, logikus okai vannak, a megkergült tömegek szertelen követelődzése mögött jogos igények lappanganak s a csőcselék mindenen átgázoló rendszertelen helykeresésében valójában a társadalom új egyensúlyát keresi.

Mondom, nem voltam forradalmár s állítom, hogy a korombeli háborút járt fiatal intellektuálisok túlnyomó része sem volt az. Túlságosan fáradtak és szkeptikusak voltunk ahhoz, hogy megint az erő-

szaktól, a fegyvertől, a haláltól várjuk a csodát. De bizonyos, hogy állást foglaltunk ebben a vulkánikus pozicióharcban. Én családilag a zsidó timármesterekhez és a zsidó kocsmárosokhoz, falusi körorvosokhoz és kisvárosi fiskálisokhoz tartoztam s tanultságomnál fogva a humanisztikus gimnáziumhoz, az antik és a nyugateurópai műveltséghez. Koreszméim a tizenkilencedik század filozófiai és társadalomjavító eszméi voltak, amelyek gyermekkorunkban már olyan közhelyekké csépelődtek, hogy a vidéki városok törvényhatósági bizottsági ülésein is rájuk hivatkoztak. Ezeknek a koreszméknek legszebbje volt, hogy az erős és a gyenge, a kiváltságos és a jogtalan, a mértéktelen és a kielégítetlen küzdelmében mindig az alullevő s a protestáló oldalára kell állni.

Tizenötéves koromban nagy lelki válságon estem át: timármester öregapám segédei sztrájkba léptek, mert keveset fizetett és agyondolgoztatta őket. Rajongtam a nagyapáért, aki rablóknak nevezte a segédeket, de kétségbeesve igazat kellett adnom Krivácsnak, a sztrájkvezérnek, akivel kiskorom óta barátkoztam és aki most az uccán megállított és ezt mondta: nézze, fiatalúr, az öreg nem akarja tudomásul venni, hogy az élet mennyit drágult... S különben is már nem úgy van, mint akkor volt... Ma már a munkás is ember akar lenni! Ez az, amit az öreg sehogy sem ért meg! Én voltam öregapám kedvenc unokája s ebéd közben bátorságot vettem magamnak, hogy közöljem vele: »Ma már a munkás is ember akar lenni!«

Az ebéd hirtelen megszakadt, már menekültem is s nagyanyám, a szobából kihallatszott nagyapai mennydörgéstől megfélemlítve, sürgősen becsoma-

golta a cók-mókomat s felrakott a kocsira. Háromévi számüzetés után térhettem csak vissza a timárműhelybe.

Mindez tulajdonképpen a tizenkilencszázadbeli társadalmi regényesség volt. Én a hatvanhat éves, alacsony, asztmatikus öreg zsidó timármestert tartottam Góliátnak és a nyolc szálas, izmos, munkában és verekedésben legyőzhetetlen timársegédet Dávidnak. Másik nagyapámnál a kocsmában, főkép parasztokkal barátkoztam; ezek is olyan kicsinyek, védtelenek, megfélemlítettek voltak... Nagyapám egyetlen szavára meghunyászkodtak, ha kissé beszeszelve megfeledkeztek a tiszteletről, amivel a nadrágos embernek tartoznak. Nagyapám belőlük élt, mégis olyan parancsolóan bánt velük, mint a munkáltató a munkással s ők magától értetődőnek tartották. Azon a vidéken, a század elején még ritka volt az irni-olvasni tudó paraszt. Nagyapám s később én is irtunk és olvastunk helyettük, felolvastuk és megválaszoltuk a Monarchiába szétszórt katonafiaik leveleit. Egyszer a közeli faluban hosszú peresdekés után eldőlt az uradalmi örökség-ügy. Valahonnan Krajnából becseppent egy osztrák fiatal arisztokrata, akinek első dolga volt, hogy elvette a falutól, amely jóformán az elhanyagolt halastóból élt, a halászjogot, amellyel száz év óta senki sem törődött. Ügyvédre nem volt pénze a falunak, de különben is bizalmatlanok voltak a fiskálisok iránt, mert a környékbeli ügyvédek javarészt tiszteletbeli megyei vagy városi ügyészek, bankügyészek, uradalmi jogtanácsosok voltak. Hatodik gimnázista voltam s nagyapám rámbízta, hogy megírjam a kérvényüket a földmivelésügyi minisztériumhoz. Ugy állták körül a festetlen kocsmaasztalt, ame-

lyen a kérvényt kalligrafikusan a miniszterpapírosra rajzoltam, mint a bűvészmutatványt. Egyikük sem ismerte a betűt, a kérvény aljára elfogódottan, ügyetlen kereszteket rajzoltak. A kérvényre négy hét mulva megjött a válasz; a falu visszakapta a törvénytől a tavat.

Ismeretlen, emberséges referens jóvoltából híres ember lettem az egész környéken. Akinek valamilyen ügyes-bajos irni való dolga volt, még évek mulva is beállított a nagypapa kocsmájába és engem keresett.

— Tanuljon ki, fiatal úr! — mondták. — Majd megválasztjuk a Rukovinszky báró helyett ellenzéki követnek!

Húsz éve volt kormánypárti képviselőjük Rukovinszky báró és húsz éve haragudtak rá, — hogy miért, maguk sem tudták, mert az ellenzéki jelölt sem igért nekik többet, legfeljebb, ha a »zsarnok« Ausztriától való elszakadást. De haragudtak a bárónra, aki húsz év alatt csak négyszer járt a kerületben, a négy választás idején. Ilyenkor megdobálták a kocsiját, záptojással bemocskolták a pártelnök-politikus házát, ahol meg szokott szállni. A kortesei csak csendőri felügyelettel mertek kimozdulni az utcára, az avatatlan idegen biztosra vehette, hogy megbukik. Aztán jött a szavazás napja és a bárót óriási szótöbbséggel megválasztották. A nagypapa is a bárónra szavazott, mert a nagypapának volt szavazati joga, ellentétben a zsellérekkel, cselédekkel, napszámosokkal és halászokkal, akiknek nem volt sem joguk, sem földjük s fedelük, kenyerük, iskolájuk, orvosuk is éppen csakhogy volt...

Bizonyos, hogy amikor a forradalomban passzivan, inkább teoretikusan mellettük foglaltam állást, nem azért tettem, mert a helyzetem hasonlított az övékhez és érdekeink is azonosak voltak. Az én családom és magam nem is tartoztunk az úgynevezett elnyomottak, kisemmizettek, kirekesztettek közé. Évtizedek óta nyitva állt előttünk a polgáriasodás, a vagyonosodás, a korlátlan művelődés útja. Kategóriánkból sokak előtt megnyílt a felemelkedés nemcsak a magas hivatali és szellemi polcokra, társadalmi és gazdasági vezetőhelyekre, de az úgynevezett történelmi osztályokba is. Micsoda érdekközösségem volt nekem tehát a paraszttal és a proletárral, aki nem ismertem az inséget, az iskolában és az egyetemen érdemem szerint tört előre, a szüleimtől zsebpénzt kaptam, a háborúban tiszt lettem, — szóval nem voltak sérelmeim sem mint polgárnak, sem mint intellektuelnek, sem mint zsidónak. A polgárt államfenntartó és civilizatórikus tényezőként becsülte a háborúelőtti kor, az intellektuális foglalkozás egyre magasabb rangot jelentett... s ami a zsidót illeti, az én nemzedékemből már kivesztek a kirekesztettség nehéz emlékei és mindenfajta különállásé, egyenlőtlenségé. Formailag minden minőségemben a napos oldalon levőkhöz tartoztam. S mégis, amikor döntenem kellett, legalább értelmileg és érzelmileg átmentem az árnyékos oldalra.

Holott, bevallom, a szószoros értelmében sohasem éreztem a paraszt és a munkás iránt olyasmit, amit szeretetnek neveznek. Az ember azt szereti, ami jó, vagy szép, hasznos, vagy játékosan haszontalan. Gye-

rekkoromban a közelükben, a háborúban pedig együttéltem velük s mindent mondhatok róluk, csak azt nem, hogy szeretetreválók voltak. Gyakran meglepő gyengédség, lovagiasság, okosság és humor csillant fel bennük, de a többségük a lelkileg elhanyagolt s értelmileg kezdetleges fokon megrekedt, erkölcsileg teljesen szegény ember, aki állandó védekezésből bizalmatlan, ravasz s ha kell kegyetlen. Amikor először vittek ki a frontra, este mentünk be a lövészárokba és Sovány szakaszvezető, aki véletlenül éppen abból a faluból való volt, amelynek halászjogát »megmentettem«, a maga módján szivelt. Dicsért a bakáknak és újra és újra elmesélte a híres kérvényesetet.

Nem, nem lehetett szeretni őket. De kétségbe kellett esni, amikor közelről megmutatkoztak a háborús együttélés közben. Nem nagyképüsködöm: igaz, hogy kint a fronton gyakran tanakodtunk és tervezgettünk nemzedékembeliek: mit is fogunk csinálni ezzel a boldogtalan néppel, ha vége lesz a háborúnak? A jogász jogot, a nemzetgazda földet, a doktor orvost akart nekik adni. Én, a filozopter, főkép iskolát, iskolát! Nem, nem szerettük a népet, de azt hittük, a mi feladatunk lesz segíteni rajta. Eszünkbe sem jutott, hogy hamarosan önmagunkon is kell segítenünk s éppúgy nem tudunk, ahogy a népen nem. De hiszem, hogy igazunk volt, hogy nem szerettük. »Ugy szeretlek, majd megeszlek« — mondja a szólás. Valóban nehéz megállapítani, hogy szeretet, vagy a gyűlölet bizonyult-e falánkabbnak?

Talán minden máskép fordul, ha az én háborújárt nemzedékemnek valóban lett volna hite, lendülete s a kockázatok vállalásához elég bátorsága és főként ambiciója, uralomvágya ahhoz, hogy az összeomlás után cselekvő szerepet vállaljon. Mi voltunk az utolsó háborúelőtti generáció; ha nem is érett férfiak, de a tizenkilencedik század szellemének, erkölcsének utóvédei. Utóvéd voltunk, ugyanakkor azonban már 1914-ben előőrs is, mert bár a békebeli világrendhez tartoztunk, megszólalt bennünk vele szemben a kritika. Nem voltunk rohamcsapat, de pontosan tudtuk, hogy javítani, változtatni, haladni és fejlődni kell, mert a folyton átalakuló élet új és új jelenségeit nem lehet belegyömöszölni a merev formákba, mégha azokat a legdicsőbb elődöktől örököltük is. Az én nemzedékem ifjúságának ideje a módszeres megfontolt átépítés, a békés, de bátor képzeletű reformmozgalmak korszaka volt. Ezeket a mozgalmakat nem politikusok, hanem tudósok és gondolkodók indították el. Ekkor született a fabianizmus; ekkor revideálták Marxot s ekkor hatott a legintenzívebben Henry George. Wells, az utópista megírta könyvét Sandersonról, akit korunk legnagyobb emberének nevezett, holott nem volt több az ountley-i iskola igazgatójánál, aki a hatéves értelmekben és a lelkekben akarta elkezdeni a társadalom igazságosabb és praktikusabb átépítését. Ezek az inspirációk és még számtalan azonos szándékból eredt iskola és irányzat alakították ki jóformán a béke utolsó óráiban szemléletünket és céljainkat. Közös alapeszméjük volt a szellem és az ember, dogmatikus tisztelete. Mi csak

azért is forradalomellenesek voltunk, mert tudtuk, hogy a forradalom természeténél fogva még azt a szellemet sem tudja tiszteletben tartani, amelynek sugallatától kirobbant és azt az emberéletet és méltóságot sem tudja respektálni, amelyért le akar számolni a multtal. Az én nemzedékem a háború alatt sem adta fel azt a reményét, hogy a szellemmel és az emberségességgel meg lehet változtatni a világ egyenlőségeit, igazságtalanságait, boldogtalanságait. Kezünkben volt a fegyver, de nyomban letettük, amikor a háború véget ért.

Mondom, pihenni akartunk s aztán a saját szellemi fegyvereinkkel folytatni. Nem ugyanott és ugyanúgy, mert tisztában voltunk vele, hogy a négy év mindent átértékelt, mindennek módosult értelmet és rendeltetést adott: nemcsak a magyar irodalomtörténetnek, de még a latin sintaxisnak is. S fáradságunkon és kételyeinken kívül azért sem tudtunk forradalmár módon résztvenni a forradalomban, mert mindegyikünknek volt szakmánk, studiumunk, amely leszűkítette, meghatározta számunkra a cselekvés programmját. Amikor a béke utolsó évében pályát választottunk, nemcsak az a mérlegelés vezetett bennünket, hogy melyik szakmából lehet a legkönnyebben és a legeredményesebben megélni. E materialistának nevezett kor alkonyán valamirevaló fiatalember azzal a pretenzióval iratkozott be a főiskolára, hogy végül kiválik a többi közül s megszerzi s kiélvezi a kitűnőségnek járó becsülést és hírnevét. Tudóssá, kutatóvá, felfedezővé, specialistává akartunk lenni s ezeket a magas célokat még kitüzni sem lehetett másképp, mint a tudományág iránt tanusított alázattal és szenvedélyes ragaszkodással. Szerettük tehát a szak-

mánkat, amely nemcsak életbeosztásunkat, de életformánkat, egyéniségünket is átalakította s élesebben determinált bennünket, mint a család vagy az osztály. A szakmánkon túleső kérdéseket, amilyenek a társadalmiak és a politikaiak, tudományos szemléletünkön keresztül értékeltük s ha résztvettünk társadalmi vagy politikai mozgalmakban, főképp azokkal a határkérdésekkel foglalkoztunk, amelyek reánk tartoztak. Már csak azért sem lehettünk tehát »forradalmár« módra forradalmárok, mert mindnyájan külön-külön csak a saját területünkön éreztük magunkat hivatottaknak a feladatok vállalására.

A szakembert óvatossá teszi, hogy ismeri saját képességei és illetékessége határait. Visszaretten a szereptől, munkakörtől, amelyhez hiányzik az erudiciója, tárgyismerete s a képzelőereje is. Mi már csak azért sem lehetünk forradalmárok, mert a forradalmat is csak a szakmánkon belül tudtuk elképzelni, valamilyen mérföldes-csizmás haladás formában. Tudtuk, sőt talán mi tudtuk a legrégebben, hogy a nagy változások szüksége megérlelődött. De az orvos azt hitte, hogy eljött a tökéletes szociálhigiéne, az ingyenes kórházi ápolás, a népbetegségek kiirtásának ideje. Az ügyvéd azt hitte, hogy eljött az idő, amikor a törvények szelleme megújhodik és megközeliti az eszményi igazságosságot. A mérnök azt hitte, hogy a technikai civilizációból most lesz az egész emberiség egyenlően szétosztott életjavító szerszáma. S én, a tanárjelölt, azt hittem, hogy itt az ideje, amikor nem lesznek többé analfabéta parasztok sem analfabéta hatalmasságok, akik úgy irtóznak a betűtől s úgy irtják az irást, mint a világ legveszedelmesebb kórokozóját.

Igen, specialisták voltunk s mint minden specialista egyoldalúak. Az igazi forradalmár, minden, csak nem specialista. Sok mindent próbált, de nincs szakmája, illetve egyetlen szakmája van: a forradalom. Az igazi forradalmárt — főképpen a világháború után feltünt tipust, ritkán gátolta lelkiismereti és akciószabadságában a speciális tanultság, amely lelassítja lendületet, felébreszti a felelősségérzetet és a skrupulust. Az igazi forradalmár megveti a »szobatudóst«, a sznobot, a szakhülyét, — szóval mindenkit, akiről felteszi, hogy a leckét alaposan megtanulta. Az igazi forradalmár szerint »az intelligencia« már csak azért is akadálya a forradalmi átalakulásnak, mert képzettsége együgyű egyoldalúságával leszükíti a látókörét, a részt helyezi az egész elébe s nem ismeri fel a »nagy összefüggéseket«. (Azóta sem magyarázta meg nekem senki, hogy mik is tulajdonképpen ezek a nagy összefüggések.)

Az igazi forradalmárok nemcsak azok közül kerültek ki, akik köztulajdonba akarták venni a termelési eszközöket, akik csak gyűlölték a gazdagokat, vagy örömtelenségükben irigyelték a szerencsés kedélyű emberek életörömét. Nem is csak azok közül, akik rendezett, szabatos viszonyok között alúlmaradtak az érvényesülési versenyben, vagy akik nyomorékként azt hitték, hogy a forradalomtól teremtett új világban a sánták lesznek a futóbajnokok és a puposok a szépségkirályok. Sok igazi forradalmár került ki azok közül is, akiknek egész ifjúkorukban elviselhetetlen tudat volt, hogy a tanultak, a szakmájukban tehetségesek és eredményesek föléjük kerekedtek és közvetlenül vagy közvetve tanítanak. A forradalom volt nekik az az alkalom, amikor azok

tanítottak, akik nem tanultak...

Már csak ezért sem tudtunk volna együtthaladni az igazi forradalmárokkal. Mi nemcsak azt akartuk, hogy a szakmánk is tudomásul vegye az idők követeléseit, de meg is akartuk védeni a forradalom kontár és sokszor durva beavatkozása ellen. Egyszer, kirívó sérelmek esetén panaszra mentünk valamelyik illetékeshez: »Most nem érünk rá ezekkel a lappáliákkal foglalkozni« — hangzott a válasz. Valaki gúnyosan ránkolvasta Erich Mühsam versét, amelyben a forradalmár lámpatisztító, aki egyébként hajlandó lerombolni minden létezőt, kétségbeesetten könyörög, hogy a lámpáknak, illetve csak az utcai lámpáknak irgalmazzanak. »War einmal ein revoluzzer, Und dabei noch Lampenputzer!« — nos, ilyen Lampenputzerek voltunk. Mindenáron meg akartuk menteni a lámpákat, amelyről azt hittük, hogy az örök szellem egyetlen szikrájával világít.

Meg kell mondanom, hogy sokan, akik a forradalomban fontos szerepet játszottak, nem voltak ilyen igazi forradalmárok. Ugyanonnan jöttek, ahonnan mi és ugyanazt is akarták: változást, haladást, szenvedések jóvátételét, igazságtalanságok kiigazítását, a romlásból menteni, sőt átmenteni, ami menthető. De az ő tragikus példájuk is bizonyítja be, hogy nem lehetett csinálni semmit. A forradalom reggelén megjelent a színen az új barbár. Nem a háborút járt nemzedék, nem a háborúból hazazúdult, szenvedésektől és csalódásoktól felbőszült katona. Még csak nem is a forradalmasított proletariátus és a nekiszabadult paraszt. Ez a barbár a suhanc volt, a háborús pubertáskorból meggyötört hazára, a bomló társadalomra rázúdult apátlan családban, a hadi-

kórháztól kilakoltatott háborús iskolában, az unalomig megszokott vér árnyékában mindenre kaphatóvá és kegyetlenné fajult ifjúság. A háborúutáni ifjú, aki már 1919-ben legyőzött bennünket: elsodorta a multból átmentett hagyományainkat, jószándékainkat, eredményeinket. Évről-évre kapott utánpótlást és évről-évre reménytelenebb volt az ellene folytatott defenzív küzdelmünk.

Ha velünk harcolt, elárult és hátbatámadott; ha ellenünk éretlenségével, hiszékenységével, tudatlanságával, léhaságával, lovagiatlanságával és kegyetlenségével szemben tehetetlenek voltunk. Mindenféle volt; koravén, bajszos-pakonpartos orcájával — mert már kölyök korában szőrzetet hordott a képén — mint a barbárok — mindig arra fordult, amiről a nap vagy csak valamilyen vásári transzparens világított. Napraforgó volt, vagy ahogyan mifelénk a Dunántulon ezt a magasszárú sárga virágot nevezik: tányérból. Egy tányér lencséért százszor eladta európai elsőszülöttségét s a beleit összetévesztette a szívével és agyával. Ő juttatott engem újra a párisi pincébe. Előle menekültem tizenhétszer Párisba és rossz közérzésem főkép abból táplálkozott, hogy tudtam és velem sokan előrelátták, hogy el fogja játszani három nemzedék életét s szétszedi, hasznavehetetlenné teszi s végül a szemétre dobja a civilizációnkat, mint a játékszert. Róla szól ez a regény.

II.

ZÁMOLYI

I.

Öt óra is elmult, a felszabadító szirénajel még mindig késett. A pince elfásult, mintha mindenki elfelejtette volna helyzetünk rendellenességét. Az alvók mélyen, egyenletesen aludtak, miután előbb álmukban a leglehetetlenebb egyensúlyozási reflexmozgásokkal megteremtették a helyüket. Az egész kép olyan volt, mint egy kétségbeejtő lassúsággal haladó személyvonat harmadik osztályu termes kocsija, amelyben egymás hegyén-hátán alusznak, szuszogtak és hortyognak az utasok s közben akad néhány álmatlan ember, aki olvasva virraszt. Többen azonban már a könyvek felett is elaludtak. A könyvhalmot teljesen szétdulták, a könyvek ellepték a pince földjét s aki mozdult, rájuk taposott, vagy beléjük rugott. Az én karosszékem elé is odakallódott három régi könyv: az egyik díszes bőrkötésü volt és Franciaország 1897-es úthálózatát ismertette, a másik sokszorosított gépirásos kémiai jegyzet, harmadik szürke vászonkötésü, téglalapalakú vastag rajzmappa. Az úthálózatot méltató könyvet visszacsúsztattam a földre, a hátam mögött levő borosüvegtorony tetejére tettem, a rajzmappát kinyitottam és lapozni kezdtem benne. Már mondtam, hogy nem sokat értek a képzőművészethez, de azért megszimatoltam, hogy igaz-e valami, — »echt«-e, vagy

nem »echt«-e; ahogyan Bródy Sándor ítélkezett, ha valakitől két sort olvasott. A mappán nem fedeztem fel nevet, vagy szignót, csak a dátum jelezte, hogy a rajzok 1923-ban készültek. Nem tudtam, ki a művész, de mindjárt megéreztem, hogy nemcsak, hogy nem echt, de minden vonalából árad a rosszhiszeműség. Ki mindenki és mi minden vonult fel vakmerően, szinte kihivóan, bátor és igényes utánzásként ebben a mappában: Kissling, Derain, George Gross, Fujita, Pascin, Vértes, majd Van-Gogh és Cézanne — közben pasztelkrétával expresszionista színfantáziák, kubista, konstruktivista, dadaista ábrák, — minden, amit müncheni atelierkben félig ugratásból, félig a mult ellen való prepotens tüntetésből a keménypapirra kentek! Minden, amit a pártművészet, az osztálymüvészet és a korművészet szemüveges teoretikusai az íróasztalnál kiagyaltak, néhány hónapig tartó új és egyedül igaz forradalmi iskolát teremtvén valamilyen eltévedt tehetség, vagy mindenre kapható svindler pacsmagolásának, vagy mértani ábráinak igazolása, kommentálása és ünneplése révén. Egy tussal kihúzott körről, amely felé ferdén két párhuzamos vonal haladt s az utolsó pillanatban a kaszárnyaszobák ajtajairól ismert kincstárian pedáns számjegyekben folytatódott, olyan hosszú és nagyigényű tanulmányokat írtak berlini és dessaui studiókban, mint Lessing a Laokoon csoportról. E mappa művésze mindent felszedett, átvett ebből az anarchiából, amelynek kétségkívül voltak jóhiszemű szektárusai és amint később kiderült, rendkivüli tehetségű kisérletezői, akik átesvén e zagyva divatokon és a kúsza útkeresésen, megtalálták művészi egyéniségüket és feladatukat. Ebben a korban, amelyben világos volt,

MAGY. NEMZ. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

hogy valami befejeződött és valami újrakezdődött, sokat ragadott magával a türelmetlen és képtelen vágy, hogy művészalkotásaiknak ne legyenek hagyományaik, előzményeik és elődeik s kapcsolatuk a végkép elbukottnak hitt háborúelőtti ízléssel. »Százszor százféleképpen próbáltam elkerülni a megszokottság örömeit!« — írta szonettjében Jean Cocteau s éppen azzal juttatta kifejezésre, a sokféle kísérletezés után támadt kiábrándultságot és rezignációt, hogy visszatért a szonetthez.

Ennek a mappának egykori tulajdonosa azonban, ha akart volna, sem tudott volna visszatérni a mult formáihoz. Ha divatja kél, bizonyára meg sem kísérelte volna a zsánerképek, falusi idillek, holdfényes tengerek utánzását, vagy az olyan portrékéit, amelyen az érdemrend és a közéleti tekintély élethű ábrázolása a legfontosabb. Természetesen próbálkozott szajnaparti részletekkel is, zöldséges dereglyékkel, hidakkal és a Notre-Dame-al, ingujjban halászó kispolgárokkal a Marne-partján. De ezekből a próbálkozásokból keveset találtam a mappában.

A művész ezuttal feltünően vékonyan nyomta meg a ceruzát, mint aki nem akar áruló nyomot hagyni maga után, vagy mint aki arra számít, hogyha utólag felelősségre vonják, letagadja az egészet. Én, a laikus is megállapítottam, hogy amikor rajzolásra került a sor s a valóságot vagy a valóság vetületét, vagy vizióját akarta rajzolni, kiderült sajátmaga előtt is, hogy nemcsak semmi köze a pikturához, de ügyessége sem nagyobb egy közepesen rajzoló gimnázistáénál, akiből minden lehet: állatorvos, gyógyszerész, vagy politikus, csak éppen festő nem. Minden trükköt, blöfföt, modort játszva ellesett és reprodukált a

háborúutáni művészeti iskolák ellenőrizhetetlen külsőségeiből, — csak a leckét nem tudta és soha nem is tudná megtanulni.

Most már csak félfigyelemmel lapozgattam a mappában. Éppen be akartam csukni és messzire elhajítani, amikor az utolsó oldalon felfedeztem a művész nevét. Ő az! — állapítottam meg s elöntött az indulat. Nem véletlen, hogy pontosan 1939 szeptember harmadikán hajnalban félhatkor az új háború légibombája elől rejtőzködve megtaláltam a bizonyítékot, a bűnjelet. »Gabriel de Zámolyi, peintre, Professeur des Beaux Art, Paris-Dessau.« Igen, a suhanc Párisban bársonykabátos, vörösnyakkendős festőművész volt a Café-Domban. A bársonykabát a művészetet, a vörös nyakkendő a harmadik internacionáléhoz való tartozást jelentette. Dessauban szarukeretes szemüveget hordott és új művészetre oktatta dollárért a megkótyagosodott amerikai és délamerikai lányokat. Nekem földim, illetve négy évig járt ugyanabba a gimnáziumba, ahova én. Három és fél évvel fiatalabb volt nálam. Az apja pénzügyi főbiztos volt.

Ez volt a hatodik állomáshelye, mert sokszor évenként dobálták ide-oda. Gábor Trencsénben született, de egyhónapos korában már áthelyezték az apját Nagykállóba. Iskolába Varasdon, Kisújszálláson, Nezsiderben és városunkban járt. Jóformán szülővárosa sem volt s nem volt családi háza. A nagyapja selmecbányai kőműves és ácsmester, a feleségével egy napon halt meg tifuszban, még akkor, amikor a finánc főbiztos még a katonai iskolát végezte Wiener-Neustadtban. Anyai nagyanyjának virágüzlete volt Eszéken. Halála után a rózsák, begóniák és a temetésre készített szalagos koszorúk helyébe egy cipőkereske-

dés kirakata költözött. A családi sírok örökre elmaradtak mögöttük, amikor a főbiztost a pénzügyminiszter hirtelen jónak látta átdobni a Kárpátoktól az Adriáig. Magyar volt, de ebből az országból sem egy házban sem egy tájban, sem egy sírban nem tudta örök emlékként, látomásként vagy horgonyként konkrétizálni a hovatartozását. Városunkban, bár csak tizenhatéves volt, ma is élesen emlékeznek rá. Nem azért, mert az utolsó években egyike a legdivatosabb freskófestőinknek, akivel főkép a bankok és iparvállalatok előcsarnokai falát történelmi frizekkel ékesítteti, korszerű esztétikai lelkesedésből, de azért is, hogy már az előcsarnokban kifejezésre juttassák szemléletüket. Zámolyi városunkban még ma is helyi nevezetesség. A bencés gimnázium tanárai és diákjai emlékeznek rá egy plágiumhecc révén: a főapát és kultuszminiszter jelenlétében derült ki egy iskolai ünnepélyen, hogy a versét, amelyet maga szavalt, a lugosi gimnázium önképzőkörének aranykönyvéből lopta egy Schönstein nevű költőtől. Zámolyi akkor költő volt, rajzból fel volt mentve, rövidlátás címén. A másik stiklijéről borzadva emlékszik az egész város. Nálunk emberemlékezet óta nem történt gyilkosság, öngyilkosság is alig, még kevésbé családi dráma. Bár 1917-ben történt a háború közepén, senki sem felejtette el máig sem, hogy miatta lőtte le szolgálati fegyverével Elek pénzügyi szemlész a feleségét.

2.

Az olajzöld ház hosszabb frontja a Duna-utcára, a rövidebb, amely a rendház tűzfalával érintkezett, a Szentlélek-utcára nyilott. A kétszárnyú, élénkzöld zsindellyel fedett boltíves kapu sohasem volt nyitva.

A baloldali ajtószárnyba embermagas kisajtót vágtak, rajta bonyolódott le a forgalom. A kaputól jobbra és balra ovális címeres zománctáblák; az egyiken a Magyar Királyi Pénzügyőri Laktanya, a másikon a Magyar Királyi Pénzügyőri Főbiztosság szövege. A szűk szentlélekutcai szárny végében ferde faköpönyeg düledezett. Már régen nem állt benne silbak, de az öreg városban évtizedek óta semmit sem mozdítottak el a helyéből. A faköpönyeg a Bach-korszakból maradt itt, amikor a lenyügözött országon a finánc nagyobb és garázdább hatalom volt a katonánál is. Az őrbódén még most is látszott az elmosódott feketesárga, de 1914-ben ezt senki sem tartotta sérelmesnek. A város egyik legnagyobb garnizonja volt a monarchiának s minden nagyobbszabású épületnek köze volt a katonai kincstárhoz. Mindenütt kétfejű sas, a svarc-gelb s németnyelvű fölírat. A piros-fehér-zöldet jóformán csak képviselőválasztáskor láttuk.

A kiegyezés előtt az olajzöld ház is kincstári épület volt. Sokak szerint monturraktár, a regényesebbek szerint börtön. Boltíves, rácsos ablakai inkább börtönre vallottak. Ha valaki belépett a kisajtón, először a savanyú kenyér szagát érezte, mint a kaszárnyában. A hosszabb szárny egyetlen nagyterem volt. Priccsek álltak benne merőlegesen a falra, felettük stelázsi s a stelázsi és az ágy között katonás egyvonalban vastag faszegek a finánckardoknak. Itt-ott, a szalmapárnák felett néhány arasszal, anzikszok, női arcképek, s berámázott katonai emléklapok. Ami a pénzügyi laktanyát a kaszárnyától mégis megkülönböztette, hogy az ágyak és az ablakok között szabályos távolságban barna puhafa íróasztalok sorakoztak. Az íróasztalokon párhuzamos rendben vas-

tagon feküdtek az akták, amelyekben italmérők, trafikosok, sótárnokok, szeszfőzők és dohánytermelők sorsa volt megírva. A pénzügyőrök ingujjban dolgoztak az aktákon, a celluloid gallérjukat az aktahegy tetejére tették. Lassan mozgatták a tollat, mert a felsőbbség mindennél inkább megkövetelte a kaligrafiát.

Ezek a finánc̈ok többnyire szegény földművesek, zsellérek, falusi kisiparosok fiaiból lettek, falusi elemi iskolai vizsgákon ajándékkönyveket kaptak a tanfelügyelőtől, vagy az esperestől s ez a szülőkben felébresztette a felfelétörés vágyát. A legfontosabb tantárgy a szépírás volt: aki ügyetlenül vetette a betűt, csak csendőr, vagy rendőr lehetett, de ezekhez a szép pályákhoz is, akárcsak a pénzügyőrséghez, előbb altiszti sarzsit kellett szerezni a katonaságnál. Már ismétlőiskolás korukban méltók akartak lenni a pályához: beszoktak az örsre, ahonnan a boltba, vagy a kocsmába szalasztották őket a csendőr és finánc urak. Ha, ami nem volt ritkaság, a falu és az állam között konfliktusok kerekedtek, ezek a gyerekek s a szüleik máris az államhoz húztak. A szegény szülőknek még a nagyobb darab földnél is vérmesebb céluk volt, hogy a fiúkból a törvény embere, nyugdíjas ember legyen. Nem szólva arról, hogy még az 50 holdas gazdában is megdobbant valami, ha a látóhatár szélén ütemes lebegéssel közeledett a kakastoll, vagy a pénzügyőr urak, megálltak a kerítésnél. Többnyire csak vizet kértek a tikkasztó melegben, de a kiszalasztott lány keze reszketett, amikor átnyújtotta nekik a csuprot, amit csonton cseréltek a zsidóval. Bent a házban szorongott a család, holott talán nem is volt semmi rejtenivalójuk. De úgy gondolták: ha

a csendőr urak, vagy a pénzügyőr urak akarják, mindig találnak valamit: harmadévi bűneiket, kihágásaikat, amiket gyarló mivoltukban valóban elkövettek, számonkérhetik. Féltek tehát s mert tapasztalatból tudták, hogy az a legnagyobb ember, akitől leginkább kell félni, arról ábrándoztak, hogy a fiúk különb ember legyen az apjánál és féljenek tőle.

3.

Mindezt azért tudom ilyen alaposan, mert nagyapám kocsmája három háznyira esett az olajzöld háztól s üzleti érdekünk volt, hogy jószomszédi viszonyt tartsunk a laktanyával. A pénzügyőrök nemcsak hivatalosan jártak hozzánk, be-beugrottak egy fröccsre, egy krigli sörre. A nagyapa bajtársi viszonyt tartott velük: tűzmester volt az okkupációban, csatában is résztvett, streifschusst és érmet is kapott, ami ezekben a békebeli sarzsikban némi tiszteletet ébresztett.

Elek Elemér szemlésszel, aki rangban finánc-biztos, illetve — miután a biztosi állás betöltetlen volt — közvetlenül a három aranycsillagos, aranyozott kardos főbiztos után következett, nagyapám az opportunusnál jóval melegebb barátságot tartott. Elek és a felesége sokszor vacsoráztak nagyapáméknál. Minden vasárnap délután késő estig dardliztak a kocsmai különszobában. Elek szemlész nem a kaszárnyaszobában lakott és nem is a hosszú szárnyban volt az irodája, hanem a szentlélekutcai kisebb szárnyon, ahol három egymásbanyiló s terjedelemben fokozatosan növekedő szobában a pénzügyőri törzsparancsnokság székelt. Elek az első, előszobaszerű legkisebb szobában dolgozott, amelyet íróasztalon és aktaszekrényen kívül más nem bútorozott.

Az íróasztal felett kakukóra ketyegett, alatta Elek szemlész feleségének, Pirikének lánykori fényképe lógott. A közbenső üres szoba, valamivel komfortosabb; az íróasztalon és az aktaszekrényen kívül a sarokban kerek dohányzóasztal, két Thonet-székkel. Az ajtótól az íróasztalig piros kókuszszőnyeg vezetett. A harmadik szoba a főbiztosé, valóságos terem: a padlót egyetlen nagy virágos szőnyeg borította. Széles polituros íróasztal telefonnal, papírvágó tőrrel, álló fényképtartóval, cigarettás dobozzal s egy márványkeselyűvel. A dohányzóasztal jóval nagyobb, mint a középső szobabeli s Thonet-székek helyett két bőrfotel.

Mint a munkahely, a törzsparancsnoksági lakás is, a rangkülönbséget nemcsak külsőségeivel, de lépcsőzetesen emelkedő magasságával is három részre oszlott. Az olajzöld ház négyszögletes udvarát spenótszínűre festett kerítés határolta el a kerttől. E kerítésből nyíló ajtóval egyvonalban rózsafákkal, ribizlibokrokkal szegélyezett út vezetett a parancsnoksági házhoz. Ez a ház valamikor Wlissingen gróf táborszernagynak, a custozzai Albrecht főherceg benső barátjának istállója volt. Az épület kőből készült, a morva katona építőmester esetlen barokkjelleget adott neki. Ellentétben a laktanyával, az istállót schönbrunni sárgára festették. Ez is három tagozatra oszlott, akárcsak az iroda szárny: a legnagyobb félemelet volt, középen valamivel alacsonyabb rész következett, a harmadik szakasz pedig alig volt magasabb, mint a falusi ház. Gyerekkoromban azt hittem, hogy a táborszernagy a legmagasabb traktusban tartotta a mecklenburgi és muraközi lovait, a középsőben a hátasokat és a hintólovakat, a

harmadikban pedig a ponnykat. Az istállót a század elején építették át pénzügyőri hivatalnoki lakásokká. A legmagasabb tagozatban volt a főbiztos négyszobás lakása, amelyből üvegezett veranda ugrott a kertbe, sűrű tujafák közé. A középső épületrész három szobája az egyelőre kinevezetlen két aranycsillagos biztosra várt: ehhez a lakáshoz már csak nyitott teraszt ragasztottak s a kilátás csak a szélein gombvirág és árvácska-csoportokkal beültetett, elhanyagolt pázsitra nyílt. A legkisebb szárny két szobája volt a szemlészé. Ehhez a lakáshoz csak aféle falusi tornáchoz hasonló nyitott folyosó tartozott, szemközt a konyhakerttel, amelyben az állásuknak megfelelő parcellákon termelték a parancsnoksági családok a zöldséget, a hónaposretket, a kalarábét, a tököt. Néhány kezdő szilvafa is akadt a konyhakertben, de csak minden második évben termett mutatóba egy két szemet. Ezt is leszedte idő előtt Elek szemlészné, aki kedvelte a zöld gyümölcsöt.

Az állandó gazda tulajdonképpen a legsivárabb iroda és a legkisebb lakás ura Elek szemlész volt, aki egyhuzamban tizenhetedik éve finánckodott a városban. A főbiztosok és biztosok jöttek-mentek, — amint nagyapámtól hallottam, nem szerették városunkat, ahol a katonákkal kellett konkurálniok a csinovnik-egyenruhában. Másfél év után rendszerint elkérvényezték magukat. Voltak hónapok, amikor interregnum szakadt a pénzügyi laktanyára: a régi főbiztos távozott és az új még nem foglalta el helyét. Ilyenkor Elek volt a korlátlan úr az olajzöld kaszárnyában és a schönbrunni-sárga házban is. Jellemző Elek szemlész korrektségére, tekintélytiszteletére s hivatali hatáskörre féltékeny betartására, hogy ilyenkor sem

telepedett át a főbiztosi, de még csak a biztosi irodába sem s a tiszti lakások küszöbét sem lépte át. Még a feleségének sem adta oda a lakáskulcsokat, holott a nőt titkon izgatta a gondolat, hogy átmenetileg legalább néhány hetet az üveges verandán teríthessen vacsorára. Pedig Elek szemlésznek is az volt egyetlen életcélja, hogy az első irodából átkerüljön a másodikba, a harmadikról legfeljebb álmodni mert, de ilyenkor mindjárt fel is ébredt. Ami a lakást illeti, ha kevesebb meggyőződéssel is, hasonló végcélja volt a középső traktus meghódítása is, bár igazában megfelelt neki a falusias, tornácos, konyhakertes otthon is. Elek szemlész faluról jött, de nem volt parasztfiú, hanem kisiparosfi: falusi kovácsmester fia. Négy polgárival került a katonasághoz és onnan a pénzügyhöz. 1913-ban éppen az ötödik gimnáziumi vizsgára készült magánúton. Érettségizni akart, hogy bejusson a középső traktusba s hogy fehér acélkardhüvelye helyett aranyozott legyen, aranyhagymával.

A feltűnően alacsony férfi, vállban hirtelen elszélesedett s felső karizmai aránytalanul nagy félgömbjén megfeszült a zöld finánccposztó. A törzse hordószerű volt, viszont a lába kurta, amelyen idegenül lötyögött a fekete tisztinadrág, varratában a derekától fekete sevró cugoscipőig szaladó piros zsinórral. A cugoscipő mindig fénylett, akármilyen sarakat s port gázolt a kövezetlen városban, vagy a rossz dűlőútjairól hirhedt járásban. Körtefejét szőkésvörös ritka haj fedte, előreugró homlokán a két dudor mindig izzadt és kivörösödött. A bajsza inkább bajuszkefére emlékeztetett, amit kissé ügyetlenül az orra alá ragasztottak. A kék szemében állandóan jelen volt hivatali fontosságának tudata és

hivatali bizalmatlanságának gyanakvása. Tekintetében az Állam tekintélye, szigora, pedantériája, nyomozó és ítélkező hatalma. Még az előreálló pontosan egyforma lapátfoga is, katonai glédában állt. A magánérintkezésben is érezteti, hogy ő résen áll, őt nem lehet tévútra vezetni, a jövedéket nem lehet kifirundcvancigolni. Mondom, családilag összejártak a nagypapáékkal, engem egyenesen kedvelt és kihallgattatta magát a nemi szabályokból s elmagyaráztatta a consecutio temporumot, amelyet sehogy sem értett. De ha az utcán találkozott velem csörgő kardjával, aktatáskájával teljes hivatali felszerelésben pattogva és leereszkedve kérdezte tőlem, a nyolcadikostól, »a tanártól«:

— Na, mi volt az iskolában? Remélem nem feleltél szekundára! — közben mintha gyanakodva firtatta volna az iskolatáskámat, nem csempészek-e benne szűzdohányt.

Mesterségbeli magatartásából akkor sem zökkent ki, amikor vendégségben volt a nagypapánál feleségével, a házunk végén lévő lakásban, ahova nem hallatszott el a kocsmazaj. Vacsora után kártyázott vagy sakkozott a nagypapával, de akármilyen nyári hőség volt, nem vetkőzött ingujjra s még a celluloid tiszti gallérját sem volt hajlandó letenni. Nagyapám ilyenkor rászólt:

— Megfőlsz, Elemér! Miért nem teszed magad komóttá?

A szemlész barátságtalanul megrázta a fejét.

— Nincs melegem, Ede!

— Otthon is ezt csinálja, — szólalt meg a felesége — Ugy ül a vacsoránál, mintha vendég lenne saját magánál.

Nekem, aki olvastam valahol, hogy valamirevaló angol gentleman étkezéskor akkor is szmokingba öltözik, ha családi körben költi el, valójában tetszett, hogy Elek szemlész kettesben a feleségével is ragaszkodik a »vorschriftsmässig« öltözködéshez. Ha mindjárt nevetséges is volt elképzelnem, ahogyan kettesben ülnek az ebédlőasztalnál, vagy nyáron a tornác elé kirakott szalmagarniturán: az állig begombolt, celluloidnyakú szemlész s a sárgahajú, sárgabőrű asszony, aki utcára is úgy öltözködött, mint aki nem állja a ruhát s a következő sarkon le is szórja magáról.

Külön fejezet a szemlész viszonya kardjával. Ha nálunk vacsorázott, a kardnak mindig pontosan szemközt kellett lógnia. Otthon, a lakásában, külön szege volt a kardnak, amelynek markolatát egyenes küllővel össze lehetett kötni az asztalfővel. Nálunk a fogason függött a kard, szemben a diván közepével, hol Elek állandó helye volt. Evés és játék közben időnként nyugtalan tekintetett vetett a kardjára. Nem hagyta őrizetlenül a kardját, mintha minden pillanatban kitörhetett volna a háború, — holott csak 1913 októberét írtuk. Ez a fináncкard tiszta, becsületes kard volt, de mert a városban dragonyos- és huszárkardok csörögtek a nádorutcai kövezeten, nem szólva a hegyi- és vártüzérek, utászok és hidászok kardjairól és a bakatisztekéről, — meglehetősen deplasszirozott kard volt. Még a fináncfőbiztos aranyozott kardja sem keltette e katonai dolgokban rendkívül jártas és kényes város civillakósságában azt a respektust, amelyet akár a frissen kikerült zászlósé. Elek, azt hiszem, szenvedett is a tudattól, hogy az ő kardjának nincs vitézi rendeltetése. De tisztelte,

sőt alighanem imádta a kardját, mint a kegyszert. S talán titkos hősi tervei is voltak vele. Mondom, mindig szemmel tartotta, sohasem ment el tőle messzebbre néhány lépésnél, hogy egy ugrással elérhesse, ha küzdeni kell vagy meg kell védeni valamit, hivatala, testülete, neve, vagy háza becsületét.

4.

Ami háza becsületét illeti, én már régóta tudtam, csak nem szóltam senkinek, hogy valóban volt rajta védenivaló. Elek szemlész szerencsére nem tudott róla. Ez az asszony Palkovics Pirike, harminc éves lehetett s a legjellemzőbb külsősége a színe volt. A haja olyan sárga volt, mint a festetthajú műlovarnőké a vándorcirkuszban. A bőre is sárga: nem sápadt sárga, hanem olyan olyasféle, amilyen a gyerek orra, ha sárgaporzójú virágba beleszagol. Japánosan kisvágású kék szemének fehérje szintén aranysárgába játszott, mint a kőrisbogár. Pisze orra, állandóan nyitott szája között kis bajusz. Pompás egészséges kékesfehér fogai voltak. Molett volt, a kor divatjának megfelelően. Kis tokája, rendkívül fejlett keble és csípője s a hosszú szoknya alól percenként kivillanó nagyon vékony bokája. Ha fel akarnám eleveníteni az utókor előtt a nőtipust, amely a kisvárosi korzón lassú, csoportos sétájukban megállította a városházáról, a megyeházáról és a nagytakarékból a söröző felé haladó középkorú és idősebb közéleti férfiakat, hogy cinikus vigyorgással hosszan utánanézzenek s pajzán, sőt trágár megjegyzéseket röpítsenek utána, Elek szemlészné 1913-ban a nádor-utcai Wittmann fényképész kirakatába kiállított fényképét kellene itt reprodukálnom. Elekné volt nálunk

az egyetlen feltűnően viselkedő, sőt öltözködő nő, — a fekeleszürke polgárasszonyok, a fehérruhás szűzek s a házvezetőnőnek, nyelvmesternőnek öltözködött eráris feleségek között. A Nádor-utca idősebb és fiatalabb urai elölről-hátulról megbámulták, félhangosan oda is vetettek neki valami szemtelenül ingerlőt. Volt, aki nyomába is szegődött, ha befordult a szűk Szentlélek-utcába. De a nagy nyilvánosság előtt a társasághoz és a vezető hivatalokhoz tartozó öregek és fiatalok nem mutatkoztak vele, mert minden kívánatossága ellenére is altiszti feleség, ezüstcsillagos finánctiszteség volt. Tulajdonképpen semmi bizonyosat nem lehetett róla kisütni, amíg a Svaszta-fiú egy napon mellé nem szegődött a Nádor-utcán

A Svaszta-fiú, Svaszta-kisasszonynak a városban lévő egyetlen kesztyű- és sérvkötőüzlet hetvenegy éves tulajdonosnőjének öccse volt. Ez a Svaszta Alfonz huszonkét év óta egyhuzamban ugyanazon a díjnoki asztalon terpesztette a könyökét, a pénzügyigazgatóságon. Horihorgas volt, kopaszfejű, szemöldöknélküli, horgasorrú. Ő volt a polgári és katonai városban az egyetlen, aki »dzsentrinek öltözködött«. A sárga cipő, a zöld turista-harisnya, a barna bricscsesz és a piros-fekete-pepita vadászgombos zeke sohasem került le róla. Zöld kalap fürjtollal. A városban sokféle vélemény alakult ki róla; sokan tűdővészesnek tartották, mert a bőre rátapadt a csontjára, másik luetikusnak, a nagyvárosba vágyó lányok dandynek vagy színészpofának. De mindenki egyértelműen hülyének tartotta. Annak ellenére, hogy a Svaszta kesztyűüzlet vizavija volt a pénzügyigazgatóságnak s az öreg Svaszta kisasszony az egyházi, jótékonysági mozgalmakban jelentékeny vezető sze-

repet játszott s boltjában korzó idején bencés papok, városi tanácsosok, úri hölgyek, katonatisztek kaszinóztak, — Svaszta Alfonzot huszonkét éven át nem sikerült előrevinni az ötvenforintos díjnoki asztaltól.

De Svaszta Alfonz nem is vágyódott az előléptetésre. Az öreg kisasszony bőven ellátta annyi pénzzel, amennyiből fiumei Princesszászra, az »Otthon«-kávéházban elfogyasztott feketére, városvégi kicsapongásokra s kutyatartásra tellett. Svaszta Alfonzot emberemlékezet óta pórázon vezetett kutyával lehetett együttlátni a város főútvonalain. Hét év óta fehér-fekete borjúnagyságú dán dogg ügetett mellette. A dán doggok tudvalevőleg félelmetes bestiák, de ez a dán dogg asszimilálódott a gazdájához és az éppenséggel nem félelmetes emberektől lakott kisvároshoz. Svaszta a tisztviselőtelepen lakott a nénjénél, egyedülálló villában. A doggot éjszaka szabadon eresztette. Négyszer jártak betörők a villában: először elvitték a fehérneműt, másodszor az ezüstöt, harmadszor a kerti virágágyakról az üveggömböket, — negyedszer pedig elrabolták magát a kutyát. A dogg olyan mafla volt, hogy nem talált haza a harmadik utcából, ahol a rabló szélnek eresztette. Azt kell mondanom, hogy hozzáhülyült Alfonzhoz, vagy legalább is ugyanolyan ambiciótlan volt mint Alfonz: nem volt benne becsvágy a legelemibb kutyaszerephez, a házőrzéshez sem.

A doggot Portarturnak hívták, Svaszta még a japánok iránt érzett rokonszenvéből nevezte el a hősi vár nevéről. A városban akkor mindenki japánpárti volt — azóta porosodtak a lakásokban a legyezők, a zsírkő nippek, amelyek ugyan kínai eredetűek voltak, de az efajta árnyalatok nem zavarták

akkoriban a sárgák iránt megnyilvánuló közlelkesedést. Portartur is ebben az időben volt kölyökkutya, s ha a városban eleinte nevettek is, mert a bolond Svaszta Alfonz keletázsiai várról keresztelte el a kutyáját, évek alatt megszokták, s már nem gondoltak vele kapcsolatban az orosz-japán háborúra, csak a bécsi hajó érkezését juttatta az eszükbe.

A bécsi hajó érkezése előtt eltelt fél óra volt ugyanis Svaszta és Portartur »nagy jelenésé«-nek ideje. A pasasér befutását az utca-gyerekeknek, a stájer és szudéta bonnoktól sétáltatott úrigyerekeknek, s magának a társaságnak gyülekezése előzte meg. Hajón a városból alig utazott el valaki s ritkaságszámba ment, ha utas partra szállt. De a hajóállomás egy percre volt a nádorutcai korzótól, s a park, s az érett gyümölcs- és istállószagú dunaparti piactér határolta. Más kisvárosokban a bécsi, a fiumei, a tátrai vagy az orsovai gyors volt a késő délutáni sereglés jogcíme, de a mi vasútállomásunk másfél kilométernyire esett a központtól, s a jó kosztjáról nevezetes restiben való vacsorázás már kirándulásszámba ment. Mi tehát a hajóállomás körül gyülekeztünk tavasztól őszig, ha sütött a nap. Maga az állomásépület alacsony kajiba, szurkos deszkafalakkal és szurkos papírfedéllel. Három kis szoba volt benne, az első afféle váróterem, mázolatlan deszkafalain plakátokkal, melyeken a hajózási vállalat idealizált személyszállítóinak fedélzetéről karcsú hölgyek lobogtatták zsebkendőiket a visegrádi várrom felé, s mögöttük zsirardi kalapos, Vilmos császár-bajuszú férfi tábori látcsövét szegezte a tájnak.

A váróterem másik közfalán kis tolóablak ütött rést, csak akkora, amekkorán egy ember feje befért.

5

Itt kellett jegyet váltani, illetve kellett volna, mert mint mondtam, a város lakossága nem szerette a vizi kalandot. Áru természetesen a hajón is érkezett a városba, de erről a tömeg nem tudott, csak Elek szemlész tudott. A középső szoba a jegypénztár és az iroda, a harmadik pedig a hajóállomásfőnöknek, Kárász Tivadarnak lakószobája. A házikó előtt, amely olyan volt, mint az uszályokon a kormányos lakása, keskeny, salakozott perron húzódott, két végében két hordó oleander. A perronról ívelt a hajóhíd a két pontonra épített deszkakikötőre, amelyet nálunk »stég«-nek neveztek, nyilván azért, mert valamikor itt minden szállítást az osztrák-magyar »Statseisenbahn« végzett. A bécsi hajó pontos érkezési ideje délután hat óra tíz perc lett volna, de többnyire késett, legalább negyed órát. Talán azért, hogy a hivatalokból még idejében kiérjenek a tisztviselők s a kaszárnyákból a katonatisztek. Már háromnegyed hatkor megindult a park felől a sétáló nők áramlása. A férfiak a város felől érkeztek s amikor a hölgyhöz léptek, olyan meglepetten üdvözölték, mintha véletlenül találkoztak volna. Most kezdődött a séta a hajóállomás és a park között lévő száz lépésen. Kárász Tivadar még a perronon állt, s a fiatalemberek időnként elléptek a hölgytől s érdeklődtek nála a hajó késése iránt, mintha vártak volna valakit. Hat óra tájban Kárász Tivadar lassú léptekkel megindult a hajóhídon a stég felé. Kis tábla tiltotta, hogy rajta és az utasokon kívül illetéktelen személy a hídra vagy a stégre lépjen. Egyetlen ember volt, aki a tilalmat nem respektálta, s akire a szokásjog révén a tilalom nem is vonatkozott: Svaszta Alfonz. Természetesen nem vonatkozott

Portarturra sem. Svaszta és Kárász barátok voltak, s a vizi ember már évek előtt megengedte, hogy Alfonz érkezés előtt levonuljon Portarturral a stégre és megusztassa.

A hajóállomás a Duna holt ágában volt, a víz állott és apró fodrokkal állandóan hullámzott, mint a tó. Svaszta és a kutya megjelenése a stégen jeladás volt a parton gyülekezőknek, hogy abbahagyják a sétát és századszor újra végignézzék a jelenést. A közönség mindennap ugyanúgy morajlott, vihogott és gunyolódott és Alfonz és Portartur is mindennap ugyanazt a produkciót végezték. A nagy jelenés azzal kezdődött, hogy Alfonz briccsesze zsebébe nyult, kivett belőle egy pezsgős dugót és belehajította a Dunába. Aztán lekapcsolta a pórázt Portartur nyakáról, derékban meggörbülve előbb szavakkal kioktatta a kutyát, majd a karjával a vizen himbálódzó pezsgős dugó irányába mutogatott. Portartur lehasalt, a pezsgős dugó helyett a part felé fordította pofáját. Ugy viselkedett, mint aki nem ért semmit, nem tud semmiféle dugóról. Ekkor a Svaszta-fiú megragadta a nyakörvét, a tutaj széléhez ráncigálta, s az utolsó pillanatig védekező doggot belelökte a Dunába. Portartur nagy loccsanással elmerült, de hatalmas mancsai már pillanatok mulva a stég peremén kalimpáltak. Alfonz ekkor visszarugta a vízbe. Portartur ugyan buta kutya volt, de mert sehogysem akaródzott neki a pezsgős dugót kihalászni, ravaszul megkerülte a stéget, s a híd fedezete alatt néha sikerült is neki hátulról partra mászni. Ilyenkor Alfonz hatalmasan megverte korbáccsal, s minden előlről kezdődött volna, ha közben nem tűnik fel a nagyhíd mögött a pasasér fekete füstzász-

lója, majd egyre közeledő fekete kéménye és fehér teste. Svaszta füttyentett, a dogg mellékuszott, s odatartotta a nyakát, hogy rákapcsolja a pórázt. Ám Alfonz és a kutya nem távoztak el a stégről mindaddig, amíg a hajó néhány percnyi hiábavaló várakozás után csalódottan el nem pöfögött. Szinte hivatalos aktus volt hogy a hajószakács, az indulás pillanatában Portartúr elé hajított egy hatalmas marhacsontot.

Ez volt Alfonznak és kutyájának mindennapos fellépése a hajóállomásnál, tavasztól őszig. Anyák és bonnok úgy vitték gyerekeiket a hajóállomásra, mint Pesten az Állatkertbe. Portartur olyan gyerekkedvenc volt városunkban, mint Pesten Jónás, a viziló.

5.

A hajóállomásnál háromnegyed hat tájban természetesen megjelent Elek szemlészné, Palkovics Pirike is. Egyedül volt, mert a szemlész hivatalos órái nem hat órakor végződtek, mint a városi, megyei és takarékpénztári uraké, a tisztikaré. A szemlész munkaideje hivatalosan félnyolcig tartott, de ritkán csukta be maga mögött a spenótszínű kerti ajtót fél kilenc előtt. S ha vidékre ment, ha »kiszállt« — megesett, hogy hajnaltájban érkezett haza, mikor Pirike már mélyen aludt, az Assunta aranyrámába foglalt reprodukciója alatt.

A szemlészné tehát előbb egyedül sétált a parkban, a naptól aranysárgábban, mint valaha. Vérvörös és tengerzöld ruháit sértődött kíváncsisággal mérték végig a hölgyek s az egyetlen öntözőkocsi jóvoltából, amely a park fősétányát locsolgatta, a férfi-

aknak alkalmuk nyílt meglátniuk és megcsodálniuk vékony cipősarkon libbenő bokáit. Háromnegyed hatkor Elekné, mint a többi sétáló hölgy, a hajóállomás felé vette útját. Nem vegyült el a tömegben, hanem az oleanderfák között, a salakos perronon helyezkedett el, mintegy éreztetvén, hogy közvetett köze van a hajóhivatalhoz is, egyrészt, mert a finánccok itt vizsgálják át a poggyászokat, hogy nincs-e bennük fogyasztási adó alá eső dugáru, másrészt mert a főnök és a szemlész afféle laza kollégiális viszonyt tartottak. A hajóállomás főnöke ugyan nem vendégeskedett sohasem a Wlissingen-istállóban, de ha összekerült a szemlésszel, ellenkező természetük ellenére is, éreztettek egymással valamelyes szolidaritást. Nemcsak mint közegek, de azt hiszem, mint a meg nem értett, nem érvényesült uniformis keserűségének közös hordozói is.

Csakugyan milyen nagy ember volt Gönyün, vagy Dunamocson az aranysapkás hajóállomás-főnök, gehrokkja kihajtóin a hajózási vállalat arany kezdőbetűi közé hímzett aranyhorgonnyal. A főszolgabíró, vagy ha a faluban nem volt ilyen, a főjegyző vadászpartnere, vadászterület-bérlőtársa. Minden urimuri, harangszentelés, kormánypárti választói értekezlet, önkéntes tűzoltó majális leltári notabilitása Ám ebben a katonavárosban ugyanolyan sorsra jutott, mint a szemlész: minden percben aranyzsinór, aranygallér, minden negyedórában széles vörös tábornoki stráf...

Az állomásfőnök azonban félreismertsége bánatát méltatlanabbul viselte, mint a szemlész, aki a katonai feszességet, korrektséget szinte túlzásba vitte. A hajóállomásfőnök inkább úgy viselkedett, mint a vidéki

városban halódó költő, akinek a pesti lapok nem fogadják el a verseit és meghasonlottságában a züllésben keres feledést. A hajóállomásfőnök például ördöngősen cimbalmozott s este, amikor a parkot ellepték a katonák és a cselédek körülvették a deszkaházat és elandalogva hallgatták a szomorú népdalokat, ilyen szomorú népdalokkal időnkint sikerült becsalnia a szurkos deszkaházban az elhagyott cselédlányt, akinek a katonáját váratlanul elvitték valamelyik csehországi vagy boszniai garnizonba. Az egész városban tudták, hogy az árva és csúnya hajóállomásfőnök cimbalomszóval csalja be a cselédeket. Az úrinők, akik a cingár, tülökorrú, csúf kis emberkét nem is vették volna észre, ezért a rettenetes bűnéért méltónak tartották arra, hogy tetőtől-talpig végigmérjék, ha szembetalálkoznak vele. Kárászt nemcsakhogy nem bántotta a megvetés, de dacos büszkeséggel nézett vele farkasszemet. Mint aki odadobta a keztyüt a városnak, amelynek női csak pohos polgárokat és a cifra katonatiszteket veszik férfiszámba! Még egy módot talált azonban, hogy érzése szerint bosszut álljon a városon: letette a futballbírói vizsgát és vasárnaponkint a régi szerb temető telkén levő sportpályán meccseket vezetett, klott nadrágban, fehér apacsingben. Ilyenkor azt hitte, hogy az egész város szeme rászegeződik, holott ebben az időben még főkép csak a diákokat és az inasokat érdekelte a városban a futball. Kérlelhetetlen és igazságtalan bíró volt: mindig nyiltan a hazai csapatot sújtotta. Ha kifütyülték, ördögi mosollyal, vagy márványarccal nézett szembe a viharral. Ha köveket hajítottak felé, hidegvérrel legyintett: menjünk tovább! A rövidnadrágos ifjúság kevés embert gyűlölt jobban a város-

ban, mint Kárászt, s ha az utcán valamelyik diák szembejött vele és elkiáltotta: »Fuj Kárász« — a hajóállomás-főnök felszegte a fejét és ezt gondolta magában: »Csak gyűlöljetek, legalább érzem, hogy mégis vagyok itt valaki«.

Ha a szemlésszel azonos eredetű elkeseredése révén érzett közösséget, a szemlésznével, Pirikével azért, mert a város az asszonyt afféle társadalmon kívüli, erkölcsileg laza individiumnak tartotta, — akárcsak őt. Nem kétséges, hogy néha megvillant benne a gondolat, mi lenne, ha egyszer Pirikét hívná meg a szurkos fedelű házikóba. Kétségtelen, hogy Pirike is rajongott a cimbalomért s elandalodott a szomorú magyar népdaloktól. Az sem bizonyos, hogy ha a hajóállomás-főnök kissé elővesz rábeszélőképességét, Pirike feltétlenül visszautasítja a meghívást. Azt hiszem, ennek a szerelemnek az elvetélődése inkább a hajóállomásfőnökön mult, aki olyan mély sértődöttséget érzett az úriasszonyok neméről, hogy még a Pirikéhez hasonló határjelenség kedvéért sem volt hajlandó engedményeket tenni.

6.

A hajóállomás-főnök a Svaszta-fiúval is barátkozott, de ennek a barátságnak sajátos oka volt. A barátságot Alfonz kezdeményezte. Amint már mondottuk, a Svaszta-fiú minden becsvágy nélkül való ember volt. De akadt egy sajátságos mániája: jelen akart lenni a »közönség számára tilos helyeken«, amelyekből már abban az időben is sok volt. A rendőrbiztossal azért barátkozott, mert engedélyt adott neki s a kutyájának, hogy a kordonon belül tartózkodhassék, amikor a püspök bérmakörútján váro-

sunkba érkezett, vagy Frigyes főherceg meglátogatta a helyőrséget, hogy a csapatokat inspiciálja. Ha színház vándorolt a városba, elsőnek ismerkedett meg a cilinderes, barna überciheres színlaposztó bérletgyűjtő titkárral. Hivatal után, déltájban, amikor a parkban düledező, fából épített arénában még folyt a próba, a színpadi kijárat előtt a kis padon üldögélt a művészek, művésznők között, akik a vidéki színészt jellemző túlzó elragadtatással ünnepelték Portarturt, a csodakutyát, aki ha a déli napban szabadon engedték, borjútestében hathetes kölyökkutya infatilis kedélyét rejtegette, mint a szenilis ember, aki fogócskát játszik. Apportirozott, hempergett a porban, az anyaszínésznő elgurult pamutgombolyagát kergette s a vadgesztenyével golyózott. A parkban, amely tulajdonképpen a régi várat övezte, volt néhány régi tilos terület, amelynek a közönség elől való elzárását már semmi sem okolta meg, de hagyományból bürokráciából, lustaságból nem változtattak rajta. Félkarú boszniai invalidus-őrmester megyfabottal védte a tilos területeket a diákok elől, akik újra és újra megkísérelték a behatolást, mert izgatta őket, hogy sehogysem tudják felfedezni az »osztrák« katonai titkot, amelyet ilyen szigorúan rejtegetnek. A félkarú invalidus-őrmester gyűlölte a gyerekeket s állandó közelharcot vívott velük. A gyerekek féltek tőle, mert gyorsan ütött s itallal és dohánnyal környékezték, de a sáncőr megvesztegethetetlennek bizonyult. Hogy miképen sikerült leszerelnie Svaszta Alfonznak az öreg ellenállását, nem tudja senki, de bizonyos, hogy kiváltságos katonai egyéneken kívül Alfonz volt az egyedüli, aki szabadon mászkált a sáncok között. Magam is gyakran figyeltem

a drótkerítés mögül, ahogyan látszólag minden cél nélkül csörtet a tilosban Portarturral.

Nem vitás, hogy a hajóállomásfőnökkel is azért barátkozott össze, mert be akart jutni a stégre, ahova hivatalos hajózási közegen s utason kívül más nem tehette a lábat. A szemlésznét csak újabban fedezte fel a perronon, az oleánderek között. Ha eddig az utcán találkozott vele, nem is jutott eszébe, hogy közeledjék hozzá, mert még képzelődni sem mert a nőről, aktről szigorú ítéletű nővére, a kesztyűs kisasszony, a legmegvetőbben nyilatkozott, s olyannyira tisztátalannak tartotta, hogy ha kesztyűt vásárolt, hátrament a műhelybe és a púpos, madárfejű goromba Zeleznik kisasszonyra, a kesztyűvarrónőre bízta. De hogy a stégről vissza-vissza nézett, megállapította, hogy a csínos és a zöldruhás szemlészné milyen lelkes és hálás közönsége a produkciónak, s mindennap ugyanannak az oleánder fának az árnyékában, előreszegezett fejjel, elbűvölten figyeli az idomítót és ebét, — elkezdett »neki játszani«, mint a színész a nőnek, aki rajongó tekintetet lövelt feléje páholyából. A hajóállomás-főnök mutatta be őket egymásnak nyár végén, amikor a hajó landolása közben kitört a zivatar s Pirike és Alfonz a kutyával, bemenekültek az állomás szurkos fedele alá.

A vihar engem is bevert a hajóállomás várószobájába. A Dunát verte az eső, időnként merőlegesen beledöfött a villám s a mennydörgés csak pillanatokra szünetelt. Aztán rákezdett a jég, a szurkos házfedél pergett tőle, mint a dob. Bent az irodában, a tolóablak mögött Kárász a szemlésznének, Svasztának és a kutyának nyújtott védelmet az ítéletidő előtt. Hallottam, amikor Kárász kérdezte Pirikét:

— Nem ismeri, Piros asszony, Alfonz barátomat?

— Ki ne ismerné Svaszta urat? — vihogta a szemlészné s a nevetés állandóan nyitott száját a füléig szélesítette. Az egész fehér-kék fogsorát lehetett látni, a bölcsesség fogakkal.

— Régi vágyam — mondotta Svaszta s nagy horgas orrát előrenyomta, ami nála biccentésnek felelt meg, — hogy megismerkedhessem magával, Piros nagyságos asszony!

— Megtisztel — búgta Pirike. — Svaszta úr és a kutyája a városban egy fogalom!

Alfonz magához parancsolta a szabadjára eresztett, ázott dögöt.

— Na, köszönj szépen, Portartur! — adta ki a vezényszót.

Portartur borjúmagasságában két lábra állt s jobb mancsát a füléhez szorította. Szalutált, mint Kárász főnök a hajóskapitánynak, mikor kiköt a bécsi hajó.

A hatalmas, hosszantartó mennydörgéstől, most nem hallottam a beszélgetést. Csak azt láttam, hogy Svaszta lehajol és féltérdre ereszkedve lehúzza Pirike lábáról a nedves cipőt. A művelet felfedte a szemlészné izgalmas harisnyáit, egészen a rózsaszín harisnyakötőig. A harisnya áttört volt, háromlevelű lóheremintákkal s a sárga hús kibuggyant a pajzán réseken...

7.

Meglestem tehát a folyót a forrásánál: jelen voltam, amikor ez a szerelem, városunknak ez az akkoriban egyetlen nyilvántartott, »botrányos esete« kezdődött. Előbb a közönség számára tilos katonai terület volt az eleinte titkos szerelem terepe, ahonnan

elmerészkedett a temetőbe is, de a szerelmes pár egyízben majdnem beleszaladt Svaszta kisasszonyba, aki nyáron, amikor sokáig van világos, gyakran kisétált üzletzárás után a temetőbe, ahol szülei és negyven év előtt elhalt vőlegénye, Gasparek Vencel tamburmajor pihentek. Később a pár, amely a kutya miatt hiába kereste az inkognitót, a külső mellékutcákban is feltűnt, majd fokról-fokra nyomult a város szíve felé. Egy este például, amikor gyorsírásról hazamentem, s elhaladtam a Bach-korszakból ittmaradt »svarcgelb« faköpönyeg mellett, majdnem hanyatvágódtam valamilyen puha és mégis masszív akadályon. Előbb azt hittem, hogy részeg ember, vagy emberi hulla fekszik keresztben a macskafejes járdán, de a nyájas morgásból, amellyel a sötét massza akaratlan rugásomra válaszolt, mindjárt felismertem Portarturt. Elnyúlt a kövön, hatalmas testével széltében elrekesztette a járdát. Pórája, mint egy rejtélyes kábel, a faköpönyeg sötét öblébe vezetett. Lehet, hogy a szerelmesek őrségnek szánták Portarturt, valójában azonban nyomravezető s több mint gyanúpok: bizonyíték volt. Nem volt nehéz kitalálnom, hogy a zsarnok Bach Sándor faköpenyege Svaszta Alfonz és a szemlészné idilljének lugasa lett.

Csak hetek mulva mutatkoztak nyiltan, a világ, sőt a város szeme előtt, a Nádor-utcán. Ahogyan én Pirikét — vagy ahogyan az urak a családi irodalmi lap nevezetes alakja, Emma asszony után egy kis affektációval és germanizmussal nevezték a hölgyeket, — Piros asszonyt ismertem, nem ő sürgethette, hogy Svaszta Alfonz »vállalja« végre szerelmét a város előtt is. Ez az asszony cselédtermészet volt, aki belenyugodott volna abba is, ha az ifiúr csak titokban

s éjszaka szereti s nappal a család előtt úgy viselkedik, mintha nem is venné tudomásul. Piros asszonyt félreismerte, aki feltette róla, hogy azért öltözik a maga módján elegánsan és azért mászkál a parkban és a korzón, mert társadalmi ambiciói vannak. Öltözködése inkább az ura rangjának szólt, amelyet falusi gazdalányként maga is sokra becsült, nem szólva arról, hogy a szemlész a saját felfelétörekvését a felesége eleganciáján keresztül is önkéntelenül kifejezésre akarta juttatni. Elsősorban a szemlész akarta, hogy Pirike annál a nádorutcai szabónőnél öltözködjék, akinél a főbiztosnék és a tiszti asszonyok. Rikító ruháiban nem volt semmiféle különleges célzat: Pirike primitív ízlése a túlélénk színekhez húzott. A szemlészné altisztnéhez mért feltűnő »flancosságában« tehát nem volt afféle szándék, hogy konkuráljon az úrihölgyekkel, vagy éppen egyenrangúvá váljék Benedekffynével, a törvényszéki elnök feleségével, aki a város legjobban öltözködő asszonya volt — Győrben csináltatta a ruháit, — sem a társaság ama divathölgyeivel, akiket nyárón a tisztipavillon kertjében télen a Fektor-cukrászdában lehetett látni, diszkréten s mégis utolsó divat szerint öltözve, ahogyan a »Bazár« című divatlap legfrisebb számai előírták. Nem, Pirike sohasem vágyódott közéjük, egyrészt mert tudta, hogy lehetetlen közéjük jutni, nemcsak neki, de egy fokkal alacsonyabb rangú tisztviselők és lateinerek feleségeinek is. Azt is tudta, hogy a három polgárival, amit öt év alatt nagynehezen elvégzett Móron, nem is tudna velük beszélgetni, akik németül is beszélnek s felolvasásra és koncertre járnak, ha a városból elszármazott író, vagy művész szerepel a Közművelődési

Egyesületben. Másrészt Pirike nyiltan és ellenállhatatlanul csak férfiak társaságára vágyott s eszeágában sem volt megkövetelni, hogy a férfiak büszkén vállalják a világ előtt. Pirike a férfiaktól csak szerelmet, egyszerű, nyers örömöt várt s annál mohóbban, minél több évet töltött a celluloid-nyakú, pedáns, komor szemlész mellett.

A nádorutcai nyilvános megjelenést tehát nem Pirike erőszakolta ki. Alfonz gyáván-óvatos, hosszú diplomáciai tevékenységének volt az eredménye. Amint már mondtuk, Svaszta kisasszony annyira megvetette Pirikét feslett életéért, hogy pénzért sem akarta a boltjában kiszolgálni. Svaszta kisasszony már akkor ismerte Pirike viselt dolgait, amikor még a városban csak a rikító ruhái és magas sarka miatt gyanakodtak rá, de nem tudtak róla semmi konkrétumot. Svaszta kisasszony ugyanis mindenről tudott, ami a városban történik. Az előkelő hölgy, aki a délelőtti korzó idején minden nap fogadta a hadsereg, az egyház, a közigazgatás s mindenfajta kétnemű notabilitás látogatásait, a legpontosabban értesült mindenről, ami a sárgára festett házak falai, a fehérrámás, hőmérős ablakok, illetve a fehér kézimunkavitrázsok, sőt a konyhaajtók mögött rendellenes, tehát elítélésre és kipellengérezésre való. Istenem, mi történt hát a városban? Volt néhány »menage en trois« a jobb körökben, de amolyan tiszteletreméltó nyárspolgári módon. A családi ház, vagy a kis villa kiadó szobáját tizenöt-húsz év előtt bérbevette a férj fiatalabb hivatalbeli nőtlen kollégája: megrekedt a lakásban, családtag lett. Igy éltek minden baj nélkül, most már ketten dolgoztak az asszonyra és ketten engedelmeskedtek neki s együtt művelték a ker-

tet. Ezeket az idült ingujjas szerelmi háromszögeket mindenki régen tudomásul vette és respektálta a városban, olyannyira, hogy egyáltalában nem is adtak pletykaanyagot. Na és mi volt még a városban? Egy magasállású úrról köztudomású volt, hogy veri a feleségét. A dúsgazdag Fleischmannékról mindenki tudta, hogy azért hagyják ott őket kéthetenként a cselédek, mert nem adnak nekik enni. Ezenkívül voltak úriasszonyok, akiket a korzón húzamosabb ideig ugyanaz a fiatalember vagy tiszt kisérgetett, de sem a férj, sem a világ nem gondolt a legroszszabbra. Néha a nyár végén, amikor a féltucat kiváltságos család hazatért a nyaralásból, szállingóztak ugyan bizonyíthatatlan hírek Szliácsról, Bártfáról, vagy Balatonedericsről, éjszakai sétákról, éjjeli zenékről, holdfényes csónakázásokról, feltűnő annabáli szereplésekről, de mert abban az időben csak a város legelőkelőbbjei jártak nyaralni, feddhetetlen jóhírükről lepattant minden gyanúsítás. No és mi volt még a városban? A lányok szem előtt, a korzón és a nagy allén sétáltak tisztekkel, diákokkal, mezei jogászokkal. Kapuk előtt hosszan búcsúzkodtak, a három úribálon és a két »vegyes«-bálon ugyanabban a mullruhában táncolták a második négyest, ugyanazzal a partnerrel: bizonyára csókolództak is a zsurokon, kiváltották a zálogot, játszottak a tűzzel, amelynek akkor alig volt nagyobb a látható fénye, mint a szentjánosbogárnak. Svaszta kisasszony minden aprólékos részletet számontartott: még a morva és felsőausztriai szegény bakatisztek messziről hozott, csehül vagy alig érthető német dialektusban beszélő illegális élettársairól is, akik idegen nyelven szólongatták kövér kutyáikat. Na és, mi volt még a város-

ban? Volt a cselédvadász cimbalomművész hajóállomásfőnök s volt Birby dr., a Nagykikindáról idekerült ügynélküli ügyvéd, aki albérletben lakott özvegy Vaszilievics pékéknél. Senki nem látta női társaságban, de helybeli férfitársaságban is alig. Soha meg se kisérelte, hogy bekerüljön a társaságba s meg se kisérelte, hogy érintkezés révén klienseket szerezzen. Ha besántikált a kávéházba — tuskólábú volt, — messze a frekventált résztől magánosan ült az asztalnál s minden újságot, szaklapot és vicclapot végigolvasott ugyanazzal a közönyös tekintettel és arckifejezéssel. Hogy miből él s hogy mit akar a városban és az életben, nem tudta senki. Feltünően gyakran utazott fel Pestre, amíg aztán egyszer a fővárosi lapokban megjelent egy napihír, amely közölte, hogy valamilyen botrányos üggyel kapcsolatban ismert nevű urak társaságában előállították a főkapitányságra a Kazinczy-utcai gőzfürdőből... A városban úgy értelmezték a napihírt, hogy Birby doktor nagy ivászat és nőzés után részegen gőzfürdőbe ment a barátaival és skandalumot csinált. A város romlatlan és az emberi szenvedélyek terén tájékozatlan volt s csak különcnek, bolondnak és bár senki sem látta részegen, alkoholistának tartotta. Ez lett volna róla Svaszta kisasszony véleménye is, ha egyáltalában lett volna rá oka vagy alkalma, hogy foglalkozzék ezzel a külvárosi alakkal. Na és mi volt még a városban? Volt ez a szemlészné, akivel Svaszta kisasszony legnagyobb fájdalmára és szégyenére saját öccse, Svaszta Alfonz közelebbi kapcsolatba került.

Svaszta kisasszony eddig is minden részletet tudott Pirike titkaiból, amelyek a város társadalma szempontjából nem voltak érdekesek, mert alkalmi tit-

kok, vagy alrendű, jelentéktelen férfiakkal kapcsolatos titkok voltak. Csak Svaszta kisasszony titokgyűjtő szenvedélye tartotta számon, hogy Elekné kivel, hol és mikor találkozott. Természetes tehát, hogy amikor saját öccse került vele közeli kapcsolatba, a legapróbb mozzanatról is kimerítően értesült. Tudott a hajóállomási jelenetről, a viharban, a nedves cipőkről és az áttört harisnyákról. Tudott a sáncárokban és a mellékutcákban való császkálásaikról. Alfonz is tudta, hogy a kisasszony mindent tud s napokig igyekezett elkerülni, hogy szemtől-szembe találkozzék vele. Máskor, hivatal után, pár percre benézett a kesztyűboltba, most a pénzügyigazgatóság mellékbejáratán távozott, mert a főkijárat pontosan szemközt volt a Svaszta-üzlettel.

Éjjel későn járt haza, lehetőleg tizenegy után, amikor Svaszta kisasszonyt a minden este elfogyasztott saját termésű hét deciliter monostori bora elaltatta. E példás életű hölgy egyetlen gyengéje a bor volt, amelyre orvosi rendelet szoktatta vérszegény korában. Miután a városban senki sem volt hasonlóan informálva a házfalak titkairól, mint Svaszta kisasszony, tisztelői és barátai nem sejthették, hogy az enyhe lilás pír, a matrona-arcon rendszeres borfogyasztás következménye. Alfonz hét napig surrant be az éjszakai házba s eljutott a szobájáig anélkül, hogy a szomszédban alvó Karolin nénjét felébresztette volna. Reggel félhétkor ellépett, mert tudta, hogy Svaszta kisasszony, mintha a hét deci bor percnyi pontossággal szabályozta volna az álmát, negyednyolc után öt perccel ébredt. Hét napnál tovább azonban nem birta a bujkálást: Alfonznak pénz kellett. Késő délután, üzletzárás közben, amikor már

sem vevő, sem úrivendég nem tartózkodott az üzletben, elszánta magát és belépett a boltajtón. Igyekezett elfogulatlanul viselkedni s hizelkedve s a kisöccs gyerekesen, követelődző hangján huszonhét koronát kért a kisasszonytól. Sohasem mert kerek összeget kérni, mert attól tartott, hogy visszarianiasztja az adakozót. Máskor Svaszta kisasszony hasonló helyzetben sóhajtott egy nagyot, kivette a retiküljéből a pénztárfiók kulcsát s néhány korholó megjegyzés kíséretében átnyújtotta neki a pénzt, először lehetőleg kevesebbet. De Alfonz értette a módját, hogyan kell a többit kicsikarni.

Most azonban Svaszta kisasszony nem nyult a táskájába a kulcsért, hanem a hátamögött leeresztette és összekulcsolta a kezét és rekedt, sértődött hangon ezt mondta:

— Nem adok egy krajcárt sem! Ezentúl majd kijössz a fizetésedből, ha egyszer...

— Ha egyszer? — horkant fel Alfonz és csodálkozó, tájékozatlan arckifejezést öltött.

— Ha egyszer megtetted velem, hogy azzal a nővel, aki...

— Jaaa? — kacagott fölényesen a Svaszta fiú. — Te arra a nőre gondolsz, a szemlésznére? Egy szó sem igaz! Csak annyi igaz, hogy véletlenül néhányszor találkoztam vele. Ki nem találkozott vele véletlenül?

Alfonz tehát huszonhét koronáért nemcsak, hogy elárulta Pirikét, de látszólag le is paktált az ellenféllel: becsmérlően nyilatkozott róla. Viszont mentségére szóljon, hogy a huszonhét koronára éppen azért volt sürgősen szüksége, mert a Pirikével való külvárosi kocsmákban, az állomási vendéglőben s egyéb

távoleső helyeken való bujkálásai sok pénzbe kerültek.

Svaszta kisasszony természetesen nem hitt Alfonznak és két nyelven szidta, tótul is. Egészen korai gyermekkorukban szlovákul beszéltek otthon. A küzdelem vége egy kicsikart ígéret volt: Alfonz soha többé nem találkozik Pirikével!

— De nem is köszönsz neki! — diktálta tovább a feltételeket a kisasszony.

— Jó! — mondta csüggedten Alfonz.

A kisasszony kivett a fiókból egy húszkoronást.

— És most itt van a pénz! nyújtotta feléje a bankót. — Az utolsó pénz! Ha mégegyszer meghallom, hogy...

Alfonz átvette a pénzt és felütötte az orrát.

— Húsz? — kérdezte méltatlankodva, majdnem támadóan.

— Elég húsz is! Negyvenhétéves vagy, lefekhetsz korábban is! Kell ülni minden este a kávéházban és...?

— Éheztetni akarod a kutyát? — vágott közbe teátrálisan Alfonz, mert megállapodás szerint Portarturt Alfonz saját pénzéből, illetve zsebpénzéből tartozott ellátni.

— A kutyára is jut, ha nem herdálod el a pénzt és nem járkálsz olyan helyekre...

— Olyan helyekre? — horkant fel Alfonz. — Megint ezt veted a szememre? Mit tudod te, aki egész életedben...? Mit tudod te, hogy egy férfi...

Ez a »hogy egy férfi« volt a végszó, amelyre Svaszta kisasszony befogta a fülét. Ez az izgalmas jelenet számtalanszor lezajlott köztük s pontosan ugyanaz volt a szövege, a mimikája, a szcenériája is.

Svaszta kisasszony tehát befogta a fülét és menekült a műhely felé. Alfonz tudta, hogy ilyenkor nem szabad engedni, »rá kell kapcsolni«, Svaszta kisasszony semmitől sem irtózott jobban, mint a test bűneitől: nem akart hallani róluk — erről a szörnyűségről, amelyről tudta, hogy akármilyen förtelmes, mégis meglehetősen elterjedt erkölcsi fogyatkozás. De minél jobban menekült Svaszta kisasszony, annál nyersebben, nyiltabban és hangosaban argumentált Alfonz, aki ösztönszerűen megérezte, hogy a kisasszony talán nem is zárja el egészen hermetikusan a fülét s hogy irtózata borzongó kíváncsisággal s különös izgalommal vegyes. Miközben betapaszlotta a fülét, ezt kiabálta: »Pusztulj, te csúnya szájú!« — s öreg, fáradt szeme kifényesedett s a lila borfoltok kiveresedtek az arcán. Alfonz ilyenkor vágta ki a fortissimót: a részletekbe ment, cifrázta a szegény, magános, nőtlen férfi életének kényszerű »mocsáréletét«. Végül a kisasszony megadta magát, lerogyott a székbe és fáradtan ezt mondta:

— Hallgass! Hallgass, te pocséta! Itt a hét korona!

Igy végződött ezuttal is az összecsapás. Az elsőt hosszabb-rövidebb időközökben több követte, mert Alfonz igérete és árulása ellenére sem hagyta cserben Pirikét. Sőt bűnbánatból, többet volt vele, mint azelőtt. A pénz azonban kellett s az ötödik összecsapás után Alfonz taktikát változtatott. Ahelyett, hogy a boltban vívta volna az ütközetet, egyik este korán hazament s a kisasszonnyal vacsorázott. Alfonz nem szerette a bort, csak az égetett szeszt, de a kisasszony jóindulatának megszerzése kedvéért megivott egy félliter monostorit. A bortól neki is bátorodott, olyannyira, hogy talán először beszélt úgy a

kisasszonnyal, ahogy a férfi beszél a nőtestvérével, még ha az jóval idősebb is. Határozottabban, önérzetesebben és majdnem oktatóan.

— Hallgass ide Karolin néném! — kezdte. — Ide figyelj — tette hozzá tótul. — Két és fél év mulva ötvenéves leszek. Más embereknek az én koromban úgy-e már régen van feleségük, családjuk, akikhez...

— Te vagy az oka, hogy neked nincs! — mondta nem is szigorúan, inkább rezignáltan a kisasszony. — Sohasem tanultál!

— Tudod, hogy sohasem tudtam tanulni! Mit csináljak, ha nem megy a fejembe semmi!

— Ha előrementél volna a hivatalban! — sóhajtott a kisasszony és kortyintott. Félmámoros állapotában is olyan lassan emelte a poharat a szájához, mintha ájtatos szertartást végezne.

— Most ne beszélj a hivatalról, Karolin! Vannak a hivatalban mások is, akik nehézfejűek és mégis előbbre jutottak. Nem is akartam előbbre jutni Karolin — vallotta és gyengén az asztalra csapott. — Aki előbbre jutott, azt folyton macerálják felülről, ha hibát csinál. Már pedig mindenki csinál hibát. Még a pénzügyigazgató is, azért helyezték át Pettendyt kis helyre. De nem erről akarok veled beszélni most édes jó testvérem — s mindjárt le is fordította tótra a kedveskedést.

— Hát beszélj, na! De kár a szóért — mondta engedékenyebben Svaszta kisasszony.

— Négyéves voltam — kezdte Alfonz, — amikor meghalt a szegény mama. Azóta te vagy az én mamám...

— Nem panaszkodhatsz rám!

— Nem is panaszkodom — folytatta patetikusan

Alfonz. Majd ömlengő hizelkedéssel: — Ha te nem vagy, ötéves koromban elpusztulok, amilyen hitvány voltam...

— Te vittél keresztül a négy gimnáziumon... Tiszteltek a rendházban... te könyörögtél át a pótvizsgákon a Bencéseknél. Amilyen nehéz fejem volt! Inasnak sem mehettem volna a gyenge pajslimmal. Mindent neked köszönhetek Karolin! Te dolgoztál rám, amikor itt maradtunk árván krajcár nélkül...

Svaszta kisasszony sokszor hallotta már ezt az ömlengést s tudta, hogy megelőz valamilyen ismeretlen szándékot. De újra és újra jólesett neki.

— Megtettem mindent, mert az öcsém vagy — szólt meghatottan.

Alfonz a tárgyra tért.

— De van valami, amit te nem értesz — mondta hévvel. Talán megértenél, ha szegény Gasparekel, Isten nyugosztalja, nem rúgja agyon Kotz ezredes lova.

Gasparek nevének említésétől Svaszta kisasszony szeme megtelt könnyel.

— Drága, jó szegény Gasparek! — szipogta és törölte a szemét.

Alfonz taktikai érdekből a végső határig ki akarta aknázni a Gasparek-tragédiát.

— Ha nem jön szembe az a bicikli! — sóhajtotta, — biztos, ma is élne.

— Boldogult König órás ölte meg! — vádolta a kisasszony a tizenöt éve halott nádorutcai ékszerészt és órást, aki nagyapám férfikorában arról volt nevezetes, hogy a modern technika vívmányait legelőször próbálta ki a városban. Ő vezette be először a telefont, neki volt az első laterna magikája, s

övé volt az első velocipéd. Csakugyan, ha a boldogult König órás Urnapján nem karikázik szembe magas velocipédjével a 83-ik közös gyalogezred tábori miséről hazatérő zászlóaljával, amelyet lóháton maga az ezredparancsnok vezetett, az ezredes lova nem vadul meg. S nem szalad bele az ezredes előtt masírozó katonabandába sem, amelyet a magas, koromfekete Ferenc József szakállas Gasparek dirigált aranygombos botjával. Az ezredes lova megszokta a hintót, a szekeret, a talyigát, de Urnapkor látott először biciklit. Hiába kapaszkodott lovasa a zablájába, nem tudta megakadályozni, hogy beletáncoljon a bandába. A nagy dobot egyetlen rugással a Spitzer-könyvkereskedés kirakatába zúdította s agyonlapította a réz hangszereket, amelyeket a rémült bandisták menekülés közben eldobáltak. Mindenki megúszta a dolgot, de Gasparek, akiben nem csak zenei de katonai vér is buzgott, felemelte botját s szembe akart szállni a lóval. A ló hasbarúgta, majd áttaposott rajta, aztán megállíthatatlanul végigvágtatott a Nádor-utcán, egészen a külső Dunapartig, ahol a zsákolók megfékezték a lovat és ápolásba vették az ájult ezredest.

Ilyen tragikusan fejezte be Gasparek biztató zenei és katonai pályáját — egyfelvonásos operettjét már előadta a győr—pápa—királyhidai színtársulat! A katasztrófa, amelyre az idősebbek közül sokan emlékeztek még a városban, ötven lépésnyire történt menyasszonya, Svaszta Karolin nemrég megnyílt kesztyűsboltjától. A tamburmajor, valahányszor arra vezette a bandát, rágyújtott saját szerzeményű Ischl indulójára, amely Svaszta kisasszonynak különösen tetszett s amelyre épp oly büszke volt, mint a szerző.

aki Ferenc József király és császár hatvanadik születésnapjára szerezte a pattogó zenét, köszönő levelet is kapott érte a bécsi kabinetirodától.

— Igen, ha nem jön szembe a biciklis! — sóhajtotta Alfonz, — akkor neked most nagy gyerekeid, unokáid is lennének! — Még nagyobbat sóhajtott. — Nekem is lehetnének, ha úgy mint más, húszonötéves koromban megházasodok. De ki jött volna hozzám? Az úrinők sohasem vettek komolyan, Karolin. Kinevettek, vagy borsództak tőlem. Sohase volt senkim Cselédekkel adtam volna le magamat, mint a hajózási főnök?

Svaszta kisasszony most kevésbé tiltakozott a kényes tárgy ellen, mint a boltban.

— Azt akarod, hogy befogjam a fülemet? — kérdezte bágyadtan.

— Ne fogd be! Hiszen az öcséd vagyok. Anyám helyett anyám vagy! Kivel beszéljek erről, ha nem veled? Negyvenhétéves öreg fejjel még mindig olyan helyekre járok! Jönnek a fiatalok, a tacskók és röhögnek rajtam. Egy figura vagyok ott...

— Hallgass, nem vagyok kíváncsi, ne folytasd!

— De folytatom. Nekem kell valaki. És van valakim.

Nagyot sóhajtott: — Az az asszony lehet olyan, bár nem is olyan...

— Mindenki tudja!

— Nem tagadom, hogy voltak hibái... De hozzám jó s szeret engem. Az első privát nő az életemben! Becsületszavamra az első nő, rajtad kívül, aki szeret.

— A pénz kell neki!

— Kell neki, majd mit mondtam! Több van

neki, mint nekünk. Az apjának nyolcvan holdja van Móron. Pénzről itt nincs szó, Karolinka, hidd el. Csak jó hozzám. Melyik nő mondta nekem az életben rajtad kívül, hogy ne igyak jeges vizet, amikor meg vagyok izzadva? Ő mondta. Eppen ezt mondta.

— Mégis utolsó személy! Férjes asszony létére...

Alfonz szarkasztikusan közbevágott:

— Na és Golovichné talán nem férjes asszony! Sipos főtanácsos hozzá még náluk is lakik! Mégis bejárhat hozzád, kiszolgálod, sőt meg vagy tisztelve Karolinka, mert ő a Golovichné! Beveszik a hölgybizottságba is, ha van valami história. Mert különb, mint... az a nő. Engem nem érdekel! Árva gyerek vagyok Karolinka! És öreg fiú vagyok! Gondolj Gasparekre, egyetlen testvérem! Gondolj arra, hogy te is szerettél egyszer valakit és téged is szeretett egyszer valaki.

Svaszta kisasszonyból kitört a hangos zokogás. Portartur előmászott az asztal alól, felébredt a sírástól. A kisasszony gyorsan felállt és sírva elvonult a szobájába. Nem volt szó köztük többé Pirikéről. De Svaszta kisasszony Gasparek emléke iránt érzett kegyeletből ezentúl hallgatólagosan tűrte Alfonz szerelmét.

Hogy miképpen tűrte mindezt a férj, a szemlész? A szemlész nem tűrte, mert nem tudott semmiről. Nem azért nem tudott, amiért a szólás szerint a férj nem szokott tudni a feleségéről, hanem, mert pedáns, a rendhez, a pontossághoz, az alakisághoz szokott szemlész volt, aki megszokta, hogy minden akta hasonlít a másikhoz, illetve az előírásszerűhöz. Igy hasonlítottak a napok is házasságuk első napjához, kilencéves együttélésük alatt.

Pirike félórával korábban kelt férjénél, ami nem esett nehezére, a falun nyáron reggel négykor kezdődött a nap. Nyáron amikor pontosan hétkor a kis cseléd a tornácon felszolgálta a szemlész reggelijét, Pirike már vissza is tért a kert végéből a baromfiudvarból s kötényében hozta a friss tojásokat.

— Hány? — kérdezte Elek mindig komolyan, de némi elnézéssel a tekintetében.

— Kilenc — felelt az asszony.

— Na, én kész vagyok — mondta a szemlész a székről felemelkedőben. — Szervusz, anyus!

— Szervusz, angyalom! — s megcsókolta, de a testét óvatosan eltartotta tőle, nehogy összetörje a tojást.

A kard távolodóban csörrent a szűk utat szegélyező fiatal fák törzsén, aztán elnémult a spenótszínű kerítés mögött. Délben az asszony megint a helyén volt, mint az okmánybélyeg az italmérési engedélyen. A kard még a laktanya kavicsos udvarán csörömpölt, de Pirike már a konyha közepén állt s mindig úgy alakult, hogy pontosan akkor, amikor a szemlész a nyitott konyhaajtó elé ért, feleségét alig látta a gőztől. Pirike szinte tempirozta ezt a gőzt, amely a levesbe való csúsza befőzésétől áradt. A gőz lecsapódott sárga hajára és sárga bőrére s nedvesen csillogó jobb arcát odanyújtotta a szemlésznek. Este, amikor a szemlész hazajött, akármennyit mászkált is a városban, ugyanolyan pontosan, ahogyan a tojásokat hozta s délben a gőzt fejlesztette, a varrógépnél ült, vagy a varróasztalnál, ahol Elek alsóneműjét javította. Három ilyen megdönthetetlen ténybeli és időbeli adat állt a szemlész rendelkezésére és sohasem jutott eszébe, hogy gon-

dolkozzék, hogy mi történik vagy mi történhetik e határok között? A közbeeső órák csak a hivatalé voltak. Bármennyire is szerette hitvesét, ritkaság volt, hogy a hivatalos órák alatt akárcsak gondoljon is Pirikére. Az asszony tudta.

Sohasem aggodalmaskodott, hogy a szemlész rá jöhet a dolgaira. Hivatalos órák, szemleutak és kiszállások idején a szemlész láthatatlan szemellenzőt viselt és gyanakvása kizárólag abban az irányban működött, hogy nem csalja-e meg valaki a jövedéket, az államot. Reggel, délben és este, amikor hazatért otthonába, a maga módján úgy érezte, hogy boldog házasságban él Pirikével. Koránkelő, jó háziasszony és szép... nagyon szép. Egyetlen felhő árnyékolta boldog házassága egét: nem volt gyerekük. Pirikének volt rá oka, hogy ezért a hiányért a szemlészt tegye felelőssé. Egyáltalában, Pirike szerint a szemlész nagy mértékben oka volt, hogy a hivatalos órák, illetve az étkezések között eltelt időben, Pirike úgy élt, ahogyan élt. A szemlész nem tudott bánni a szerelemmel. Ezért nem volt Pirikének lelkifurdalása régebben sem, amikor rövid és alkalmi ostromoknak behódolt. Még kevésbé fogta el a bűntudat most, amikor — miképpen ezt régebbi írók kifejezték — nemcsak fiatal vére szavát követte, hanem szerelmes is volt Svaszta Alfonzba. Portarturon kívül Pirike volt az egyetlen élőlény, aki felnézett a Svasztafiúra, a származása, az eleganciája s az előkelő nővére miatt. De talán még ennél is inkább azért, mert Pirike is először érzett olyan melegséget és gyengédséget, amely túl, vagy innen van a szenvedélyen. Ebben az animális lényben először ébredt fel a nem testi eredetű és nem gyakorlati tárgyú vágyódás

kényszere férfivel szemben s először voltak férfiről illuziói. Sőt néha napján már olyasmit is érzett, hogy csak együtt lenni, egymás mellett ballagni és egymáshoz súrlódni is öröm s hogy az ég, a fák, a folyó, a napnyugta és a korán kelő hold, — ezek a falusi gyerekkorában elkopott természeti tünemények egyszerre mást jelentenek, ha például Svaszta Alfonz a sáncárokban vagy a Dunaparton elereszti Portartur pórázát, a kutya vágtat, aztán meghemperedik a nedves fűben s ők ketten karonfogva csak állnak egy öreg tölgyfa alatt. A beszélgetés, amely ennek az érzelmi szférák határát éppen csak suroló viszonynak szövege volt, természetesen rendkívül szegényes, sőt többnyire ostoba lehetett. Alfonz bizonyára a legstilszerűtlenebb dolgokat mondta a legérzékenyebb szituációban, Pirike pedig, ahogyan — nagyapáméktól ismerem — mindenen csodálkozhatott, mindennel túlságosan meg lehetett elégedve. Beceneveket gügyögött és anyáskodott.

— Gombolja be a kabátját, Alfonz! — mondta. — Hüvösödik és szél fuj. — S mint gazdalány, meg hozzátette: — Holnap nagy szél lesz! Mocsa fölött vörös az égalja.

Igen, azt is mondta a restiben bujkálásuk idején, hogy ne igyék hideg vizet, ha kivan izzadva. Mindez természetesen nem jelentette, hogy a gyengédségben, becézésben és a Svaszta kisasszonytól most már rezignáltan megtűrt nyilvános Nádor-utcai sétákban kimerült ez a szerelem. A hajóállomás főnöke, amikor a távozó bécsi hajó füstje beleolvadt az almási hegyek sötétkékjébe, rendszerint elment a sportpálya klubbházába, ahol büffé volt s a vizsgázott futballbíró ugyanúgy, mint az elnökségi ta-

gok, százalékos kedvezményt kaptak az árakból. Mielőtt távozott, diszkréten Alfonz kezébe csúsztatta az állomás kulcsát. Portartur elnyúlt a visegrádi várrom alatt és hamarosan elaludt, ők eltüntek az irodában s még azon is túl. Aztán elment a nyár, s az uszodát bevontatták a téli kikötőbe. Majd jött az ősz és a hajóállomás pontonkikötőjét is beállították az uszoda mellé. A főnök számára megkezdődött a munkátlan holt szezon. Ezekben az évszakokban nem a sportpálya büfféjébe járt, hanem a másodrendű Vashid-kávéházba, ahol főkép jobbmódú kisiparosok, ezüst csillagos vasutasok, a városi családokba beházasodott továbbszolgáló őrmesterek, a két elit kávéház szabadnapos pincérei és a zsidó piaci árusok voltak a törzsvendégek, Kárász helyzeténél fogva járhatott volna az »Otthon«-ba is, de a »Vashid«-ban jobbak voltak a billiárdasztalok. Szabadnapos fináncok is elüldögéltek a kávéházban, de Elek szemlészt, itt nem látta még senki, legfeljebb ha hivatalos küldetésben. Mialatt Kárász billiárdozott, a salakszínűre égett, törpe vaskályha vörösen izzott a szobájában, holott Pirike csak néhány régi sörösládadeszkából apróra vágott fadarabbal rakta meg. Remek kis kályha volt és remek meleg volt a szobában. Pirike minden alkalommal megjegyezte: »Bárcsak nálunk otthon lenne ilyen remek, jó kályha. De a Wlissingen-istálló vastagfalu nagy szobáit a nagy Meidinger szeneskályhákkal sem lehet átfűteni«.

8.

Ebbe a valójában nyugodtan poshadozó, békésen fodrozódó tóba dobta bele 1914 február elsején

a pénzügyminiszteri áthelyezés Zámolyit, a fiatal csukát. Kétségtelen, hogy a tó nem volt egészen tiszta, sekély vize mélyén látni lehetett sokféle apró szemetet. Bizonyos enyhe bűzt is árasztott, de akik benne éltek, nem érezték. A szólás szerint szerencsére senkisem érzi a saját szagát. Az is kétségtelen, hogy a lustán úszkáló, vagy esetlenül ficánkoló halacskák, akiket eddig is kihalásztunk, ha jelentéktelen halak is voltak, mégsem minden tekintetben szabályos halak. Mindegyiken volt valamilyen elváltozás, különösség, — de egyikükön sem annyi, hogy a halbiológiai intézet, vagy éppen a ligeti panoptikum akváriumában érdemes lett volna őket elhelyezni. Különcök voltak, de tucatkülöncök, amilyenekből minden dunántúli kisvárosban volt legalább tizenkét darab s magában városunkban is akadtak rajtuk kívül még szép számmal, az aránytalanul monumentális templom körül sorakozó alacsony sárga házakban. A nagyvárosokban ritkább a bogaras ember. Tömegben élnek, nyilvánosan, jóformán állandóan az utcán, a parkok, a kávéházak és a színházak karámaiban. Addig lökdösik egymást s addig csiszolódnak egymáson, amíg végül egyforma szinten élő kategóriák tömegei úgy hasonlítanak, egymáshoz, mint egyik kínai a másikhoz.

Van divatjuk, vannak szokásaik, szenvedélyeik és mániáik, de ezek nem egyéni termékek: diktálják nekik a lapok, a demagógok, a konferanszié, valamilyen szép színész vagy hirhedt színésznő, közismert életművész s a külföldi szalonok és hírnökök, akik elmesélik, hogyan öltözködnek, mivel passzióznak, vagy játszanak más országokban a felnőttek. A kisvárosban a látszólag szorosabb együttélés elle-

nére sokkal elszigeteltebben és távolabb élnek egymástól. A legkisebb rangbeli, vagyoni, foglalkozási és felekezeti különbség elkülöníti őket egymástól s tévedés lenne az elkülönített kategóriákat harmónikus egységekként feltüntetni. A megye és a földbirtok szeparálta magát a városi tisztviselőtől és a város lateinereitől, ők pedig tartották a távolságot a kereskedőktől és az iparosoktól. E kasztokon belül azonban nagyobb harcok dúltak, mint a kasztok között: a klikkek harcai. Pletykázni nem volt érdemes másra, mint a saját körünkből valóra s a megyei tisztviselő nem a kereskedő búsás jövedelmét irigyelte, hanem előléptetett hivataltársát, vagy alantasát, aki váratlanul egy félszőlőt örökölt távoli rokonától Kisőrsön vagy Szekszárdon. Vendégeskedtek egymásnál, de keveset, főkép csak névnapokon. Egyébként mindenki magának élt otthon. Rengeteg szabad idejük volt s a lassú ütemű békebeli hivatal vagy üzlet is félsemmitevésnek számított s a nőknek a konyhán sem volt sok dolga, mert ebben a dunántúli városban nem ismerték az alföldi és erdélyi polgáraszta1ok zsíros és sokfogású menüit.

A klikkek harcát az asszonyok irányították. Az avatatlannak nehéz volt felfedezni az érdekközösséget, amely a klikket összetartotta. Aminthogy ezek a klikkek bizonyos idő után fel is oldódtak s az egyik frontról átpártoltak a másikhoz. Az irigység, a gyűlölet, az asszonyok rossz nyelve s az egyik háztartásból a másikba átszegődött cselédek lelleplezései néha úgy szétzilálták a várost, hogy jóformán minden úriház hadiállapotban állott a másikkal. Ezt a harcot azonban nem deklarálták és nem is voltak nyilvános csatái: az asszonyok csak sziszegtek a tiszti-

pavilon kertjében vagy huhogtak a Fektor-cukrászdában — kívülről látszólag nem változott semmi. A férfiak szegények megfélemlítetten, aféle passzív szolidarítással vettek részt e harcban: egyszerre csak megtudták, hogy akivel tegnap a legjobb viszonyban voltak, mától kezdve ádáz ellenségek. Ha az asszonyok elmondták nekik az indulatváltozások okát, rendszerint békíteni próbáltak s lekicsinyelték a többnyire jelentéktelen tűszurást, vagy intrikát, amelytől az asszonyok tegnapi legjobb barátnőiket, tűzes nyelvük máglyájára vetették. A férfiak ilyenkor nem szakították meg az egymással való érintkezést, találkoztak a kaszinóban és a sörözőben, de tartozkodóan, szinte gyáván, csak a konvencionális témák megbeszélésére szorítkoztak, mintha attól tartottak volna, hogy a feleségük árulásszámba veszi, ha régi intimitásukat fenntartják. Ezek a tegnapi barátok olyan zavartan és feszesen érintkeztek egymással, mint ellenséges államok diplomatái egy semleges országban, ahol régóta állomásoztak s közös társaságuk volt, s hogy dúl a háború, véletlenül magántársaságban összekerültek.

Harcoltak tehát, rettenetesen komolyan, kis sérelmek, komikus presztizskérdések, érdektelen előnyök, vacak kis hiúságok miatt, amelyek azonban hatalmassá tudtak nőni a szűk terepen. Nyilvános életük is csupa harc volt: mindenki vagy azzal a fárasztó kényszerrel ment a csatába, hogy le kell győzni az ellenfelet, vagy azzal a keserű tudattal, hogy már eleve elvesztette a csatát. Ha márciusi vacsora volt, már napokkal előbb rettegtek: kit hova ültetnek, közelebb, vagy távolabb a polgármestertől, vagy a képviselőtől s már előre gyűlölték azokat,

akik közelebb ülnek náluk. A bált is megkeserítette, nem is a lányok táncrendje — mert a fiatalok még nem tisztelték teljes mértékben a klikk-határokat —, hanem a notabilitásoknak a gallyal feldiszített falak tövében ülő asszonyokkal tanusított kitüntető figyelmessége vagy sértő figyelmetlensége. Ha az alispán például Golovichnéhoz ült, miután a szomszédos hölgyeket látszólag észre sem vette, vagy ha a legénykedő osztrák altábornagy felkérte a negyvenötéves Benedekffynét szupécsárdásra, a viszály magva hosszú időre elvetődött. Harcoltak tehát, de mert óvatos polgárok voltak, ösztönszerűen visszavonultak a harc elől, illetve a biztos falak mögött, otthonukban folytatták gyakran egymás ellen s a gyerekek és a cselédek ellen.

Igen, ezek az emberek valójában nem is halak, hanem csigák voltak, akikkel összenőtt a házuk, ahonnan kiöltögethették szarvaikat, e nyálkás támadófegyvereket s ahol biztonságban élhették a maguk puhányéletét. Tapadtak az otthonukhoz, nem azért, mert szép vagy lakályos volt — hiszen az egyetlen jel, hogy tudomásul vették a háború előtti világ ólomlábú változásait, hogy elődeik szép kommódjait, sifonérjait, szuvas székeit padlásra hányták s a szörnyűséges erezett világossárga garniturákkal, amelyekből a nádorutcai Kohn és Fekete bútoros cég tucatjával árasztotta el a várost, raktak tele öreg, gyakran boltíves szobákat. Lakályosságról, kényelemről még kevésbé lehetett beszélni, mint ízlésről: merevség, keménység, gyakorlatiatlanság uralkodott az egészen. De testi életüket szabadjára ereszthették benne, kiaknázták az ingujjas, slafrokkos, lyukas papucsos feszélyezetlenség előnyét s a szellemi és lelki

kényelmet, hogy egy picurkával sem kell különbnek lenni, mint amilyenek. Sohasem unatkoztak otthon, mert unatkozni csak az tud, akinek vän képzelőereje. De a férfiak tudata alján többnyire mégis volt valamelyes hiányérzet, s élt a szükséglet, hogy ezt a kifejezhetetlen, parányi ürességet valamivel pótolják. Ebből az igényből keletkeztek a sekélyes, de mégis jellegzetes, különös passziók, amelyektől, ha egyszer meglelték azokat, sohasem szakadtak el. Volt, aki hivatal után éppen csak bekapott valamit s a lombfürésszel máris nekilátott a deszkának s évtizedeken keresztül mindennap óratartót, fényképrámát, papírkosarat, toilette-papírtartót faragott s elárasztotta velük a várost és a legtávolabbi rokonokat, s idővel jellemzőbb volt rá a művészete, mint az árvaszék, ahol dolgozott. A város házikezelésben levő szikvízgyárának igazgatója a természetes gyógymód orvosa volt: teát főzött a farmakópiáktól elhanyagolt fűvekből, kenőcsöket kotyvasztott rejtélyes nyersanyagokból, s a városban olyannyira biztak benne, hogy elhiresztelték és el is hitték: maga a Lipscher doktor, a Dunántúl leghiresebb orvosa is hozzáfordul, ha valami baja van. Voltak, akik haszontalan állatokat gyűjtöttek és a nőstényanya gyengédségével törődtek velük, őzeket, gerlicéket, tengeri malacokat, nyáron undok papagályok rikácsoltak ki minden második fehér vitrázs mögül, s ha valaki gyanutlanul belépett az ajtón, nem volt ritkaság, hogy mókusok surrantak be a kabátujján. Viszont a kerteket elhanyagolták, mintegy jelezni akarván, hogy egyre inkább eltávolodnak az egy-két nemzedéknyi agrármulttól. Természetesen voltak köztük zenészek is, de javarészt az outsider hangszereket kultiválták. Ká-

7

rászon kívül volt még nehány cimbalomfejnaturalista az ármentesítőnél, a vasutasok a klarinétot, a miniszteri kirendeltség emberei az okarinát szerették. Kertész Tódor és a nevezetes olmützi bazár minden évben megküldte legújabb árjegyzékét, ezek hozták divatba azt a szájharmonikát, amelyen már kottáról is lehetett játszani a dalokat. Hegedüs kevés akadt a városban: a főtéri patikus segédje, néhány katonatiszt, a Szent András-templom karnagya és Krausz suszter fia, aki azonban hamar Pestre került a zeneakadémiára, megmagyarosította a nevét, csodagyerek lett külföldön, eltünt a város szeme elől. A zongorát — zsidó hangszernek tartották, talán mert minden megtollasodott zsidó boltos, ha felcseperedett a lánya, beállította a lakásába a zongorát, vagy legalább a pianinót...

Igy furtak-faragtak, bolondgombát tenyésztettek, tengeri herkentyűt neveltek, macskazenéltek és piszmogtak. Életüknek jóformán ezek a kis mániák adták meg a tartalmát. A családi életük vegetáció és másolás volt, a hivatali tevékenységük gépiesség. Ritka volt köztük az a tipus, amelyet a szemlész testesített meg: a foglalkozását s a foglalkozása szimbolumait kultuszként tisztelő s felfelé törő, becsvágyó hivatalnok. Várták az idejét, amíg sor kerül az előléptetésükre, vagy megkeresték távoli rokonságukban a protektort, aki néhány megfelelő helyen elhangzott jószóval lódíthat egyet rajtuk. Egyébként azonban az életük lényege, amely szinte egyéniséggé határolta őket, a bolondéria, a vacakolás, a különcség volt, amelyre rákaptak. Olyanok voltak, mint a pohár víz, amelybe egyetlen cseppet öntöttek valamilyen penetráns, ártatlan folyadékból s ez az egyet-

len csepp jellemzőbbé válik a vízre, mint elemei, a hidrogén, és az oxigén.

A politika éppen ebben az időben hatalmas hullámokat vetett az országban. A képviselőházban exellenciás urak és fiatal fehér kamáslis fenegyerekek trombitával, kereplővel harcoltak Tisza ellen, Tisza pedig rendőrökkel vezettette ki őket az Országháztérre. Amint hamarosan kiderült, nem éppen jelentéktelen kérdésekről folyt ez a harc: középpontjában a katonai javaslat állott, de ürügyén felkavarodott minden kis és nagy ellentét, amely egyéneket, pártokat és bizonyos mértékben a keresztény felekezeteket is szembeállította egymással. Tisza protestáns volt s Andrássy katolikus, fontosabb forrása volt a szenvedélynek, mint az igazságtalanság, a szegénység, sőt az önző érdek. Az osztályok harca, amelynek jogosultságát, sőt létezését a politikai porondon öklelő legádázabb ellenfelek is egyformán tagadták, még csak tünetekként jelentkeztek a politikai élet perifériáin, aratósztrájkokként, munkástüntetésekként, ott, ahol már a politika a közrendészettel érintkezik. De bizonyos, hogy ezek az évek állandó közügyi rumlival teltek el s főként a városi lakosságot kavarták fel. Ők azonban, a sárga házak lakói, nem vettek át semmit az izgalmakból. Legfeljebb, ha néha figyelték a szél járását: marad-e a kormány, vagy jön-e a másik, amelyet ugyanezzel a lanyha hűséggel szolgálni kell? Nem voltak gerinctelenek, mert mint mondottuk, halak vagy csigák voltak. Közéletükben még inkább, mint magánéletükben. Közéletükben még a harc, az ellenállás, a kritika gondolata sem érlelődött meg bennük, még kevésbé meggyőződés, vagy hit. A politika a hatalmasaknak való

engedelmességet jelentette számukra, amit minden öt évben választáskor ünnepélyesen s a nyilt választás jóvoltából nyilvánosan dokumentálhattak. Sokan közülük néhány héttel a választás előtt odahagyták lombfürészüket, vagy gerlicéiket s átalakultak kormánypárti kortesekké. Elsősorban »nyomást gyakoroltak a felekre«, ami nem volt nehéz feladat, mert a felek sem különböztek tőlük; s hagyták nyomni magukat. Mint a benszülöttek, akik nem tudják, hogy a szerelem és a születés között okozati összefüggés van, mert háromnegyed évre nem terjed az emlékezőtehetségük — a felek szavaztak s eszükbe sem jutott, hogy a lusztrumról-lusztrumra növekvő bajaikban ennek a szavazásnak is része van.

Csak a klerikális kisiparosok voltak ellenzékiek, ők is főképpen azért, mert a kormánypárt elnökségében és választmányában sok volt a zsidó. Ezenkívül még ellenzékiek voltak az ipari munkások, a parasztok s az egyetemről hazaruccant diákok. Ezek egymás közt arról beszéltek, hogy a földmivesek a munkások, a szegények és a tudatlanok dolgát valahogyan mégis csak meg kellene oldani. Ők azonban nem számítottak, mert nem volt szavazati joguk s társadalomkívüli lények voltak. A sárga házakban nem is tudtak róluk, még kevésbbé tudták, hogy mit forralnak. Igy fordult az idő az ezerkilencszáztizennegyedik esztendőbe.

9.

Február elsején 1914-ben Zámolyi pénzügyőri főbiztos családja megérkezett a városba. Előbb megint háromhavi interregnum telt el: Masznyik volt főbiztos betegsége miatt hamarabb ment nyugdíjba

s az utód kinevezése hónapokig megkésett. Negyedéven át ismét Elek vezette a pénzügyőrséget, mégpedig szokatlan kérlelhetetlenséggel, mert Masznyik főbiztos másfélévi rezsimje meglehetősen slampos és elnéző volt s ő, az alantas, jobb meggyőződése ellenére is a főnök szelleméhez igazodott. Zámolyiék az esti gyorssal érkeztek. Nagyapám, a csapos, én s a vendégek egy része a vonatérkezés pillanatától a kocsmaajtóban vártuk a bevonulásukat. Nagyapám korrekt kocsmáros volt, negyven év alatt ha kétszer birságolták meg, de mint a parasztok, tudta, hogy hatósági személy, ha olyan a természete, mindig talál valamit. Mindig borzongott a rezsimváltozástól s azzal is tisztában volt, hogy Elek szemlész a barátságuk ellenére is kegyetlenül lecsap rá, ha valami kihágást fedez fel a kocsmában. S ha az új főbiztosnak vadászszenvedélye van, könnyen megtörténhetik, hogy a városbeli italmérők és trafikosok nehéz napokat fognak megérni.

Havas, majdnem enyhe februári este volt, mikor a két konflis megállt az olajzöldszínű ház kapuja előtt. Elek szemlész merev haptákban várta az érkezőket. Az első kocsiból egyelőre nem szállt ki senki, a másodikból leugrott a hóba egy nyurga fiú, s a kocsi öbléből leemelt egy tolószéket. Az első kocsiból közben lassan kimászott az alacsony, pohos, egyenruhás főbiztos, alighogy meghallgatta a szemlész jelentését, ezt mondta:

— Szólítson csak ki három embert! A feleségemet le kell segíteni a kocsiból!

A szemlész nem rohant mindjárt hanyatt-homlok a kapu felé, hanem katonás, de sietős léptekkel szolgálatkészen, de önmaga előtt megvédve rangja

tekintélyét. A szemlész vakon engedelmeskedett a törvénynek, a szolgálati szabályzatnak s gyakran elfojtott kritikával, de feltétlenül a fellebbvalónak is, ám nem volt szervilis. A főbiztos hangja, amely olyan durva volt, amilyennel a földesurak a cselédeiknek szoktak parancsot osztogatni, mélyen sértette. Ezt a sértődöttséget vélte éreztetni azzal, hogy semmiféle szubjektív érdeklődést, magánemberi előzékenységet nem éreztetett: hivatali és katonai aktusként teljesítette a parancsot. A hang, amellyel a kisajtón beszólt a három pénzügyőrért, hideg, szolgálati hang volt. Itt a kocsinál már el is dőlt, hogy a két ember sohasem fogja szívelni egymást.

A három finánc tehát nekilátott a munkának: félszegen kiemelte a kocsiból a főbiztos feleségét, aki időnként papagályszerű sikolyokat hallatott. A háromkerekű tolókocsi mélyen besüppedt a kövér béna asszony alatt a hóba. Két finánc tolta a kocsit a fogantyujánál, de első kereke a járdát a kocsiúttól elválasztó csatornában megrekedt s a finánccok nem tudták kiemelni.

— Miért nem segít nekik, Elek — szólt rá mogorván a szemlészre a főbiztos a kapu alól, ahol a fia is állt. A szemlész komoran szembenézett a főbiztossal s ezt mondta:

— Hivok még egy embert, alássan kérem...

Sarkon fordult és kiszólított egy újabb pénzügyőrt.

Aztán nagy kínnal kiszabadították a kocsit, a főbiztosné nyöszörgött, rikácsolt, dirigált. Majd kiderült, hogy a tolókocsi nem fér be a kisajtón és emberemlékezet óta először ki kellett nyitni a kapu két szárnyát. Néztem a menet után: elöl Petár, a vén

háziszolga a kézi olajlámpával, nyomában a tántorgó kocsi, a kocsi mögött, mint a halottas menetben, a család s a család mögött, hat lépésnyire merev en, kemény léptekkel, lefékezett indulattal a szemlész. A spenótszínű kertajtón megint át kellett gyömöszölni a tolókocsit a kövér asszonnyal. Távol a kert végében világosság vetődött a hóra, a Wlissingen-istálló első traktusának, a főbiztosi lakásnak üvegverandájáról. A verandán Pirike várt: napok óta festetett, suroltatott, ablakokat pucoltatott a tizennégyéves paraszt cseléddel, akit Mórról fogadott a főbiztoséknak. Ezen az utolsó napon, amikor reggel a vasúton megérkeztek a bútorok, neki kellett ellenőrizni a pályaudvaron és itthon a lerakást, annyi ideje sem volt, hogy Alfonzzal találkozzék. De fogvacogva folyton rá kellett gondolnia. Hajnal óta rakatta, nem korhadt deszkadarabokkal, de valódi porosz szénnel a Wlissingen-istálló nagy Meidinger-kályháit. Együtt nem adtak annyi meleget, mint Kárász állomásfőnök kis szobájának törpe csodakályhája.

A város többi lakosának a főbiztos megérkezése természetesen sokkal jelentéktelenebb esemény volt, mint nekünk, akiknek a nagypapa kocsmája és a szemlésszel való barátságunk révén háziügynek számított az olajzöld házban végbement főnökváltozás. De másnap, az iskolában a tízórás tízpercben, minden osztály, még az enyém, a nyolcadik is felfigyelt, amikor a hatodik osztály ajtaján kilépett a folyosóra Zámolyi Gábor, a főbiztos fia. Elragadó gyerek volt: szőke, kékszemű, rózsaszín arcú — csak az álla volt aránytalanul széles, szögletes és előreugró. Ez az eltérés azonban nem hatott díszharmoniku-

san, sőt a puha lányos arcot és a bágyadt tekintetet e férfiassággal ellensúlyozta. Első pillanatra csak a bájt, a tisztaságot, az egészséget és az egészség jeleit érzékeltem, majd feltűnt az eleganciája: a sötétkék ruhája, amely egyáltalán nem volt diákszabású, vagy vidékies s a habfehér kemény ing és gallér, merész tarka nyakkendővel, amelybe kámeatűt tűzött. Mindnyájunknál, a legnyurgább nyolcadikosoknál is magasabb volt s a körme s tükörsima frizurája tövében a nyakszirtje olyan ápolt volt, mint a huszártiszteké. Állt az L alakú folyosó sarkán, a villanyóra alatt, előkelő tartózkodással. kabátja zsebébe dugta két kezét, mint aki nem akar mindenkivel kezet fogni; mosolyogva lenézett a köré csoportosult osztálytársakra s halkan és vídáman s máris oktatóan beszélgetett velük. Közben mindenki megguszẗalta; a többi osztályok diákjai zavart kíváncsisággal elsétáltak előtte, sőt tanárok is, akik nem tanítottak a hatodikban.

A fiú rendkívüli szépsége percek alatt jobban felizgatta az iskolát, mint egy váratlan főigazgatói látogatás. Zámolyi kilenc és tíz között magyar órán találkozott először az osztályfőnökkel, aki latint és magyart tanított. Az osztályfőnök, Gampl tanár úr, óra elején udvariasan felszólította, mondja el, hol tartottak Lugoson poétikából? Zámolyi, ahogyan a hatodikos fiuk elbeszélték, olyan svádával beszélt, hogy a tanár alig tudott szóhoz jutni s az osztály pedig elképedt a szóbőségétől, a fordulatosságától, a folyékonyságától és a fölényétől. Papi gimnázium volt, s ha tanárainkkal az osztályban, vagy az előadáson kívül beszéltünk, viselkedésünket mindig fél szeggé tette nem is a tanári tekintély, hanem a re-

verenda iránt érzett tisztelet. Zámolyi eddig világi iskolákat járt, ahol a tanárok privátéletét nem övezi körül a rendház kissé klastromszerű, kissé kastélyszerű rejtélyessége. Neki a tanár ugyanolyan köztisztviselő volt, mint az apja, vagy a törvényszéki bíró, de a feszélyezetlenség, amellyel a paptanárnak válaszolt, a mi mértékünk szerint már nyegleségnek, arroganciának számított.

A papoktól nevelt szegény sváb fiúból lett Gampl Placid magyar irodalom tanár érezhetően Zámolyi szépségének; eleganciájának, úriságának varázskörébe került. De védekezni akart ellene, annál inkább, mert megütközött a fiú hangján, amely diák részről eddig ismeretlen volt neki, mert az egyenrangú fél hangja volt.

— A bizonyítványa, úgy látom, közepes, fiam — mondta kissé leereszkedően és kétkedően. Ám amikor a fiú majdnem gúnyos tekintetét rávetette, riadtan jóvá akarta tenni a korholást s igy folytatta: — Bár látom, hogy magyar nyelvből és irodalomból jelese van...

— Igen, — felelte Zámolyi — Oprea tanár úrnak, aki Lugoson a magyar irodalmat tanította, kedvenc diákja voltam. Különben költészettel is foglalkozom.

Ha más fiú, akár maga osztálytársam, a nyolcadikos Zimonyi Tibor, az iskolai önképzőkör aranykönyves poétája, a tíz- és húszkoronás aranyak pályadíjnyertese jelentette volna ki büszkén tanóra alatt az osztályban, hogy költészettel foglalkozik, Gampl tanár úr lecsapott volna rá gyermeteg maliciája nyilaival. Gampl tanár előtt ugyanis csak az volt költő, aki már meghalt, vagy legalább benne volt a Bartha—Prónay irodalomtörténetben s ez az

irodalomtörténet, Mindszenthy Gedeonnal mintha egyszer és mindenkorra lezárta volna a magyar poéták sorát. Gampl tanár úr csak a latin közmondásban hitt: poeta nascitur, a költő születik — s miután nem vette észre, hogy a verzifikáló diákok valamilyen rendkívüli biológiai folyamaton estek volna keresztül, nem is tette fel, hogy költő készül soraink között. Az önképzőköri irodalmi tevékenységet aféle tantervenkívüli szorgalmi dolgozatként értékelte s szívesen adott fel verstémákat, megjelölvén előre a versformát. Különösen az ódát kedvelte s e műfajban is sokkal többre becsülte az asklepiadesi, vagy alkaiosi klasszikus verselést, mint a nyugat-európait. Zimonyi Tibor minden feladott versleckét kiválóan megoldott: megnyerte a gimnázium százéves évfordulójára kiírott ódapályázat húszkoronás aranyát s a szabadságharc emlékére felállított honvédoszlop előtt is az ő költeményét szavalták. Gampl tanár úrnak az volt a véleménye, hogy egy kis szorgalommal mindenki megtanulhat tisztességes ódát, elégiát, dythirambot írni, nem szólva a disztichonokról, amelyeket már egy negyedikes is írhat, kellő ügyességgel és szorgalommal. Igazi költői szorgalom azonban csak Zimonyiban lobogott, az önképzőkörön belül. Jeles tanuló volt s mert az édesapja helyettes postafőnök maga is postásnak készült, természetesen azzal a fogadkozással, hogy üres óráiban férfikorában is költeni fog. Verseit máris postaürlapok hátára írta, üvegtollal.

Gampl tanár úr, bár Zimonyi szíve szerint való verscsináló volt, nem türte volna lesújtó megjegyzés nélkül, ha költőnek vallja magát. De Zámolyi határozottsága, amellyel úgy adta tudtára költőségét,

mint nacionaléjának egyik adatát, zavarba hozta s kényszeredetten fölényes nyájassággal ezt mondta:

— Na, majd meglátjuk! Az önképzőkörben majd versenyre kelhet Zimonyival!

— Ha meg tetszik engedni, megmondom őszintén, hogy nekem nem különös ambicióm az önképzőköri szereplés. Költeményeimet fővárosi lapok közlik és honorálják is.

A biztonságában megingott Gampl tanár úr most felütötte a fejét, a hangja erélyesebb lett. Végre volt valami, amin megvethette a lábát.

— Intézetünk fegyelmi szabályzata — magyarázta előrehajolva a katedrán — megtiltja a növendékeknek, hogy az iskola által engedélyezett ifjúsági lapokon kívül egyéb napi- és hetiközlönyökben írásaikkal szerepeljenek.

— Ha meg tetszik engedni — mondta majdnem alázatos hangon Zámolyi, — erről nem tudtam. S megvallom őszintén, már csak azért is meglep, mert nálunk, Lugoson, a tanári kar direkt örült annak, ha a diákok irodalmi szereplésükkel öregbítették az iskola országos hírnevét.

Gampl tanár úr továbbkapálódzott, hogy a tanári tekintély és fegyelmező hatalom mögé rejtőzve, kivonja magát a fiú érthetetlen fölénye alól. Szigorúan kezdte a mondatot, de nem volt ereje, hogy végigvigye a szigorúságot.

— Most nem vagyunk Lugoson, most tehát nem a lugosi, hanem az itteni fegyelmi szabályokhoz fog alkalmazkodni — mondta majdnem kiabálva. Aztán leszállt a hangjával s megint nyájasabb lett: — Mi is örülünk, édes fiam, a diákság irodalmi kísérleteinek, költői zsengéinek. De elsősorban arra vagyunk

büszkék, hogy vallásos, erkölcsös és művelt ifjakat nevelünk.

Zámolyi alig észrevehetően megrántotta a vállát, márványarcot öltött, nem látszott rajta semmiféle indulat. Közönye s a bágyadt lusta tekintete, amelylyel keresztülnézett rajta, Gampl tanár urat ismét kihozta a sodrából. Elvörösödött s ahelyett, hogy kurta »üljön le«-vel befejezte volna a párviadallá fajult jelenetet, megint békítő és engedékeny lett. Nem akarta elvadítani, elveszteni ezt a fiut.

— A fegyelmi szabályzat természetesen megengedi — mondta rekedt, mély hanggal, leplezve akaratlan kedveskedését —, hogy a szaktanár előzetes hozzájárulásával kivételt is tehessünk. Ha a költemények az intézet százéves szellemével összhangban vannak, mint illetékes szaktanár, esetleg nem gördítek akadályt.

— Ebben az esetben — mondta Zámolyi hideg hivatalossággal — tiszteletteljesen élni fogok a kivételes engedéllyel. — Aztán leült és összefonta a karját s márványarca az óra végéig nem engedett fel.

Az osztály csendben, óriási izgalommal figyelte a párbajt. Amikor Zámolyi leült, mindenki érezte, hogy győzött. Nem úgy, ahogyan diákok szoktak győzni a tanár felett stiklikkel, svindlikkel, puskázással, hamisított szülői igazolvánnyal. Ez a Zámolyi úgy győzött a tanáron, mint a felnőtt a felnőttön. A tanár is érezte, hogy fölébe került s gyors egymásutánban hívta felelésre a fiúkat a történelmi regényből. Olyan aprólékos részletekért faggatta őket Jósikából és Keményből, hogy a legjobb tanulók sem tudtak válaszolni. Potyogtak a szekundák, a félosz-

tály kivörösödött képpel, égő fülekkel zökkent vissza a padba. Gampl sohasem csinált még ilyen tömegmészárlást — de mintha most meg akarta volna mutatni Zámolyinak, hogy az ő hatalma ebben a teremben mégis csak korlátlan. S miközben végigkaszált az osztályon, befelé dühöngött magára, miért tűrtem ezt a hangot? Kicsoda ez a kölyök; az új főbiztos fia? Még csak nem is tartozik ahhoz a hivatalnok-elithez, amellyel érintkezni és barátkozni lehet s amelynek fiait az ember elnézőbben kezeli. Ezek a fináncbiztosok itt nem számítanak. Jönnek-mennek, nem veszik be őket... Micsoda gyengeség, micsoda tévedés volt tőlem, hogy az első nyegle szónál nem törtem le a szarvát? Miért respektáltam ezt a suhancot, mi van benne, amivel szinte lenyügözött?

10.

Mindenki ezt kérdezte, akivel kapcsolatba került. A tanárok sejtették, hogy a tudása fogyatékos, de svádája bőségével, fordulatosságával, színességével egyszerűen lerohanta őket. Az volt a trükkje, hogy váratlanul belekevert a folyékony szóáradatba egy adatot, vagy idézetet, amely már meghaladta a középiskolai diák ismeretét, sőt többnyire a tanárét is, aki idővel megrekedt a tankönyv és a tanterv határai közt. Ilyenkor a tanár, attól tartván, hogy tájékozatlansága kiderül, sietve s elismerően elhallgattatta. Ezzel a trükkel elérte, hogy ritkán feleltették s fenntartotta műveltsége és szellemi fölénye tekintélyét a diákok és tanárok körében. Az iskolai sportéletbe is bekapcsolódott. A tornatanár anélkül, hogy meggyőződött volna képességeiről, nyomban beállította az

iskolai válogatott csapatba, amelynek a győri főreálon kellett revánsot venni. Zámolyi pompásan festett a kék-fehér dresszben, de az első negyedórában kiderült, hogy fogalma sincs a futballról. Viszont olyan kecsesen csetlett-botlott a pályán, hogy a nézők inkább vele voltak elfoglalva, mint a játékával. S a meccs döntőpillanatában véletlenül mégis ő került olyan helyzetbe, hogy berughatta a gólt, amellyel a gimnázium öt év után visszaszerezte Győrtől a futball-hegemóniát. Igy lett a mérkőzés hőse, az iskola hőse Zámolyi. Még Kárász, a rosszindulatú bíró is gratulált neki...

A hónap utolsó szombat délutánján volt az önképzőköri ülés. Zimonyi, a költő és ifjúsági elnök sápadtan, idegesen nyitotta meg az ülést, rettegve a konkurrens bemutatkozásától. Előbb Gampl tanár úr, a tanár-elnök tartott rövid előadást Czuczor Gergelyről, akinek éppen hét elején halálozási évfordulója volt, majd a jegyző felolvasta a mult ülés jegyzőkönyvét. Elhangzottak a bírálatok, aztán Zimonyi olvasta fel írtózatos drukkal »Czuczor Gergely emlékezete« című ódáját, amely a szokott sikert aratta. Ezután következett Zámolyi debüje. Visszafojtott lélegzettel hallgatták. A fiúnak meleg, sokszínű hangja volt s szinte professzionista módon ravasz előadóképessége. Másodpercek alatt mindenki érezte, hogy ezek a versek nem iskolai versek, nem önképzőköri kisérletek, hanem aféle »igazi« versek, amelyek az irodalmi lapokban szoktak megjelenni. A fiúk úgy meglepődtek, mintha a természetrajzórára a falitáblára festett marabú helyett valaki behozott volna az osztályba egy élő exotikus állatot. Gampl tanár úr növekvő csodálkozással és megütközéssel hallgatta a

verseket, amelyek semmiben sem hasonlítottak Mindszenthy Gedeon költeményeihez. Amikor Zámolyi befejezte a felolvasást és visszaült a helyére, előbb nagy csend következett. A többség Gampl tanár úr arcát figyelte, nem mert állást foglalni. Csak néhányan, köztük én is, akik irodalmi tájékozódásunkat már régen függetlenítettük az iskolától, vertük össze lanyhán a tenyerünket. Nem voltunk rendkívül módon elragadtatva, de a versekben valóban volt valami vonzó, a Kosztolányi—Somlyó utánérzésen kívül is.

Most következett Gampl tanár úr szentenciája:

— Ezek a versek úgynevezett modern versek — kezdte. — Az ifjúság tudja, hogy én nem szeretem ezeket a modern verseket. Vannak, akik szeretik s feddően felnézett. Tihanyi tanár úr például szereti, amint tudjátok, s Ady Endrét is kiváló költőnek tartja.

Tiltakozó stréber-mőraj. Az ifjúság ismerte az öreg Gampl és a fiatal Tihanyi rivalitását. Azonkívül az ifjúság valóban nem tartotta kiváló költőnek Ady Endrét, mert kevés kivétellel egyáltalában nem érdekelte a költészet, amely számára csak biflázniváló memoriter volt.

— Holott — folytatta Gampl tanár úr — ez az Ady Endre, azok szerint, akik olvasták és megértik — mert én nem olvastam, tehát nem értem —, hazafiatlan kozmopolita, istentagadó, szabadgondolkozó s az ember legaljasabb ösztöneire spekulál.

Mindezt úgy mondta Gampl tanár úr, mint egy idézetet. Aminthogy kis módosításokkal valóban Rákosi Jenő egyik cikkéből vette a mondatot.

— Másként fest a dolog Zámolyi verseivel — folytatta enyhébben. — Ezekben a versekben tartal-

milag nem találtam jelentékeny kifogásolnivalót. — Ámde ezek a versek is modern versek, annyiban, hogy nem tisztelik a formákat, tele vannak prozodiai hibákkal. A jambusok sokhelyütt döcögnek, a rímekkel is baj van. Akad bennük néhány szép természeti kép, bár ezeket is lerontják a vad jelzők. Viszont meg kell állapítanom, hogy néhány magvas gondolat is megcsillan bennük. Tessék hozzászólni! Én szóltam hozzá s előbb megvédtem a modern költészetet s csak másodsorban Zámolyit. Az önképzőkörben többnyire ez volt a hálátlan szerepem, mert majdnem minden ülésen szóbakerült a modernizmus, a Nyugat, a Hét, sőt az Élet című katolikus irodalmi lap is, amelyet Gampl tanár úr vallásossága ellenére újfajta versei miatt szintén a kozmopolita költészettől megfertőzött folyóiratnak tartott. A vitában, amelyet Zimonyival és Gampl tanár úrral vívtam, mindig alúl maradtam, mert az érvek csatáját hamarosan sikerült nevetésbe fullasztaniuk azzal, hogy felolvastak egy kikapott Ady sort, vagy még inkább egy Ady paródiát s a terem máris fuldoklott a röhögéstől.

— Van ennek valami értelme? — kérdezte Gampl tanár úr diadalmasan.

— Nincs! — üvöltött az ifjúság.

Néha próbáltam felhívni a figyelmüket, hogyha Adyval már sehogysem akarnak kibékülni, nézzék meg közelebbről Babitsot és Kosztolányit, akikben nincs semmi homály, akik tisztelik a formát s amellett nem protestánsok, mint Ady, hanem katolikusok. Tudtam, hogy Gampl tanár úr értékelésében ennek a szempontnak is jelentékeny szerepe van, — Vörösmartyt például összehasonlíthatatlanul nagyobb köl-

tónek tartotta Aranynál és Petőfinél. Ányos Pált Csokonainál, Josikát Jókainál. A fiatal Tihanyi tanár úrnak nem voltak efféle előítéletei s mi törpe minoriták körülötte csoportosultunk volna, de sehogysem került rá a sor, hogy Gampl helyett egyszer ő legyen az önképzőkör tanárelnöke.

— Ami Zámolyi verseit illeti — folytattam, — egyáltalán semmi közük Ady verseihez. Én például szinte Heine hatásokat is érzek rajtuk s azonkívül...

— Maga mindent jobban tud, — torkolt le Gampl tanár úr és most már minden gát nélkül rám zúdította indulatait, ugyanúgy, ahogyan első nap a fél osztályt beszekundáztatta Zámolyi miatt. A fiúk természetesen körörvendve élvezték, ahogyan Gampl tanár úr elverte rajtam a port. Én maradtam a porondon, mert az ülés végén Gampl tanár úr különbékét kötött Zámolyival. Zámolyihoz lépett és barátságosan ezt mondta neki.

— A gusztusok különbözők, fiam. Nekem az ilyen vers nem tetszik. Azért lehet, hogy maga valóban gráciák fia, de zabolátlan fia! Tudna maga olyan verseket is írni, amilyen nekem tetszik. Halotta Zimonyi Czuczor ódáját? Ebben az irányban próbálkozzék legközelebb!

Zámolyi, aki majdnem kétszer olyan magas volt, mint a tanár, mosolyogva lenézett a köpcös kis emberre és alázatos pimaszsággal ezt mondta:

— Szíves engedelmével megpróbálom. Bár határozott ígéretet nem tehetek.

Gampl tanár úr győzelmes fejtartással elindult a kijárat felé. A fiúk még néhány percig nyüzsögtek a díszteremben, megtárgyalták az eseményeket. Meg lehetett állapítani, hogy a tanár úr távozása után Zi-

monyi legszükebb klikkjén kívül a fiúk mindjárt Zámolyi köré csoportosultak, — nem azért, mert a versekről való véleményük megváltozott, hiszen egyáltalában nem volt véleményük, — de mert a sárgaképű, aprószemű, esetlen Zimonyi postás fiú, Gampl tanár úrtól szentesített önképzőköri tekintélye már nem tudta ellensúlyozni Zámolyi varázsát.

Zámolyi azonban nem volt hajlandó ezuttal megbocsájtani az ochlosnak, a tömegnek, hogy másodpercenként változtatja rokonszenveit. Aktatáskával a hóna alatt — neki volt az első aktatáskája a városban — elindult, a faképnél hagyta őket.

11.

Én már előbb elszeleltem s nem is maradt bennem semmiféle lehangoltság, mert annyira megszoktam, hogy Gampl tanár úr az efajta irodalmi vitákban mértéktelenül felhasználja ellenem tanári tekintélyét, egészen a személyes sértésekig, sőt a felekezeti hovatartozásomra való nagyon óvatos célzásokig. A Spitzer könyvkereskedés előtt álltam, a kirakatba éppen kitették a »Modern Könyvtár« új füzeteit: egy Strindberg egyfelvonásost s Reichard Piroska verseit. Egyszer csak mellettem állt Zámolyi. Még nem ismertük egymást személyesen, a fiú felnőttesen bemutatkozott.

— Köszönöm, hogy megvédtél, — mondta nagyon magabiztosan. — Egyébként tévedsz, ha azt hiszed, hogy izgat az egész...

— A verseidet tényleg talentumosoknak tartom s azt ajánlom, hogy mutasd meg őket Tihanyi tanár úrnak. Gampl nagyon rendes ember, jó tanár, sen-

kit se buktat meg, de nem lehet vele ezekről a dolgokról beszélni.

Zámolyi rágyújtott egy cigarettára.

— Azt ajánlom, ne cigarettáz, — mondtam ijedten — az utcán nem szabad dohányozni, csak otthon, ötödiktől felfelé, szülői engedéllyel. Ha meglátják...

Zámolyi továbbszívta a »Hölgyet«.

— Mik vannak itt! — vigyorgott. — Négy iskolába jártam eddig, mindenütt szabad volt dohányozni felsősöknek. S még ennél is jobb, hogy nem szabad írni lapokba. Eddig minden hónapban kerestem legalább tíz kroncsit az »Ország-Világ«-tól, meg a »Tolnai«-tól. Ahogyan a kis öreg tévéd, hogy majd a kedvéért lemondok a pénzről! A kisöregnek egyébként fogalma sincs róla, hogy hol lakik az Isten. Na és a fiúk... ez a csürhe fog... Ilyen vidéki társaságot még nem láttam, pedig másfél órára vagytok Pesttől! Lugos a világ végén van, de nem lehet összehasonlítani.

Egyre elidegenítőbb volt Zámolyi argóval kevert beszéde, amelyen keresztül mindjárt megsejtettem benne valamelyes lazaságot, svihákságot. De nem akartam rossz véleményt formálni róla, mert a nagypapára gondoltam, akinek bizonyára érdeke, hogy az új főbiztos fiát ne utasítsam el magamtól.

— Igen! — mondtam — mi nagyon vidékiek vagyunk. De néhányan azért sok mindent elolvasunk, amit Pesten és külföldön írnak...

Zámolyit láthatóan már nem érdekelte az irodalom. Alig figyelt a szavaimra s közbevágott:

— Merre lakol?

— A Szentlélek-utcán, közel hozzátok. A nagy-

apám kocsmája majdnem szemben van a pénzügyőrséggel.

— Nahát ennek örülök. Te zsidó vagy, úgy-e?

— Igen — mondtam.

— Mindjárt gondoltam. Kár — folytatta Zámolyi. — Nem kell magyaráznom, hogy nem vagyok antiszemita. De az anyám szegény nem szereti a zsidókat. Tízenöt évvel ezelőtt, amikor egyik napról a másikra béna lett, zsidó orvos kezelte és nem tudta meggyógyítani. Az anyám eszéki szlovén családból való. Azok ott nem bírják a zsidókat. Meg van győződve, hogy a zsidó orvos nem is akarta meggyógyítani.

Ajaj, gondoltam, szegény nagyapa. Eddig itt nem volt ilyesmi, sem a pénzügyőrségen, sem másutt. A papi gimnáziumban sem. Csak a garnizonspital egyik cseh ezredorvosáról mondták, hogy minden zsidót szimulánsnak nyilvánít.

— Hát ez alighanem nem úgy volt azzal a zsidó orvossal — jegyeztem meg.

— Persze, hogy nem — s közben megindultunk hazafelé. — De a mamából nem lehet kibeszélni. Nekem mindegy. Lugoson csupa zsidó barátom volt. Legjobb barátom Schönstein Laci szintén költő, remek verseket ír. Jobbakat mint én. Mindig náluk voltam, mert, tudod, nálunk otthon a beteg mamával nehéz kibirni a délutánokat. Nem hívhattam meg hozzánk, mert a mama nem engedte, mert zsidó. Apámat az ilyesmi nem érdekli. Apámat, kérlek, semmi sem érdekli, legfeljebb a nők.

Meghökkenve bámultam rá. Sohasem hallottam senkitől a városban, hogy így beszélt volna az apjáról.

— Igen, az öreg nagyon keserű, goromba ember.

Tizenöt éve emelgeti a szegény mamát, ki az ágyból, vissza az ágyba. Mondd kérlek, milyenek itt a nőviszonyok?

— Igazán nem mondhatok róla sokat — feleltem belepirulva. — Eddig nem sokat törődtem a nőkkel. A lányok olyanok, mint amilyenek mindenütt az úrilányok...

— A lányok nem érdekelnek, — mondta Zámolyi tudatosan — csak az érett asszonyok. Ha itt laktok a közelben, biztos ismered a szemlésznét. Sokat jár be hozzánk, mert a kis cseléd gyenge, hogy a papának segítsen. Egész rendes, gusztusos nőnek látszik.

— Én nem tudok róla túlságosan sokat, a szemlészék járnak a nagypapáékhoz, onnan ismerem az asszonyt... és amit fél füllel hall az ember a városban. A férje korrekt, szorgalmas ember. Most készül különbözeti érettségire. De hidd el, az egész nem nagyon érdekel.

— Micsoda alak vagy — nevetett le rám a magasból Zámolyi. — Nyolcadikos létedre!... Lugoson nagyot néznének... Talán még nőnél sem voltál.

Elvörösödtem hallgattam darab ideig, aztán igyekeztem felülről a nyolcadikos hangján válaszolni:

— Nem, nálunk nem szokás és nem is lehet. Túlságosan kicsi a város s a rendházban mindent megtudnak. — Ezt főkép azért mondtam így, mert kamaszhiúságból resteltem beismerni, hogy rajtam is mulik. — Aztán így folytattam: — Értsd meg, vagyunk néhányan az iskolában, pontosan tizennégyen, akik ezeket a dolgokat egyelőre békében hagyjuk. Nem álszenteskedésből, vagy mert túlságosan tiszteljük a fegyelmi szabályokat, a törvényt. Nagyon tisztában vagyunk az ember szerelmi életének jelentősé-

gével is... Halottál már Freudról?

— Hogyne, de nem tudom pontosan, hogy...

— Na, ha egyszer eljönnél közénk a Hétfás-ba... Persze, te még nem vagy itt ismerős és tél is van... A parkban van egy domb, hét fa övezi. A dombon van a Bruck-cukrászda. Ott találkozunk minden szombat délután, télen-nyáron.

— Kik találkoznak?

— Nyolc nyolcadikos és hét hetedikes.

— Mind zsidó?

— Csak hárman vagyunk zsidók. De körülbelül ugyanazt olvastuk s ha nem is egyformán, de egyirányban gondolkozunk. Azért mondom, hogy nem egyformán, mert sokszor egymásnak esünk, úgy vitatkozunk. Persze, amit ott beszélünk, az iskolában nem nagyon tudjuk felhasználni. Kivévén Tihanyinál, ez a legkülönb ember. Sokszor meg is látogat bennünket a Hétfásnál. Mondtam már, hogy meg kell mutatnod neki a verseidet.

— Bánom is én — és vállat vont. — Érdekel engem? Engem az érdekel, hogy eddig öt-tíz kroncsit kaptam Pestről a versekért. Szükségem van rá, mert az öregemből egyszerűen lehetetlen pénzt kivenni. De azért elmennék egyszer a Hétfásba, ha megengeditek.

— Ha rajtam mulik — mondtam kissé idegenkedve, mert egyre inkább gyanakodtam a fiúra. — Mindenesetre megkérdem tőlük.

— Na és miről beszéltek? És ki jár még oda?

— Van a munkásbiztosítónál egy titkár, Fekete dr., alig ismerik a városban. Százhúsz koronát kap havonként és olyan a külseje, hogy azt hinnéd, kettőig sem tud számolni. Hát kérlek, ez az a Fekete dr., aki a Század-ban azokat a tanulmányokat írja,

Talán hallottál róla, hogy a decemberi számban írt a földkérdésről... Maga Ignác válaszolt neki... Híres eset volt. Az Alkotmány-ban is csúnyán nekimentek. Persze, sokan meg is védték, bár nem szorul védelemre, olyan kristálytiszta írás. Tudod, feldolgozott itt a geszti járásból egy falut, a legaprólékosabban. Hogy mennyi húst, cukrot, textiliát és egyéb közszükségleti cikket fogyaszt egy évben az ilyen észak és nyugat felől egyházi birtokba és kelet felől grófi latifundiumokba ékelt zsellérfalu... S hogy mint keresnek egy évben és hogy hány köbméter levegő jut rájuk a vályogházakban... Hány gyerek hal meg egyéves koráig s hányan halnak meg harminc éven alul. Két évig járt ki minden délután Fekete dr. gyalog és alkalmi szekéren a nyolcszáz lelket számláló faluba, míg megírta tizennégy oktávoldalas tanulmányát. Persze hozzáfűzte, a saját véleményét is...

Csak ekkor vettem észre, hogy Zámolyi nem figyel oda.

— Nem hallottál erről az ügyről? — kérdeztem ingerülten.

— Hogyne — válaszolt Zámolyi gyorsan. — Bár a Század ritkán került a kezembe. Lugoson mindent eltürtek a tanárok, behunyták a szemüket, ha az ember lement a város végére. De az ilyen szocialista dolgokat írtották.

— A Század ugyan nem szocialista lap — magyaráztam —, minden irányú tudós és gondolkodó s szakember ír bele. Régebben még Andrássy Gyula és Pulszky is írt...

— De mondd kérlek — magyarázta Zámolyi, — mi közöm nekem tulajdonképpen ezekhez a parasz-

tokhoz. Én művész akarok lenni — folytatta hamis szárnyalással —, költő, sőt életművész. Olvastad a Dorian Gray bevezetését?

— Na igen — mondtam. — De tudod, az ilyen aforizmákat nem szabad túlbecsülni. Lehetnek jellemzőek egy nagy egyéniségre, de nem lehet a társadalomra törvényekként alkalmazni őket. Nem vagyunk mindnyájan Wilde Oscarok...

— Én ezektől a szocialista dolgoktól mindig irtóztam...

— Furcsa! mondtam tünődve. — Modern verseket írsz. Ez az egész irodalmi irány meg sem születhetett volna a társadalmi mozgalmak nélkül, amelyeket a Század képvisel.

— Aztán ne felejtsd el — vágott közbe Zámolyi —, hogy hívő katolikus vagyok.

— Ezt persze mindenki respektálja — mondtam —, de nem zárja ki, hogy a másik oldal is érdekeljen. Sőt. Látod, Tihanyi tanár úr egyike a legizzóbb papoknak. Misszionárius és senki sem különb apologéta nála... Bátran merem Prohászka mellé állítani. Mármost Tihanyi és Fekete gyakran találkoztak nálunk a Hétfásban... Minden tekintetben a legapróbb részletekig, ellenfelei egymásnak, de meg vagyok győződve róla, hogy a tanár úr szubjektíven sokkal jobban vonzódik a pozitivista, szocialista szekulárizációs, zsidó Feketéhez, mint például Gampl tanár úrhoz. Ennek az a magyarázata, hogy mind a ketten egyformán műveltek és mind a ketten megtanulták a másik leckéjét is s mindketten hisznek abban, amit hirdetnek. Fekete doktor úgy ismeri a tomista filozófiát, mint Tihanyi tanár úr Marxot. Szóval egy nyelven beszélnek s ha az ellenkezőjét is

mondják, megértik egymást. Viszont hiába hatja át a forró buzgalom Gampl tanár urat, ő a sancta simplicitas nyelvén beszél s Tihanyi tanár úr nem érti, illetve nem is érdekli, hogy érti-e, vagy sem.

— A legádázabb ellenfelek között, ha egyforma színvonalon vannak, nagyobb a vonzalom, mint olyanok iránt, akik egy fronton küzdenek ugyan velük, de sekélyek, selejtesek, szóval szamarak, vagy szajkók. Tudod mit írt Metternich Talleyrandnak, amikor Napoleont elvitték Szent Ilonára?

Zámolyi megint felriadt szórakozottságából.

— Látod, ezt nem tudom — mondta.

— Azt írta, hogy ezentúl unalmas lesz diplomáciát csinálni, mert nincs hozzá egyenrangú ellenfél. Már most Tihanyi és Fekete...

Megérkeztünk az olajzöld ház elé.

— Na, alaposan elkanyarodtunk a szemlészné csípőjétől — gunyolódott vigyorogva.

— Tulajdonképpen a verseidről beszéltünk — jegyeztem meg kissé feddőn.

— Na jó kérlek, hiszen örülök, hogy összekerültünk. — Nyújtotta a kezét — mindenesetre beszélj a fiúkkal, hogy fogadjanak be a Hétfásba. Hát szervusz. Jó, hogy ilyen közel laktok. Ha megengeded, majd átnézek hozzátok.

Nagyapára gondoltam, aki bizonyára megdicsér, hogy az új főbiztos fiát a házhoz szoktatom.

— Nagyon örülök, ha minél gyakrabban átjössz, a könyveim rendelkezésedre állanak. Egész rendes kis könyvtáram van.

Nem tudom, mi volt az oka, hogy Zámolyi éppen velem szemben feladta nyegle mosolyú fölényét és feltárta magát, még arra sem ügyelve, hogy testi pózát megtartsa. Éreztem, hogy pillanatnyilag elvesztette a biztonságérzetét — talán az önképzőköri blamázstól, amely valójában nem is volt felsülés, mert nem érte személyes vereség, sőt Gampl tanár úr az ülés végén még meg is kísérelte, hogy kibékítse. Amellett feltűnt nekem, hogy milyen hamar átsiklik a versei során. S látszik, mintha nem érdekelné, vagy mint akinek bizonyos okokból kényelmetlen a téma. Általában kevéssé érdeklik az irodalmi tárgyú beszélgetések. Legfeljebb a tíz kroncsi érdekelte, amit a versekkel keresni lehet, azonkívül újra és újra visszatért a szemlészné csípőjéhez. Micsoda alak lehet ez? — töprengtem, mikor hazamentem —, cinikus, az apja nőügyeit emlegeti, — mi még gondolatban sem hoztuk összefüggésbe a szüleinket eféle dolgokkal, a beteg anyját jóformán kifigurázza s az első találkozáskor már ilyen indiszkrét s ennek ellenére biztos, hogy még sem őszinte. Valamit titkol, talán éppen azt, amiből érthetetlenül gyors pillanatnyi letörése táplálkozik: valamitől talán fél is s e szorongás hatása alatt barátot, szövetségest keres... Mint akinek eszébe jut valami gazság, amit elkövetett s anélkül, hogy beavatna, máris mentőtanunak akar megnyerni. Véletlenül engem, mert egyfelé lakunk, na és mert felszólaltam mellette s végeredményben együtt szenvedtünk vereséget... A megjegyzéseiből, válaszaiból éreztem, hogy semmit sem tud igazán, legfeljebb sok mindenféléről hallott

harangozni. A hanglejtéséből, hogy folytonos szellemi bizonytalanságát leplezi a lendületességgel és határozottsággal. Svihák, biztosan svihák... Vagy még inkább: a remek külseje révén kalandor. Igen, ez a helyes szó. Romlott kölyök. Ennek ellenére még sem ellenszenves. Báj van benne és ha svindlizik is, értelme, rugalmassága és a dialektikája vonzó. Megérzi, hol kell a fölényével és az impozáns testi kiállásával hatást keltenie, hogy mindenek ellenére egy párthoz, egy fronthoz tartozunk, ha el akar jönni a Hétfásba, a »Hegypártba«, ahogyan ártatlan jakobinizmusunk e szombat délutáni cukrászda-szervezetét elneveztük. Mindenesetre szólok a fiúknak, hogy engedjék maguk közé.

Otthon, a nagypapának minden kritika nélkül dicsértem az új főbiztos fiát, aki megígérte, hogy gyakori vendégem lesz. A nagypapa annál inkább örült, mert e kapcsolatból is ellentétes véleményeket kapott az öregebb Zámolyiról az olajzöld házból. Elek szemlész például délelőtt benézett néhány percre s a nagypapa érdeklődésére, hogy milyen ember az új gazda, korrekt diplomáciával a következő választ adta:

— Szigorú, rideg ember, nem ismer pardont! Kicsit túl katonás a modora, de a részletek még nem érdeklik. Egyelőre mindent rám bízott továbbra is. Nekem természetesen ezentúl nincs saját akaratom. Az új főnök szigorúbb, mint a régi volt, tehát nekem is szigorúbbnak kell lennem, mint eddig voltam.

Ezzel szemben koradélután negyedórára átugrott Pirike és a következőképpen jellemezte az új főbiztost:

— Ugy jár-kel a házban, mint egy tigris. Otthon is ordít, az irodában is. Retteg tőle az egész állomány. De ez csak látszat, Ede bácsi — mondta megnyugtatóan nagypapának. — Engem például megállított a kertben és mondhatom, olyan kedvesen elbeszélgetett velem, ahogyan eddig még egyik főbiztos sem. Tegnap este megint bementem segíteni szegény béna asszonynak, kikisért a lépcsőig, Ede bácsi, és így búcsúzott el: — Köszönöm szép asszony, maga igazán kedves! A fiú is ott volt, róla keveset tudok. Nem igen szólt még hozzám, csak mindig néz. Gőgös, mint az anyja, mert ez a béna asszony, Ede bácsi, dacára, hogy megszakadok az emelgetésben, úgy bánik velem, mint egy cseléddel. Lelkemnek szólít, képzelje, Ede bácsi.

Aha, gondoltam s eszébe jutottak Zámolyi családi leleplezései: a főbiztos, akit nem érdekel más, csak a nő, már kezd érdeklődni Pirike iránt. A fiú pedig egyelőre nem lép akcióba, csak nézi. Svaszta Alfonz bizonyára nem is sejti, hogy a főbiztosváltozás milyen dupla próbára teszi Pirike hűségét. Nem állítom, hogy erkölcsileg fel voltam háborodva, ehhez — hogy úgy mondjam —, túlságosan »felvilágosult«-nak tartottam magamat, de ez a »felvilágosultságom« csak elméleti volt. Én is átestem a korai pubertas zavarain, amelyekben bűnösnek, tisztátalannak érzi magát a tízegynehány éves fiú, azt hiszi, hogy sohasem tud kievickélni a »mocsárból«. Szerencsére hamar kiszabadultam ebből a felnőttek butasága miatt tragikussá nagyított válságból s elsősorban Benedekffy Lenkének, a törvényszéki elnök lányának köszönhetem. Tizennégy éves voltam a »zűllés« mélypontján, utáltam magamat és nem mertem senkinek a sze-

mébe nézni. Egy este a gimnázium dísztermében Szabad Lyceum keretében a híres csillagász tartott előadást, nem a csillagokról, hanem arról, hogy Wagner Richard hogyan vette át a »Parsifal« egyik vezérmotivumát majdnem kottafejpontossággal Mendelssohntól.

A felső osztályoknak kötelező volt a szabad liceumi előadás, bár sem a diákoknak, sem az előkelő közönségnek túlnyomó részének sejtelmük sem volt róla, hogy a »Parsifal« mifán terem. Az első sorban mégis ott ült a városparancsnok, a főispán, az alispán, a törvényszék elnöke és az ármentesítő főmérnök családjával és köztük elszórva a paptanárok. Mi hátul az orgona körül csoszogtunk, unatkoztunk, vihogtunk és marha vicceket csináltunk, különösen mikor a terem elsötétült és a híres csillagász levetítette a lepedőre a két kottasort, hogy szemléltetően bizonyítsa állítását. Amikor kigyult a világosság, az orgonához vezető legmagasabb lépcsőfokon álltam. Ekkor láttam meg Benedekffy Lenke szőke kontyát és sápadt tiszta kis arcát, amint a pisze kis orrát gyöngyvirágcsokorba dugdosta. Sokszor láttam azelőtt az utcán Benedekffy Lenkét, de amikor most megláttam fehéren és kéken, hirtelen elfogyott a a vágyakozás a tisztaság után. Igy lettem szerelmes Benedekffy Lenkébe. Sohasem közeledtem hozzá, mert a törvényszéki elnökék voltak a legzárkózottabb notabilitások, hogyan is került volna közéjük a zsidó kocsmáros unokája? De nem is akartam közeledni hozzá, sőt rettegtem, hogy valaki megtudja. A barátaim sem sejtették, én pedig nem mertem elmenni a törvényszéki palota előtt, amelynek első emeletén a nagy ablak csipkés függönyei mögött éltek az

elnökék. A cipőm sarkát hátul mindjárt letapostam, a nadrágom is hamar kirojtosodott: ha arra mennék, Benedekffy Lenke a függönyök mögül meglátná s kinevetné csámpásságomat. A cukrászda előtt átmentem a másik oldalra, ha az elnökék Fektornál uzsonnáztak s ha a kislány a parkban, tenniszrekettel a kezében, szembejött, lekanyarodtam egy mellékösvényre. Majd egyszer — gondoltam, majd ha mindaz nem számít, ami most van, a nagypapa kocsmája, a zsidóságom, a rojtosnadrágom és a letaposott cipőm — majd ha okleveles középiskolai tanár leszek... Akkor, majd nem menekülök előle, bár álmaimban sem merült fel soha semmiféle gyerekes terv Benedekffy Lenkével való közeli kapcsolatomról, vagy éppen házasságról. De mégis Lenke volt, aki, anélkül, hogy tudott volna rólam, átsegített a pubertáson.

Vajjon csakugyan nem tudott-e rólam? Tizenkét évvel később, május végén, Párisban a Hotel Argonautban találkoztam Benedekffy Lenkével. Késő éjszaka sürgős üzenetet kaptam tőle, hogy azonnal menjek fel hozzá. Tulajdonképpen ekkor mutatkoztunk be. Három napja, hogy nem tudott az uráról semmit, illetve csak annyit tudott, hogy Zámolyi bejelentés nélkül ellógott valahová a tenger mellé Miss Oliviérrel, a táncosnővel, aki Nápraforgó kisasszony néven lépett fel a »Mayol«-ban.

Barackszínű, maszatos pizsamában feküdt a dult hotelágyon, a pizsamakabátot egyetlen gomb zárta. Szőke, kócos hajában sötét sávok az ápolatlanságtól. Az összeszűkült kék szeme alatt árnyékok és ráncok. Fehér volt és kék, mint akkor, — óh gyerekkorom tisztaságának menedéke, testetlen vágyaimnak fehér

lobogója, vagy ahogyan Ady után elneveztem: Patyolat. Még most sem voltam közömbös iránta, miközben rekedten sírt és a lábaival rugdosva a paplan alatt szitkozódott, mint egy becsipett párisi tyúk, akit elhagytak.

— Segítsen rajtam — mondta szenvedélyesen. — Keresse meg, beszéljen vele, vagy verje agyon... Én egyszer úgyis agyonlövöm... Itt az esküdtszék úgyis felment, ha kipakkolok mindennel.

— ... Ilyesmire még gondolni sem szabad... De ha legalább tudnám, hol keressem.

— Ha elutaztak, nem mehettek messzire. Ennek az amerikai nőnek a hét végén fel kell lépni... A Selectben talán meg tudják mondani a fiuk... Biztos levágott ott valakit, mielőtt ellógott. Meg kell tennie drágám... Gábor még mindig respektálja magát... S azt is tudom, hogy maga valamikor szerelmes volt belém.

— Honnan tudja?

— Tudom.

— Meglepő. Senkinek se szóltam... Maga jóformán alig látott engem. Hiszen kerültem, ha megláttam.

— Tudtam. Azóta tudtam, amikor maga a Szabad Liceum előadáson fennállt az orgonalépcsőn.

— De hiszen hátra se nézett. És akkor alig volt több tizennégy évesnél.

— Mégis tudtam! — mondta türelmetlenül. — És most segítsen rajtam, ha Istent ismer.

— Szóval menjek le a Selectbe és érdeklődjem?

— Először is nem ettem két napja mást, csak reggelit. Ezt még hitelezte a patronne.

— Hát akkor öltözzék fel gyorsan. Én addig lemegyek.

— Csak maradjon, minek ez a cirkusz? Kiugrott az ágyból és kezdte lerázni magáról a pizsamát.

Csak egyetlen pillantást vetettem rá, aztán gyorsan hátat fordítottam és az ablakhoz álltam. A pillanatnyi képe megrekedt a szememben. Fehér volt; szőke volt, kék volt, de milyen szomorúan megtépázott ez a zászló s tele van folttal. A hátam mögött suhogva öltözött. Sírt mint egy elhagyott nő és káromkodott, mint egy taxisofőr.

OSZK

III.

MÁJUS PÁRISBAN

1.

Svájcon át a Gare de Lyonra érkeztem Párisba, május huszonnegyedikén, este félhétkor. Az étkezőkocsiban megismerkedtem egy idősebb török úrral, aki először volt érkezőben Párisba és Dijontól állandóan irigyeltem. Ez volt a negyedik párisi utam és negyedszer szerettem volna először megérkezni. Ezuttal éppen azért, mert mesterségesen meg akartam teremteni magamban az első párisi megérkezés boldogító izgalmát, a Gare de l'Est helyett a Gare de Lyon-ra akartam befutni. A Boulevard Diderot környékén eddig még nem jártam s most, hogy az esőben bevágódtam egy taxiba, részletes kíváncsisággal vettem szemügyre a képet az esős ablaküvegen keresztül. A Boulevard Diderot, nem tipikus pályaudvar környék, — nem mocskos és bűzhödt burok, amelyről szinte valószínűtlen, hogy ha áthatolsz rajta, néhány perc alatt a Place de l'Opérára érsz. A Boulevard Diderot olyan, mint a többi külső boulevard, de talán a legszebbek Párisban a platánfái. A platánfák világoszöld leveleiről pergett az aranysárga eső. Az utca hályogos tócsáira ferdén rávetődött a napfény. Hangos, lármás, vídám, szeszélyes tavaszi délután volt, — mintha az eső könnyű szesz lett volna s a város mint a spicces ember,

egyszerre volt jókedvű és ingerült. A taxisofőr képtelen trágárságokat vágott elakadt kollégái és a rendetlenül közeledő gyalogosok fejéhez, ugyanakkor hátranézett, hogy meggyőződjék: nevetek-e s mert nevettem, minden mondatát megtoldotta külön az én számomra egy csattanóval. Rosszkedvűen, fáradtan, önmagamban és a világban megrendült hittel szaladtam el hazulról, de nevettem. Torlódva, csikorogva, káromkodva elszaladtunk a frisszöld Jardin des Plantes s a hordószagú borcsarnok mellett, aztán befordultunk a Boulevard Saint Germainre. Teli terraszok, az estilapóktól alig látni az italokat és az arcokat. Ázott szőke lányok a járdán, mint az idei csibék. Fekete gumikabátos, sapkás fiúk, feketeruhás, kesztyűs, keménygalléros, szakállas, keménykalapos férfiak, esernyővel. Ezt a Párist, a Boulevard Saint Germainnek a Cluny-ig terjedő szakaszát szeretem a legjobban. Negyedszer vettem ki lakást az At-Home-penzióban, amely egy süllyedő palota első emeletén rendezkedett be. Az emeleti ablakok már majdnem egy síkban vannak az úttesttel.

Ezekbe a palotákba jutottak be olyan nehezen rengeteg adósságon, csalafintaságon és asszonyon keresztül Balzac kurtanemes vidéki ífjai, akikből egy hercegnő és valamilyen uzsorás vagy bandita jóvoltából világfi, makró vagy a polgárkirályság minisztere lett. A paloták nemességét csak fokozta az idő s architekturai előkelőségükön nem rontott, hogy az utcarészt meghódította a polgárság és a hét szabad művészet. A paloták földszintjén régies portáléval boltok, nem szándékos alkalmazkodásból, hanem mert az üzlet tulajdonos-családok ezen a vidéken az öt-

venes évek óta nem változtak. És minden negyedik bolt könyvesbolt, — mert a valamikor még fényüző negyed ma már valójában nem több, mint az éhenkórász, neveletlen latin negyed külvárosa. Az iskolák, tudományos intézetek, amelyek már nem férték el a Sorbonne és a Pantheon körül, a hegyen és a lejtőn, benyomultak a Boulevardra és körülöttük kivirágzott a megszámlálhatatlan sárga francia könyv — mint a mezőn tavasszal a gólyahír.

Az autó nagyot csikordult, a sofőr az utolsó pillanatban fékezett. Aztán hátrafordította fejét és felháborodva jobbkezével a könyvesbolt irányába mutatott. Az esőben, a bolt elé kirakott könyvek körül nagy volt a sereglet s az állva-olvasók között állt a közlekedési rendőr.

Viaszosvászon pelerinnel a hátán, mozdulatlanul, mélyen elmerült egy könyvbe. — Hát tessék! — ordította a sofőr. — A rendőr olvas!

Igen, a rendőr olvas, állapítottam meg még vídámabban, szinte lelkesülten. Aztán eszembe jutott, hogy mit szólna ehhez Major vezérigazgató úr, aki rezervált magatartásom ellenére állandóan hozzám ül a Hangliban s világnézeti vitákba óhajt bonyolódni velem. Szószerint ezt mondaná:

— Nem lehet komoly ország, ahol a közlekedési rendőr olvas, ahelyett, hogy...

Major vezérnek elméletben igaza volt, csakugyan nem rendes dolog, hogy az ember majdnem autókatasztrófának esik áldozatul, mert a rendőr olvas. Viszont én mégsem tudok olyan szigorú lenni, mint Major vezérigazgató úr, mert tudom, hogy a rendőr rosszabbat is csinálhatna az olvasásnál. Nem tehetek róla, tele vagyok elnézéssel a rendőr iránt, sőt jó-

érzéssel, majdnem szolidarítással. Az az érzésem, hogy aki jó könyvet olvas, az efajta slendriánságok ellenére sem lehet lényegében rossz rendőr, sőt rossz államférfi, vagy vezérigazgató sem. Major úr, ha Pesten látna ilyesmit, természetesen azonnal jelentené a felsőbbségnek. Major úr régi, békebeli liberális: szereti a szabadságot, de még inkább szereti a rendet, — azt a rendet, amely személyét, gyárát, vagyonát megvédi mindenféle rendetlenség ellen. Major úr ma is meg lenne elégedve a világgal, ha ő parancsolna a rendőrnek, aki kizárólag az ő számára biztosítja a szabadságot.

Szerencse, gondoltam, hogy nálunk csak egyszer egy évben rakják ki a könyveket az utcára, a rendőr tehát nem olvashat és Major úr nem jelentheti fel a főkapitányságon. De mi közöm nekem most Párisban, májusban a Boulevard Saint Germinen Major vezérigazgató úrhoz. Igen, van közöm hozzá. Amikor az előszóban megkíséreltem megindokolni, hogy tulajdonképpen miért is szaladtam annyiszor Párisba, minden gyakorlati cél nélkül, kifelejtettem az okok közül Major vezérigazgató urat, aki elől, ha ötödsorban is, de szintén üdítő néhány hétre elmenekülni. Major vezérigazgató úr a legkártékonyabb közéleti jelenségek egyike: nemcsak a köznek árt, de legfeljebb huszonnégy óráig terjedő előrelátásával, örömtelen, de tolakodó luxusával, rossz modorával, pöfeteg gőgjével, hűtlenségével, hálátlanságával önmagának és végeredményében üzletének is. Nekem annál ellenszenvesebb volt, mert a napipolitika demagógiája és szimplasága akaratlanul egy frontra sodort vele. Amikor Major vezérigazgató urat a húszas években felekezete miatt az utca egy kalap alá vonta

a bolsikkal, nekem kellett megmagyaráznom az újságban, hogy Major úr nem lehetet bolsi, hiszen már békében közismert munkásnyúzó volt. Major úr meg volt győződve róla, hogy megvédtem s még meg is akart ajándékozni egy ezüst cigarettatárcával, de aztán megfeledkezett róla. Mindenesetre büszkébb volt a munkásnyúzó jelzőre, mint később a méltóságos epitetonra. — Igen, magyarázta a Hangliban, igaza van a szerkesztő úrnak, én már békében minden évben kizártam a munkásaimat, csak azért, hogy móresre tanítsam őket! — Az üldözött Major a húszas években majdnem sírva védekezett: — Mit akarnak tőlem, én már a békében... A háború végén figyelmeztettem Vázsonyit... Én már akkor tudtam mi lesz ebből... — Az üldözött Major vezérigazgató addig potyogtatta a könnyeit és addig lamentált, hogy ő már békében milyen kegyetlen volt a »csőcselékkel« szemben s addig ajánlotta fel maga helyett váltságdíjul a zsidó skriblereket, a szájas radikális ügyvédeket és a — pszychoanalitikusokat (nem tudni miért, nagyon a begyében voltak,) amíg végül ismét szilárd talajt kapott a lába alá. A kerületi Rendpárt elnöke lett s megújhodott fiatalsággal vezette tovább a »Gránit és Kova« bányáit, hutáit, alés leány-vállalatait. Most már csak nagyritkán ült az asztalomhoz a Hangliban s ellentétben a húszas évekkel, amikor állandóan rettegett, most leereszkedő, oktató, sokszor korholó volt s olyan szélesen, biztonságosan terpeszkedett el a székben, mint akiről messziről ordit, hogy az uralkodó réteghez tartozik, amelyet nem érhet többé kellemetlen meglepetés...

— Nem helyeslem — tanított ki feddően —, hogy az urak továbbra is izgatják a kedélyeket. A sze-

mélyi- és vagyonbiztonság helyreállt. Megint lehet dolgozni, keresni. Exportálunk, importálunk, a városban megindult az építkezés... Mit akarnak még? Miért nem foglalkozik szerkesztő úr inkább szépirodalommal? Miért nem ír egy színdarabot, ami sok pénzt hoz?

Igyekeztem megértetni Major úrral, hogy bár mindezeket a kedvező jelenségeket, magam is sokra értékelem és örömmel hallom, hogy őméltósága még van elégedve az üzletmenetellel, azért még nem jött minden rendben a világon, mert a »Gránit és Kova« ismét egyike a legrentábilisabb hazai iparvállalatainknak. Itt vannak például a kispolgárok, felekezeti különbség nélkül, akik elvesztették a pénzüket a hadikölcsönön és az infláción... Nem szólva a munkásokról és a parasztokról, akik most hallgatnak ugyan, de számolni kell azzal, hogy egyszer megint megszólalnak. Mindenesetre idejében kellene velük törődni, elővigyázatosságból... Aztán — magyaráztam — őméltósága úgy-e beiratta a bolognai egyetemre Bódog fiát, viszont sokan, sőt a legtöbben nem írathatják be Bolognába a fiúkat. S végül ne felejtse el, méltóságos uram, hogy mi nem érdekcsoportokat, pártokat szolgálunk, hanem úgynevezett eszméket...

— Áh, eszmék! — legyintett ingerülten Major úr. — Hagyják már abba az urak! Mit akarnak még? Mit kritizálnak! Ebből lesz az újabb baj. Örüljenek, hogy este megint ki lehet menni az utcára. Színházba lehet menni, kávéházba lehet ülni, anélkül, hogy... Mit akarnak még? Örüljenek, hogy rend van.

Ám, ha valamilyen kereskedelmi miniszteri vagy

pénzügyminiszteri rendeletet bocsátottak ki, amely Major méltóságos úr vállalatát károsan érintette, nyomban hozzám sietett, sürgősen fel is hívott telefonon. Megint szegény, árva, igazságtalanul üldözött polgárnak érezte magát, indignálódva így panaszkodott:

— Mi az, hogy az urak most nem nyítják ki a szájukat? Miért nem értetik meg a kormánnyal, hogy ez a rendelet árt a nemzetgazdaságnak? Hogyan képzeli, hogy ezek után fizetni tudjuk a magas munkabéreket? És mit csinálnak a szakszervezetek? Miért nem viszik ki az embereket az utcára?

Az olvasásba merült közlekedési rendőr a megrekedt autók veszett tülkölésétől felocsúdott és nevetve visszaszaladt a helyére. A meginduló kocsisor sofőrjei elmenőben szintén nevetve vágtak a fejéhez vicces gorombaságokat. A rendőr nem lehetett több húszonegyévesnél és almaformájú, okos, majdnem magyaros paraszt arca volt. Mennyivel több közöm volt ehhez a könyvfaló parasztrendőrhöz, mint Major méltóságos úrhoz! S ha hazagondolok, mennyivel közelebb érzem magamhoz a nagypapa paraszt kuncsaftjait, akik szegények, nem olvasnak és a koldus halászokat, akik nem írnak s ezért én szereztem vissza kérvényemmel a halászati jogot...

2.

A következő pillanatban pozitív élvezet volt megfeledkeznem Major méltóságos úrról. A taxi megállt az At-Home-penzió előtt s még ki sem fizettem a kocsit, máris kiperdült a penzió ajtaján Mme Fleury. Számítottam rá, mert tudom, hogy az íróasztaltól, amely előtt egész nap rója a furcsa francia betűket

és számokat, pontosan idelát s azt is tudtam, hogy öröme, amellyel elém szaladt, nem csupán a törzsvendégnek járó üzleti lelkesedés. Első párisi tartózkodásom alatt tüdőgyulladást kaptam s nem túlzok, ha azt mondom, hogy Mme Fleury mentette meg az életemet.

Tizenkét napig ápolt felváltva Paullal, a Clemenceau-bajúszos szobainassal. Madame Fleury nem volt érzelmes természetű nő, Bourgogneból került harmincöt éve Párisba s a vidéki félparaszt, félkispolgár tárgyiasságával értékelte a dolgokat. Öt sou differenciáért kellemetlenül felemelte a hangját, majdnem rikácsolt. S ha a vendég a mosdót eldugaszolta, vagy égve felejtette a villanyt a WC-ben, előbb megleckéztette, majd a költségekkel megtoldotta a számlát. De ha megbetegszel ilyen kis penzióban, egyszerre minden megváltozik, a magas láz révén majdnem családtaggá, vagy ami még nagyobb dolog, majdnem franciává fogadnak. — Ápolni, aggódni, virrasztani nekik talán a kielégítetlen vagy az elveszett francia anyaság ösztönös kárpótlása. Ne felejtsük el, hogy 1914—18 között Franciaországban tizennyolctól harmincöt évesig a férfilakosság ötvenhárom százaléka pusztult el. Madame Fleury-nek nem volt fia, csak a 22 éves öccse esett el az Argonnokban, viszont a férje 35 éves házasság után átkos szenvedélyéhez, a lóversenyhez híven elhagyta egy angol tréner fiatal özvegyéért. Ezt a két férfit helyettesítettem Mme Fleurynél, amikor vizeslepedőbe rakott s éjszakázott felettem, amíg Isten csodájára talpraálltam. Mindig elérzékenyülök, ha Mme Fleuryre gondolok, de ez a tizenkét nap benne is tartós anyai érzéseket hagyott hátra. Rendszerint egy hét-

tel előbb jeleztem érkezésemet. Ugy vártak, mint egy messziről hazatérő családtagot. Amikor elbúcsúztam, összecsókolództunk Mme Fleuryvel. A huszonhetes szobát mindig megkaptam, még ha ki is kellett belőle lakoltatni vagy utálni valakit.

A hallban Mme Fleury kikérdezett családtagjaimról, az időjárásról, amely náluk hetek óta pocsék. Eső, eső! Paul megjegyezte:

— Megfigyeltem, ha ön érkezik, mindig esik, de estére kiderül. Meglátják, ma még jó idő lesz. Le kellene szerződtetni monsieurt az Observatoire-ba.

Rövid vita indult arról, hogy az Observatoire a csillagokon és a pontos időn kívül az időjárást is számontartja-e. Nem tudtam, ők sem tudták. Mit tudja egy párisi »quartier« bennszülött, hogy mi történik nem a szomszéd országban, de a szomszéd negyedben? Paul mégis többet tudott valamivel: altiszt volt a háborúban s miközben a kofferemből kicsomagolt, ezt kérdezte:

— Lesz-e háború, uram?

Megrökönyödve bámultam rá. 1925 májusát írtuk, Genfen át jöttem, a népszövetség éppen ülést tartott s a béke ízmosabbnak, hatalmasabbnak látszott, mint egy győztes hadvezér.

— Már hogy a fenébe lenne háború? — feleltem erre ingerült nevetés közben Paulnak. — Az örök nagyszerű Briandja, a kitünő angolok és Stresemann most csinálják a békét, a végleges békét. Talán az örökbékét.

Paul csak Briand nevét jegyezte meg a »Le Journal«-ból. Miközben borotválkoztam, tovább morfondirozott:

— Mégis azt mondom uram, hogy háború lesz.

Folyton rosszabbak a viszonyok, egyre nagyobb a drágaság. Egy frankért negyedannyit kapni, mint tizennyolcban. Néhány hónapja a penzió is rosszul megy. Aztán uram, a németek miért választották volna elnökké Hindenburg marsallt?

— Ettől ne féljen barátom, békés öreg úr az, túl a nyolcvanon. Nem akar az senkinek sem rosszat, maguknak sem. Mindenkinek elég volt, az egész világnak...

Na, na, kérem — okoskodott Paul. — Sokan mondják ezt itt is. De én fenntartom, holott önt, uram, mint szerkesztőt, okos embernek ismerem, hogy 1926 tavaszán megint benne leszünk a háborúban.

— Nyugodjék bele Paul — intettem le most már tekintélyesen — lehetetlen. Higyje el nekem, hogy ötven évig, száz évig nem lesz újra háború. Amíg mi élünk, akik kint voltunk a fronton, semmiesetre.

Elkészültem az öltözködéssel. Paul még a szobában maradt, rendet csinált. Lementem a hallba, a fal sárga serpenyő-díszei már fénylettek a késő délutáni napfényben. Csakugyan sikerült elmulasztanom az esőt. Felakasztottam a kulcsomat és kiléptem a Boulevardra. Mme Fleury utánam szaladt.

— Tegnap és tegnapelőtt is kereste egy hölgy — mondta. — Itt hagyta ezt a levelet! — és átnyújtotta.

A levelet Zámolyiné írta: hallotta a pestiektől, hogy a héten érkezem. Kér, hogy akármilyen későn éjjel érkezem, sürgősen látogassam meg a Hotel Argonautban, a rue Linnén. Állandóan otthon van.

Kitől tudták ezek meg, hogy én jövök? — töprengtem. Na igen, hiszen társasutazások voltak előttem az Exposition des Arts decoratifsra... De miért az asszony ír s miért nem az a csirkefogó? Mondtam

már, nem ismertem személyesen Lenkét. Két éve házasodtak össze s tavaly, amikor azt hittem, utoljára találkoztam Zámolyival, az asszony barátoknál vendégeskedett Dessauban. Külön megvetettem Zámolyit, azért is, mert elvette Lenkét s fellélekzettem, hogy nem kellett ilyen körülmények között találkoznom vele, a kék-fehér zászlóval, a »castitas« lobogójával.

A magamfajta filozopter idegrendszere nehezen, talán sohasem növi ki az efajta gyerekes, de nagyon intenzív érzések nyomán megrekedt időleges elfogódottságot. Már régen a saját nyelvükön beszéltem a színésznőkkel, a dunaparti úriasszonyokkal, s elég jól megálltam a helyem nemzetközi társaságokban is. De ha arra gondoltam, hogy egyszer csak találkozom Lenkével, a távolból is elfogott a régi diákkori kicsinységi idegesség, amely az elérhetetlen kedves után való nosztalgiából és a kisvárosi notabilitás családjának járó örök respektusból eredt. Most is vonakodtam a találkozástól, mindenesetre el akartam hallasztani. Mi lehet Zámolyival, biztos megint valami nagy krach, mint tavaly. Mindegy. Ma este semmiesetre sem megyek az Argonautba. Most érkeztem, fáradt vagyok, vacsora után mindjárt lefekszem... Ráér holnap déltájban is. Szemközt a Tabac d'Or-ban megittam egy feketét, aztán lassan kisétáltam a Boulevard Saint Michelre, nőket néztem, állva olvasgattam a könyvesboltok előtt, amerikai cigarettát vettem s szerencsét próbáltam a trafik fali rouletjén. Két frankot elvesztettem, aztán fél nyolckor betértem Pierrehez, a rue des Écoles sarkán, s dúsan és hosszan, ahogyan az első napokon, mikor a pénz még kifogyhatatlannak látszott, szoká-

som volt, megvacsoráztam. Kilenc óra tájban felsétáltam a rue Soufflot-ig, majdnem bementem egy moziba, ahol orosz filmet vetítettek. Közben találkoztam három magyarral, akik csodálkoztak, hogy itt vagyok, holott már otthon tudták, hogy itt leszek. Majd felmásztam a Pantheonig és a rue Saint Jacques-on elindultam a lejtőn hazafelé. A rue Saint Jacques és a Rue de Écoles sarkán hirtelen megálltam s megállapítottam, hogy egészen közel vagyok az Argonaut-hoz.

— Nem bánom, essünk túl rajta most, legalább nyugtom lesz! — gondoltam fölényesen, de máris hevesebben dobogott a szívem. Na jó, nézzük meg, mit akar ez a szegény nő, biztos komoly bajban van. Kifelé, az emberek felé olyan fontoskodva lépkedtem, mint egy protektor, belül pedig szorongtam, mintha a cipőm sarka csámpás lenne s a nadrágom rojtos. Az Argonaut félelmetes hotel: négy fala, mintha nem birná tovább az évszázados összetartozás unalmát és értelmetlenségét, mindenáron el akar válni egymástól a négy világtáj irányában. De odúszerű bejárata majdnem szemben van a Jardin des Plantes-al, ahonnan akác és magnóliaszag érkezett a leülepedő esti benzinszagon keresztül. S mert a környék lármája lassanként elült, hallani lehetett, a fűvészkerti pávák élveteg rikácsolását.

3.

Szóval, Lenke lejött velem a hotelből. Taxin mentünk a Selectbe, a montparnassei kávéházba. Már útközben sokat megtudtam abból, ami történt. Zámolyi még Berlinből ismerte Napraforgót, illetve Miss Oliviéret. Mindez előbb történt, mielőtt

még feleségül vette Lenkét; 1920-ban, amikor Zámolyi Bécsből Berlinbe költözött. Miss Oliviére dúsgazdag délkarolinai hoteltulajdonos lánya. A miss Berlinben ugyanúgy nem sejtette, hogy valaha táncosnő lesz, ahogyan Zámolyi, aki otthon fel volt mentve rajzból, előbb sohasem gondolhatott arra, hogy Berlinben az avant-gard művészet egyik legnagyobb reménységeként fogják számontartani a furcsafedelű, rövidéletű hetilapok. A nő züllött lebujokba és még züllöttebb társaságbeli szalonokba járt. A szalonokban színzongorán táncoltak és az elsötétített szobákban a néger tam-tam csinált hangulatot, hogy a vendégek az afrikai bozót illúzióját érezzék maguk körül. Zámolyi hosszabb ideig lakott vele s a pénzéből élt. — Ezt maga Gábor mesélte nekem, nem szégyelt ilyent, nem szégyelte az én özvegy anyám kis nyugdíját sem elszórni.

— De maguk tulajdonképpen hogy kerültek össze Gáborral?... Erről nem tudok semmit. Otthon is ismerték már egymást?

— Dehogy! Hogy képzeli? Otthon nem állt vele szóba úrilány. De tudja, amikor a város megszállás alá került, a papát nyugdíjazták és fél év mulva meghalt szegény.

— Igen, emlékszem... Nagyon sajnáltam — motyogtam. Valóban Pestről is folyton számontartottam, hogy mi történik Lenke körül.

— Akkor mindenki azt mondta, hogy dolgozni kell, pláne nekem, akinek semmije sem volt a mama csekély nyugdíján kívül. Többen a városból, főképp zsidólányok Párisba mentek tanulni az egyetemre, mások valami mesterséget akartak szerezni. Jó kezem volt az iskolában, egyesem volt rajzból és szépen

kézimunkáztam. Egy prágai ismerős tanácsolta a mamának, küldjön Párisba, tanuljam meg a textiltervezést. A prágai ember adott ajánlólevelet Arnold Rosentalhoz, akinek a rue Saint Georges 71-ben van üzeme. Felvett fizetésnélküli gyakornoknak, nem törődött velem többet, csak ahhoz ragaszkodik, hogy Rosentálnak hívják. Rosentál szakított a régi stilussal, expresszionista és kubista szövetmintákat hozott forgalomba, s eleinte sokat adott el. Rólam hamar kiderült, hogy olyan tehetségtelen vagyok, mint egy ágyú. Magam is tudtam, de egyelőre nem akartam hazamenni, szerettem itt lenni. A műhelyben is találtam néhány kedves barátot és este mászkáltam a fiúkkal, főkép magyarokkal. De esküszöm magának, olyan tiszta maradtam, mint a hó. Aztán mégis elhatároztam, hogy hazamegyek. Irtam a mamának, aki azt válaszolta, hogy a városban éppen most alapítottak állami kertészeti iskolát... Gondoltam kiképzem magam »belle jardiniérenek«. De nehéz volt elszakadni Páristól és mindig újra kitoltam az utazást, maradtam Rosentálnál. Közben tele voltam lelkifurdalással, hogy semmiért költöm a mama pénzét. Egyszer délelőtt beállított a studióba egy feltűnően szép, művész viselete ellenére előkelő megjelenésű, tiszta fiatalember. Tiszta, ez itt nagy szó. Nagyon ismerős volt mindjárt. Rajzot hozott Rosentálnak, aki el volt ragadtatva a mintáról, felmutatta és szemrehányóan magyarázta felénk:

— Látják, hölgyeim és uraim, ez az amit én akarok! Ilyesmit csináljanak nekem és akkor vagyonokat kereshetnek.

A rajz fekete háromszög volt, közepén három karminpiros kör, az egészet koszorúként gyökjelek

vették körül. A művész megmagyarázta, hogy ezek a gyökjelek tulajdonképpen szívet ábrázolnak s az egész kompozició tulajdonképpen népies. Populizmus, — magyarázta — Rosentál lelkesen helyeselt, igen, populizmus. Ezt kell rákényszeríteni az érelmeszesedéses »haute couture«-re.

A művész zsebből nyolcvan frankot kapott a rajzért, ami Rosentálnál a maximális honorárium volt. Én csak akkor ismertem fel Gábort, amikor szemtelenül mosolygott szemébe Rosentálnak; mint a hülyének. Maga is tudja, milyen bájosan, udvariasan és kimondhatatlanul pimaszul tud mosolyogni. Erre az édes, arcátlan mosolyára emlékeztem. Szegény papa tárgyalta annak a szegény Elek szemlésznek a hitvesgyilkossági ügyét, én beszöktem az esküdtszéki terem karzatára és meghallgattam, mikor Gábort, mint koronatanut faggatták. Akkor mosolygott így a papára is, alázatosan, finoman, szemérmetlenül. Én szólítottam meg.

— Ugy-e maga Zámolyi V.-ből. Igen, felelt hűvösen. Honnan ismerem én magát? — Na találja ki! — Ismerős az arca, de ne haragudjék, nem tudom kicsoda. — Benedekffy Lenke! — mondtam ki a nevemet kihívóan. El is pirult, mert eszébe jutott szegény papa, aki a tárgyaláson irgalmatlanul lepocskondiázta, amit persze ezzel az elragadó, sértő mosolyával hallgatott végig. Most is csak egy pillanatig jött zavarba és ezt kérdezte: Mit keres maga Párisban? — Rajzolni szeretnék, de nem értek hozzá. — Ki ért hozzá? Azt hiszi, hogy én értek hozzá. Merni kell! Nem egészen, — mondtam. — A maga rajza biztos jó rajz, mert másképpen nem adnának érte nyolcvan frankot. — Hol lakik — kérdezte

hirtelen. — A Gare de l'Estnél! — Ez olyan tipikus otthoni dolog. Akárki jön otthonról, mindenki a Gare de l'Estnél vesz lakást, mint Pesten, a központ körül. Mit fizet? — Száztíz frankot. — Sok. — Nézze nekem van egy kétszobás műterem lakásom, az egyik szobát olcsón átadnám magának. — Még mit nem! feleltem sértődötten — mit gondol tulajdonképpen. — Na jó, albérletre gondoltam. Hát lakjék csak tovább a Gare de l'Estnél. De azért meglátogathat a műtermemben. Megtanítom rajzolni. — Hiszen azt mondja, hogy maga sem tud rajzolni! — Hát akkor megtanítom merni! — Ma este mit csinál? Programmom van, találkozom a barátaimmal. — Hol? — A Capouladeban. — Sajnálom, a Capoulade-ba nem mehetek. Ott egyszer pofozkodtam, ki vagyok tiltva. A szomszédban, a Palais du Café-ba járok. Ha óhajtja, este mindig megtalálhat. — Mondtam már, hogy programmom van.

De tizenegy óra után a Capoulade-ban mégis azt mondtam a fiúknak, nézzünk át egy pillanatra a szomszédba, a Palais du Café-ba.

— Március vége volt, hirtelen kimelegedett. Mindenki a teraszon ült. Kerestem Gábort a szememmel, nem találtam. Hirtelen elromlott a kedvem. A fiúk faggattak, mi bajom, nem figyeltem rájuk, hülyén válaszoltam. Negyedóra mulva nem birtam tovább, bementem a kávéházba. A fiúk azt hitték, a lavaboba megyek, a souterrainbe. Abban a második freskós-teremben ült negyedmagával, három lompos szurokfekete hajú alakkal. Amint ott ült, elegánsan, ápoltan, szőkén, úgy hatott, mint a detektívregényben a háttérben működő úri banditavezér, aki éppen

most beszéli meg az újabb bűncselekmény tervét az alvilágiakkal. Észrevett, de nem állt fel. Könnyedén, gúnyosan intett s elégedetten odakiáltott.

— Na, bejött? Nagyon helyes! Sajnálom, hogy most nem érek rá. De ha kicsit vár, körülbelül félóráig, szabad leszek.

Elvörösödtem.

— Miért várnám meg? kérdeztem hetykén. — Egyéb bajom sincs, minthogy magát várjam!

Visszamentem a fiúkhaoz, de nem is ültem le, fizettem. Haza akartak kisérni, nem engedtem. Nem maradhattam ott, mert ha Gábor félóra mulva ott talál, azt hiszi, tényleg rá vártam. Otthon sírtam, toporzékoltam, hogy az alattam lévő szobából felkopogtak. Nem vetkőztem le hajnalig, — nem tudja, milyen indulatos vagyok, — reggelre letéptem a barna függöny bojtjait. Mit képzelt rólam ez a csikefogó, aki minden gazságát ismerem, aki ott voltam a tárgyaláson? A legkülönbözőbb terveket vetettem fel és vetettem el: hogyan fogok rajta elégtételt venni, ha legközelebb bejön Rosentálhoz. A Palais du Caféba pedig nem teszem be többé a lábamat.

4.

A Select előtt megállt a taxi, Lenke szállt ki először s végigfürkészte a teraszt.

— A fiúk még nincsenek itt! — mondta. — Talán bent ülnek.

Miközben bementünk a helyiségbe, megkérdeztem:

— Kik az idén a fiúk? Tavaly, tudom, bolsik voltak.

Lenke fitymálkodva felelt:

— A fiúk majdnem ugyanazok. Csak idén nem bolsik, filmesek.

A »fiúkat« nem találtuk bent a kávéházban sem. A meglehetősen néptelen terasz legelhagyottabb sarkában ültünk le. Vacsorát rendeltem. — Lenkének nem kellettek a sültek: három pár virslit rendelt káposztával s úgy falta, mint aki valóban napok óta nem evett. Aztán bort rendelt és egy slukra lehajtotta a pohárral.

— Maga iszik? — kérdeztem megdöbbenve, mert kortyolásán látszott a rutin.

— Igen — felelte.

— Sokat?

— Elég sokat.

— Gábor is? Tudtommal Gábor...

— Az az érdekes, hogy Gábor keveset iszik. Főkép feketézik. Én, tudja, úgy szoktam rá, hogy nem szeretem a feketét, rendelni pedig kellett valamit... Mindig kávéház, mindig kávéház... Így kaptam rá az aperitifre, aztán a töményebb szeszekre is... Mióta Gáborral együtt vagyok, nem kászolódtunk ki a kávéházakból. Ha dolga van, kávéházban várom s mert mindig van dolga, illetve azt mondja, hogy dolga van, mindig kávéházban ülök. Legkésőbb egy óra mulva itt vagyok — szokta mondani — s késő estig nem kerül elő.

Közben iszom az idegességtől, a dűhtől, a szégyentől és a rettegéstől, hogy... egyáltalában nem jön többet vissza. Így szoktam meg az italt. Nem rugok be könnyen. De egyszer Saint Valérienben annyira berugattak, hogy... reggel nem tudtam, hol vagyok. Idegen szobában ébredtem. — Kicsit za-

varba jött: — Ne értsen félre, egyedül. Aztán, mint aki meggondolta magát, hirtelen őszinteségi rohammal: — Illetve még ma sem tudom, hogy végig egyedül voltam-e. Két amerikai műpártolóval rándultunk ki a tengerhez. Gábor a lelkemre kötötte, hogy legyek hozzájuk kedves, mert rájuk sóz egy mappa rajzot. Nekünk a tizenhetes szobát vette ki Gábor a Hotel Doverben — whiskyt és Armagnac-ot ittunk — a nyolcasban ébredtem fel délben. Se Gábor, se az amerikaiak, Gábor a portásnál hagyott egy levelet és száz frankot: »nem akartak felkelteni, a tízórás vonattal visszamentek Párisba, a mappa el van adva«. Délután aztán én is hazajutottam, rossz vonaton, kétszer át kellett szállni...

— Ne haragudjék — szóltam közbe, — de talán mondja el, hogyan házasodtak össze.

— Ja, igen. Szóval elhatároztam, hogy nem megyek többé a Palais du Café tájékára. Öt napig nem is mentem s közben vártam, hogy megint bejön Rosentálhoz s majd megmondom neki a véleményemet. Öt napig olyan szorgalmasan dolgoztam, mint sohasem, de rosszabbul, mint bármikor. Minden ajtónyitáskor vártam, hogy belép és akkor majd nekiesem. Folyton dűhösebb lettem, úgy forrott bennem a harag, hogy már alig lehetett tétlenül elviselni. Meg kell mondanom neki a véleményemet — sziszegtem egész nap és éjjel is —, az arcába fogom vágni, hogy én most is Benedekffy Lenke, a V.-i törvényszéki elnök lánya vagyok s ő a nyugdíj nélkül elbocsátott főbiztos fia, plagiátor, a szemlészné gyilkosa és közönséges svindler! Ezeket a franciákat félrevezetheti, sőt még ezt a ravasz Rosentált is bedöntheti a svindlikkel, de én láttam, szilvafa ko-

rában a művész urat. Művészet, művészet, — az egész vacak, vacak, vacak! Velem sohasem fogja elhitetni senki, hogy ezek a marhaságok... Mindezt pontosan megfogalmaztam magamban és elhatároztam, hogy amint találkozunk, az arcába fogom vágni.

Megint lehajtott egy pohárral, a borosüveg kiürült. A pincér már hozta is a másikat.

— Ötödik nap este — folytatta Lenke — egyedül bementem a Palais du Caféba, Gábor is egyedül volt, feketézett és levelet írt.

— Jó estét! — szóllítottam meg harciasan.

— Jó estét! — felelt barátságosan.

— Csak azért jöttem be — kezdtem élesen —, hogy bizonyos dolgokat megmagyarázzak magának. Ha maga azt hiszi, hogy velem ilyen hangon lehet beszélni, téved. Franciákkal más, más magyarokkal, idegen városbeliekkel, igen. De velem? Velem, aki mindent tudok magáról? Aki ott voltam a tárgyaláson?

— Igazán? — kérdezte melegen, maliciózusan Gábor. — Mintha egy kedves emléket idéztem volna fel. — Ezt nem tudtam, hiszen akkor még gyerek volt.

— Beszöktem a karzatra. Hallottam mindent. Mondhatom, csoda ocsmányul viselkedett.

— Jelzem — folytatta Lenke —, bármennyire is visszataszító volt ez a véres eset, titokban tele voltam kárörömmel, mert valakinek végre sikerült a papát kihozni a sodrából. A papa a legszigorúbb bíró volt és a legszigorúbb családfő, de Gábor szelid, udvarias arroganciájával szemben tehetetlen volt. Atyai intelem, törvényes szigor, sőt — amikor már a papa nem birta tovább: a nyers gorombaság —

nem is visszapattant, hanem lecsúszott róla, mintha mosolya olajként ömlött volna el az egész lényén. Ha szegény papa hozzányúlt, mindjárt kicsúszott a kezéből. Mondom, nekem majdnem jólesett papa balsikere, először hallottam hápogni, kizökkeni zord, dörgedelmes szónoki modorából, amelyet velem szemben is használt. Ez is eszembe jutott, amikor a Palais du Caféban meg akartam mondani Gábornak a magamét. Lehet, hogy Gábor már a tárgyaláson megtetszett nekem. Mindenesetre nem tudtam rá olyan meggyőzően haragudni, hogy ne kellett volna mesterségesen, sértésekkel fokoznom felháborodásom hitelét.

— Maga talán arra is képes lenne, hogy sajátkezűleg öljön meg valakit.

— Arra nem — felelt melankolikus cinizmussal Gábor. — Ahhoz én túlságosan kisstílű bűnöző vagyok. Lopni, ha a lopás nem egészen ordináré, például zsebtojvajlás, vagy lakásfosztogatás, — azt inkább. Csalni, hazudni... Nézze, én felszabadítottam magam minden polgári erkölcsi parancs alól. Erre figyelmeztetem. Őserdőben élek és az őserdőben csak a misszionárius kötelessége kitartani a civilizált erkölcs mellett. Ezért eszik meg végül a misszionáriust. Engem nem esznek meg, mert én nem vagyok misszionárius. Ha úgy tetszik — mondta kis öngúnnyal —, fiatal párduc vagyok, vagy...

— Vagy kígyó! — vágtam közbe.

— Ez még jobb — dicsért meg Zámolyi. — A házban csakugyan én voltam a kígyó. De tehetek róla, hogy a szemlész hirtelen hazajött? Mindenki azt hitte, valahol Kocson jár...

Megállítottam az italtól egyre folyamatosabbá váló mesét.

— Várjon csak Lenke. Én magát a bűnügyet tulajdonképpen nem is ismerem részletesen. Abban az időben hét hónapig egyhuzamban az olasz fronton voltam, kétezerkétszáz méteres havas tetején. Aztán megsebesültem és Laibachban feküdtem három hónapig, majd elküldtek Pörtschachtba üdülni. Magyar lapot alig láttam. A nagypapa vázlatosan megírta az esetet egy tábori lapon. Aztán, hogy nem láttam Gábort egészen tavalyig, elfeledtem az egészet. Tavaly ráterelteni az ügyre a beszélgetést, de Gábor elhalandzsázta.

— Majd én elmondom. Szóval az történt — folytatta szinte mohón Lenke —, hogy Elek szemlész, akinek tényleg Kocson kellett volna lennie, hirtelen hazajött. Gábor apja és a szemlész úgy voltak egymással, mint tűz a vízzel. A főbiztos hangosan utálta a szemlészt, a szemlész némán, merev tisztelettel gyűlölte a főbiztost. Gábor apja már akkor érelmeszesedéses volt, halálosan unta a munkát, el is hanyagolta...

— Szerette volna az egészet rábizni a szemlészre, elég baja volt a feleségével is... De Elek szemlész fontoskodó hivatalnok volt, a legkisebb ügyért is beállított a főbiztoshoz és követelte, hogy mondjon véleményt, adjon utasítást. Gábor apja ezért nem állhatta, mert a szemlész kényszerítette a fáradt embert, hogy dolgozzék. Viszont az öreg Zámolyi a béna asszony mellett nem tudott betelni a nőkkel. Két hét mulva az egész laktanya tudta, hogy jóban van a szemlésznével. A szemlész nem tudta, mert — ahogyan a tárgyaláson elmondta — az asszony reg-

gel ölben hozta a friss tojást a tyúkok alól, délben csókra nyújtotta az arcát a tésztagőzben, este pedig foltozta a lábravalót. De a szemlész vallomásában elmondta azt is, hogy ha nem is tudta, hogy mi van, megérezte, hogy van valami. A szemlész a legtökéletesebb alantas volt, aki abból indult ki, hogy fellebbvaló ellen egyáltalán nem, vagy csak szolgálati úton lehet fellépni. Hová menjen rapportra? A pénzügyigazgatóhoz? Vagy magánál a pénzügyminiszternél jelentse fel, hogy a főbiztos elcsábította a feleségét? Nincs is bizonyítéka. Befelé gyötrődött, merevebb, szőtlanabb és a felekkel kegyetlenebb lett. Az asszonynak nem szólt, nem faggatta, nem csinált jeleneteket, csak kiköltözött az ebédlődivánra azzal a megokolással, hogy fáradt a munkától s korán kell kelnie. Aztán az asszonyt hirtelen hazaküldte a szüleihez Fejér megyébe.

— Mórra — segítettem ki Lenkét a pontos adattal.

— Egy hét mulva Pirikét hazaküldte a családja. A szemlész még mindig nem szólt, nem hozta szóba gyanúját. Az asszony, szegény buta lúd, gyanútlan volt, azt hitte, hogy a szemlész csakugyan a fárasztó szolgálat miatt költözött ki a hitvesi ágyból.

— Na és Svaszta? — kérdeztem.

— A Svaszta-ügy közben tovább folyt, sőt annyira legalizálódott, hogy Svaszta kisasszony már maga szolgálta ki a szemlésznét, ha kesztyűt vásárolt. Alfonzra tudniillik nagyon jó hatással volt az asszony: meghizott, spórolós lett, korán ment haza. Szóval a szemlész 1917 szeptember huszonötödikén este megjött és rajtakapta Gábort az asszonnyal. Az asszony úgy, ahogy volt, kiugrott az ablakon. Gábor nem mozdult. Pontosan emlékszem

a szemlész vallomására. Szegény apám az elnöki székből ezt kérdezte tőle:

— Amikor benyitott, mi történt?

— Boldogult feleségem mindjárt kiugrott az ablakon. A fiatal úr úgy tett, mintha a legtermészetesebb dolog lenne, hogy ott találom. — Jó estét Elek úr — mondta —, ilyen hamar hazajött? — Hamarabb, mint kellett volna, fiatalúr! Nagyon el voltam keseredve! Alig tudtam visszatartani magam, mindjárt neki akartam menni. — Mit csináljak most a fiatal úrral? — kérdeztem tőle. — Felaprithatnám a fiatal urat, a kardom éles! — Az ilyen dolgokat úri emberek nem így intézik el, Elek úr. Segédeket küldenek egymáshoz, párbajoznak. — Másodszor bukom meg az érettségin, fiatalúr — mondtam neki keserűen — nem vagyok úriember, nem vagyok párbajképes. Egyszerű altiszt vagyok, fiatal úr, jogom van a becsületemet úgy is megvédeni, hogy minden cécó nélkül megölök valakit. Nem is karddal, mert ehhez csak tiszt uraknak van joguk. Puszta kézzel.

— De Gábor — magyarázta Lenke — nem vesztette el a lélekjelenlétét: — Na próbálja meg, én is itt vagyok — kiáltotta fenyegetően. A szemlész ezt mondta: — Nem fojtom meg fiatalúr, pedig egy ujjal a falhoz mázolhatnám. De nem bántom. — Megint közbelépett a szolgálati szabályzat. Az asszonyt azonban semmiféle szolgálati szabályzat nem védi. — és a fiatalúr csak egy kölyök — magyarázta a szemlész a tárgyaláson apámnak... Az asszony engedte be a fiatalurat, látszott, nem erőszakoskodott, hiszen az asszonyt úgy találtam... Eldöntöttem, hogy az asszonyt meg fogom ölni. Elle-

nem ő követett el a legtöbbet. — Nem bántom, fiatalúr — szóltam még lecsendesedve. — De a fiatalúr csinált belőlem gyilkost! — Ugyan kérem — nevetett a fiatalúr —, csak nem csinál őrültséget? Magát csukják be. Rugja ki! Az egész városban tudják, hogy... — Mit tudnak? — kérdeztem, mert ha megéreztem is, hogy az asszony és a főbiztos úr közt van valami, azt hittem, hogy a laktanyán túl nem tud senki a szégyenemről. — Tessék megmondani fiatalúr, mit tudnak? — Maga nem hallotta Elek úr, hogy a Svaszta fiú...

— Szóval — folytatta Lenke — a szemlész felordított és kirohant. Magára hagyta Gábort, s ez a szemtelen pofa még azt is elmondta apámnak, hogy a szemlész távozása után a tükör előtt még megkötötte a nyakkendőjét. Nem akart rendetlenül hazamenni. Az asszony úgy, ahogy volt, papucsban és hálórékliben valahogy eljutott a tisztviselőtelepről a Svaszta-házba. Alfonz vallomása szerint azzal rontott be, hogy a férje halálra keresi, mert megtudott róluk mindent. Már mint róluk kettőjükről... A kisasszony már aludt, miután megitta a borát. Ha idővel el is ment odáig, hogy személyesen szolgálta ki Pirikét, Alfonz tudta, hogy őt is kidobta volna, ha megtudja, hogy az asszony nem is félig öltözötten, de nyakig begombolva átlépte a háza küszöbét.

Alfonznak tehát az első pillanattól az volt a legfőbb gondja, hogy a kisasszonyt ne ébressze föl. Bevezette Pirikét a szobájába mert állandóan azt jajgatta, hogy a szemlész minden percben megjöhet, elrejtette a nagy gardrób-szekrénybe. Aztán elengedte a kutyát, maga pedig görcsös bottal a kezében, az udvaron, a kapu közelében várta a tá-

madást. Revolvere is volt, — mondta tanuvallomásában, — de tölténye nem volt otthon. A szemlész negyedtizenkettőkor tényleg dörömbölni kezdett. Alfonz nem nyitott neki ajtót, de a szemlész bikaerős ember volt, neki vetette a nagykapunak a vállát, amely csak el volt reteszelve és bent volt az udvaron. Portartur ugatott, de nem barátságtalanul, különösen amikor meghallotta Alfonz inkább kérlelő, mint támadó hangját. — Mit tetszik itt keresni, Elek úr, ilyen késői órákban, — kérdezte fogvacogva. — A feleségemet, — felelte Elek. — A feleségét? — csodálkozott áruló rettegéssel Alfonz. — Hogy tetszik gondolni? Őnagysága nincs itt és sohasem volt itt! — Nézze Svaszta úr — szólt dermesztő hangon a szemlész —, adja ki a feleségemet, különben magát irtom ki. — De ha mondom, Elek úr... — Ne töltsük az időt Svaszta úr, — és elindult a veranda felé. Alfonz rémülten hátrált. — Uri becsületszavamra mondom Elek úr, — makogta közben. Már fent is voltak a verandán. A szemlész egyenesen elindult Svaszta kisasszony szobája felé, amely szemközt nyilt a feljárattal.

— Mondtam —, hogy Alfonz mindennél jobban félt attól, hogy a kisasszony felébred. Talán azt gondolta, ha nem megy másképp, csináljon ez a veszett alak amit akar, öljön ha ölnie kell, de csendben, az Isten szerelmére, hogy fel ne keltse Svaszta kisasszonyt. A szemlésznek már a kisasszony szobájának kilincsén volt a keze, amikor elébe ugrott. — Kérem, Elek úr — könyörgött —, ez a néném szobája, ide ne tessék benyitni. — A szemlész még az önkivületben is elhitte, hogy az előkelő, vallásos, erkölcsös, közjótékony hölgy, nem rejtegethet egy

cédát. Nem maradt más hátra, Alfonz jóformán betuszkolta a saját szobájába. Ha Alfonz akkor nem fél, hogy Svaszta kisasszony fölébred, talán meg lehetett volna menteni az asszonyt. Időt nyert volna, hogy kisurranjon, vagy kiugorjon az ablakon. De Alfonz a növérétől jobban rettegett, mint Elek kardjától. A szobában sötét volt. — Csináljon világosságot, — parancsolta a szemlész. — Nincs gyufám, — próbálta húzni az időt Alfonz, de a szemlész kezében már megzördült a gyufaskatulya. Sajátkezűleg gyújtotta meg a petróleumlámpát. Szakavatottan körülnézett, elemében volt, nyomozott, szimatolt. Egyelőre nem talált semmi gyanúsat. Arra még ez a szerencsétlen, primitív ember sem gondolt — jegyezte meg Lenke —, hogy felesége a házasságtörési bohózatok leltári bútordarabjában, a szekrényben rejtőzik. Már-már megúszták a dolgot. A szemlész láthatóan kezdte elveszíteni a biztonságérzetét. Ekkor a buta cseléd sírni kezdett a szekrényajtó mögött.

— Hát mégis itt vagy! — dördült el a szemlész.

— Itt vagyok, ne bánts! — rimánkodott az asszony.

— Gyere ki! — vezényelt Elek.

— Ne bánts, esküszöm nem igaz... Semmi sem igaz!... Hallgass meg Elemér.

— Gyere ki, — ismételte vésztjósló tompa hangon a férj.

Az asszony nem mert kimozdulni, mire Elek felrántotta a szekrény ajtót. Lebontott hajjal, meggörnyedve, vörösre dagadt szemekkel állt Svaszta Alfonz öreg gumikabátja tövében Pirike. Amikor derékban meghajolva lassan kikúszott a szekrényből,

kiderült, hogy mezitláb van, papucsát menekülés közben elvesztette.

— Nem igaz! — tördelte a zokogó a kezét. — Hidd el Elemér, csak látszat! Csak beszélgettünk! Kánikula van, Elemér, azért vagyok így.

— A főnökkel és a fiával is? — üvöltött a szemlész és megint csattogtatni kezdte a kardját. Gyors egymásutánban félig kihúzta, aztán visszaeresztette. Még hangosabban ordított: — És ezzel az... ezzel az urral is?! Ezzel a Svaszta urral is?

— Nem igaz, nem igaz! — könyörgött kegyelemért Pirike és térdre ereszkedett.

— Persze, hogy nem igaz! — szólalt meg elhaló hangon Alfonz, akit nemcsak a szemlész megjelenése, de a leleplezése is összetört. Az egész ügy — magyarázta Lenke —, tulajdonképpen bohózati fordulatot is vehetett volna, ha a véres befejezés elmarad. Svaszta Alfonz még a tárgyaláson is sírt, amikor beszámolt az érzésekről, amelyek akkor támadtak benne, mikor megtudta, hogy az asszony, akit ő eszményien szeretett, — Isten nyugasztalja, duplán is visszaélt a bizalmával. Másrészt azért is sírt, mert tele volt lelkifurdalással, tönkre tette nővére tekintélyét, jó hírét és üzletét. Csakugyan másnap reggel, mikor a bűntény híre elterjedt a városban, előbb mindenki azt hitte, hogy a szemlész a Svaszta házban, Alfonz kapujában kapta rajta a feleségét. A Nádor-utcán összeverődött izgatott csoportok s a rendőröktől körülvett Svaszta-villa előtt gyülekező szájtátók felháborodva tárgyalták, hogy a hölgy, aki minden vallásos és jótékony egyesületben vezető szerepet játszik, akit ősz haja s szigorú erkölcse és veszélyes szája miatt az egész város tisztel, s aki-

nél a déli korzó idején tábornokok és prépostok kaszinóznak — aljas célokra átengedte a lakását. Miután Svaszta Alfonzot sohasem azonosították a nővérével, mert a szólás szerint: »minden jó családban kell egy rossznak lenni«, Alfonz és a szemlészné idült viszonya mindeddig nem ártott a kisasszony nimbuszának. De most az volt a város véleménye, hogy a kisasszony tulajdonképpen kettős életet élt, s ha ez megtörténhetett, ki tudja, mi minden történt még a városvégi villában? A dúsgazdag Fleischmanné, akinél két hétig volt helyben Svaszta kisasszony egyik elbocsátott cselédje, hangosan mesélte a Fektor-cukrászdában, hogy a szomszéd asztaloknál is mindenki hallotta: Svaszta kisasszony minden este leitta magát az asztal alá.

Délutánra szegény Svaszta kisasszonyról kialakult a végleges ítélet, a kegyesség és a fínomság álruhájában tulajdonképpen alkoholista kerítőnő volt. A kesztyűsbolt nem is nyilt ki többé.

A kisasszony napokig élet-halál közt lebegett az idegösszeomlástól, aztán jóformán kiszökött a városból, Privigyére költözött, az unokaöccséhez, aki ott tót plébános. A tárgyalásra sem jött el, csak írásbani vallomását olvasták fel. Eskű alatt vallja — írta, — hogy nem tudott az egészről. Gyengeelméjű, könnyelmű öccse tetteiért kellett keservesen megfizetnie. Csak a kutyaugatásra ébredt fel, s amikor meglátta a képet, elájult s nem tudott tovább semmiről.

— A kép, — folytatta Lenke — a következőképpen festett: Az ablaknál, a padlón, fél függönyszárnnyal az öklében, amit estében leszakított, Pirike feküdt holtan. Az asztal közelében nyúlt el Portartur

hullája. Igen, a doggból, amely egész életében puli ölelt lelkét hordozta magában, kitört a race. Amikor Alfonz, bár a megcsalt szerető fájdalma főbekólintotta, a karddal hadonászó szemlész és az asszony közé próbálta vetni magát, Elek felé suhintott. Ekkor a kutya hirtelen két lábra állt s félelmetes fogaival, amelyeket a multban szinte tapintatosan rejtegetett, egyenesen a szemlész torkát vette célba. Elek, akinek hosszú pénzügyőri pályáján nagy gyakorlata volt a harapós falusi kutyákkal való küzdelemben, egyetlen döféssel szíven szúrta. Szegény pára mukkanás nélkül hanyatt vágódott, nem mozdult. Alfonz az első vértől, a kutya vérétől megrettenve kirohant a szobából és torkaszakadtából ordította: — Rendőr, rendőr! Tulajdonképpen ettől a kiabálástól ébredt fel Svaszta kisasszony. A rendőr nem jött, s mialatt Alfonz segítségért kiabált, a szemlész már végzett is Pirikével.

4.

A harmadik borosüveg ürült ki, a pincér hozta a negyediket.

— Hátra van még, — kezdte újból Lenke —, ha ugyan érdekli, Gábor vallomása.

— Hogyne érdekelne! Ez érdekel legjobban!

— Idehallgasson. Gáborék akkor pedig már nem laktak V.-ben, az öreget a botrány miatt kényszernyugdíjazták és elköltözött a béna asszonnyal Sümegre, egy aggszűz testvéréhez, akinek huszonöt hold földje és egy háza van. Gábor csak a főtárgyalás napján érkezett meg. Ezen a napon volt a tárgyaló-terem a legzsufoltabb: személyesen jelen volt a várparancsnok, a főispán, alispán és a polgármester pe-

dig női családtagjaikkal képviseltették magukat. Azonkívül ott volt teljes számban a fővárosi sajtó, sőt bécsi újságírók is jöttek, mert valami Wedekind-drámát szimatoltak. A pubertáskori fiú és az érett asszony szenvedélydrámája. Amikor Gábor az emelvény elé állt, szegény papa elővette legijesztőbb ábrázatát. Emlékszik, volt az arcában valami mongolos: amikor ilyen ijesztően nézett, mindig arra gondoltam: így nézhet ki a kínai hóhér. Ettől az ábrázatától makacs gyanúsítottak, akikből a rendőrök sem tudták kicsikarni az igazat, elkezdtek vallani. Szóval a papa feltette az általános kérdéseket.

— Iskolai képzettsége, — mondta zordul — hét gimnázium. A nyolcadik osztályból, amint az itt elfekvő akta bizonyítja, fegyelmi úton eltávolították az intézetből, magyarul szólván, kicsapták. Igy van?

Gábor halkan, udvariasan felelt:

— Nem egészen így van. Én jóval előbb, önként maradtam ki az iskolából. Az intézetnek szerény véleményem szerint, semmi jogalapja sem volt ahhoz, hogy eltávolítson. Azon a napon, amelyen az elnök úr őméltóságától ismertetett okmány kelt, én már nem tartoztam az intézet kötelékébe. Ennélfogva engem nem is csaphattak ki.

— Ugy beszélt, mint egy körmönfont ügyvéd. A terem felzúgott, a papa a kopasz fejebúbjáig elvörösödött. Keblében birkózott a jogász és az erkölcsileg felháborodott polgár. Gábornak igaza volt: az okmány formailag nem érvényes: De nem erről van szó...

— Ez nem jogi kérdés — harsogta az elnök, hanem erkölcsi kérdés! Maga olyasmit követett el,

amiért nemcsak minden iskolából, de a tisztességes emberek társadalmából is ki kell taszítani.

— Kérem — válaszolt szeliden mosolyogva Gábor és kicsit meg is hajolt —, én nem követtem el semmit. S ha szabad méltóságod figyelmét tisztelettel felhívnom valamire: engem tanúként kegyeskedtek megidézni és nem vádlottként.

A papa felpattant:

— Maga akar engem kioktatni? Még egy szó és tiszteletlenség miatt lecsukatom!

— Még nem vagyok tizennyolc éves — jegyezte meg Gábor szárazon. — A fiatalkorúak bíróságának hatáskörébe tartozom.

— Remekül kitanulta. A papa hátraájult a székbe, azt hittem, menten megüti a guta. Amit mondott, nem is kiabálta, hanem krákogta, ahogyan haragja legmagasabb fokán szokta.

— Kiskorú, igen kiskorú!... De aljas és romlott, mint egy... mint egy!... Szegény papa sohasem tudta megtalálni a hasonlatokat. Ha velem veszekedett s ugyanígy elakadt, darabig nyitogatta a száját, hogy az ember szinte látta, hogyan szalad ki rajta az indulat gőze, mint amikor a megsérült labdából kimegy a levegő. Ilyenkor kicsit lecsillapodott s nyugodtabban tudta folytatni. Most is visszanyerte normális, zuzmarás hivatalos hangját.

— Nem akarom ezt a tárgyalást, amely a szennyes emberi szenvedélyeket amúgy is fenekestől felkavarta, a maga hosszúra nyúló kihallgatásával még inkább elmocsarasítani — szavalta ékesen. Aztán a szabályos kihallgatási hangon: — Mióta volt bensőséges kapcsolatban az áldozattal?

— Bocsánat — mondta Gábor, felemelte a fejét —, erre nem felelek.

— Mint tanu, tartozik felelni mindenre, amit kérdek.

— Illetve azt felelem, hogy egyáltalán nem volt vele bensőséges kapcsolatom.

A papa a nyugalmat erőltetve, kérdezte tovább:

— Itt van a vádlott vallomása. Ebben azt mondja, hogy félreérthetetlen helyzetben...

— Kérem — nyegléskedett Gábor —, ha a vádlott nem tartotta kötelességének halott felesége tisztességének megvédését, én kötelességemnek tartom. — Patetikusan: — Nem azért, mert bármi közöm volt hozzá, de mert az elhunyt, akiről itt szó van, nő volt. Még egyszer tagadom, hogy bármifajta meg nem engedett kapcsolatom lett volna vele. Szomszédok voltunk, bejárt hozzánk és segített béna anyámon, én pedig néha átmentem hozzá, de sohasem léptem át a tisztesség határát. Ha lett volna valamilyen kapcsolatom az elhunyttal, akkor sem szolgáltatnám ki a titkát. De nem volt. Szeptember huszonegyedikén, amint talán méltóztatnak emlékezni, elviselhetetlen meleg este volt. Vacsora után ledobtam magamról a ruhát, alsóruhában ültem a verandán és olvastam. Anyám, aki a verandára nyiló szobában ült a tolószékében, a melegtől szörnyen szenvedett s kiszólt hozzám, menjek át a szemlésznéért, kérjem meg, jöjjön át, le akar feküdni az ágyba. Apám és boldogult Elekné szokták anyámat ide-oda emelgetni, — de apám nem volt otthon s úgy gondoltam, hogy én helyettesítem. Nem is jutott eszembe, hogy öltözetlen vagyok, átmentem Elekékhez, ahol őnagysága a kánikula miatt szintén meglehetősen

neglizsében volt. Kértem, jöjjön át segíteni, mire azt válaszolta, hogy jön, csak felkap magára valamit. Még nevetve hozzá is tette: »Szép kis história lenne, ha valaki így meglátna bennünket. A fiatalúr is fel vehetett volna valamit«.

— Hát ez nem egészen így volt! — mondta a papa fölényesen. — Na vádlott? — szólt a vádlottak padján görnyedő szemlészre. — Mondja a szemébe az igazat.

A szemlész nehézkesen felállt és ezt mondta:

— Ez már csak azért sem lehet igaz, mert a fiatal úr, miközben vitatkoztunk, előttem öltözködött fel.

— Igen — vágott közbe élénken Gábor —, ezt elfeledtem. Amikor a hölgy azt mondta, mit gondolhatnának rólunk, ha így látnának bennünket, hirtelen elresteltem magam. Mondtam már, hogy így szoktam mászkálni nyáron a lakásban és a kertben is, gyakran uszónadrágban... De most, hogy mégis magános nőnél voltam, éreztem, hogy nem maradhatok ebben az állapotban. Az ablakon kikiáltottam a cselédnek, hozzon át valami ruhát.

— Haza is mehetett volna a ruhájáért! Hiszen a szemlészné maga nélkül is odatalált volna! — csapott le rá apám ravaszul.

— Ez igaz! vágta ki magát Gábor. — De nem tetszik ismerni anyámat. Az anyám béna és nagyon ideges. Ha kér valamit, akkor annak azonnal meg kell lenni. Ha a szemlészné nélkül mentem volna vissza, a néhány perc alatt, amíg a hölgy felöltözködött, anyám szörnyű szidalmakat vágott volna a fejemhez. Ami nem lett volna a legnagyobb baj, de a mama önmagát is nagyon felizgatta volna. Az anyám

— emelte fel hangját hatásos elérzékenyüléssel — húsz éve szívbeteg. Nem szabad izgatni. Ezért hozattam át a cseléddel a ruhámat, hogy ne menjek a hölgy nélkül vissza és ne izgassam fel szegényt. De mielőtt felöltözhettem volna, megérkezett Elek úr. Elismerem, hogy a helyzet félreérthető volt.

A hallgatóság vegyesen reagált a mesére. Akadtak, akiknek tetszett, hogy lovagiasan védi a halott nő becsületét. Ám a többség megérezte, hogy ügyesen, de arcátlanul hazudik.

Apám összecsapta a tenyerét.

— Hát ez jól van kitalálva. Na, vádlott, mit szól ehhez?

Ekkor következett be az egész tárgyalás legnagyobb szenzációja. A szemlész felállt, könnyes volt a szeme és suttogva ezt mondta:

— Kérem méltóságos elnök úr... Én nem tudom. De talán lehetséges. Boldogult feleségem — és kitört belőle a zokogás — utolsó percig tagadta.

Gábor diadalmasan vigyorgott a papára. A papa megsemmisülten, tanácstalanul ült a széken. A vádlott, akivel úgy bánt, mint apa a fiával, akihez gyengéden és részvéttel szólt, elárulta, hogy átpártolt ehhez a gyűlöletesen aljas és eszes fickóhoz. Ugy járt a papa, mint a színész, akit a partnere a nagy jelenet tetőfokán hagy cserben. Csak percek mulva szedte össze magát.

— Üljön le Elek! — szólt rá nyersen, ellentétben eddigi atyai hangjával. De hirtelen győztes mosoly futott át az arcán:

— Na igen, mondjuk, hogy a helyzet félreérthető volt. De ha maga olyan csodálatos lovag, miért tanácsolta a vádlottnak, hogy rúgja ki a feleségét?

— Kérem, én nem tanácsoltam semmit. Csak azt mondtam, hogy bár nem csináltam semmi bajt, mint úriember, rendelkezésére állok, ha nem hiszi, hogy az egész csak látszat. S amikor Elek úr azt mondta, hogy megöli a feleségét, azt mondtam neki, de csak általánosságban, hogyha az embert megcsalja a felesége, nem kell mindjárt megölni, hanem egyszerűen el kell válni tőle. Ezzel tulajdonképpen csak vissza akartam tartani a bűnténytől.

— Maga még elvárná, hogy a bírói emelvényről nyilvánosan megdícsérjem, mint a törvényesség őrét, mint az emberélet oltalmazóját! — gunyolta a papa, de hatástalanul. Rajtam is s azt hiszem, a közönségen is kényelmetlen érzés vett erőt. Mindenki érezhette, hogy a papa lassanként el is felejti, hogy tárgyal s minden eszközzel csak arra törekszik, hogy legyőzze a kölyköt.

— Mindenesetre figyelmeztettem — magyarázta rendkívül komolyan Gábor —, hogy vannak egyszerűbb elintézési módok is, mint a hitvesgyilkosság.

— Ez szép magától! énekelte megsemmisítően a papa. — De arra nem gondol, hogy ha nem említi a Svaszta nevet, a vádlott esetleg lehiggad, mert nem találja meg a feleségét s később »eltekint« a gyilkosságtól?

A spicces nő rekedten nevetett.

— Eltekint, eltekint! — ismételte egyre részegebben. — Ez volt a kedvenc kifejezése. Velem szemben is folyton használta. — Utánozta az apja recsegő hangját: — Ez egyszer eltekintek attól, hogy kellőképpen megleckéztesselek! — Rám kacsintott: — Mit szól hozzá: a »kellőképpen« sem rossz!... Vagy a telefonba: Mondd meg a mamának, hogy

ezuttal el kell tekintenem attól, hogy elkisérjem a nőegyleti teára! De eltekinteni a gyilkosságtól. Rázkódott a nevetéstől: — Ugy-e határtalanul komikus?

— Mindenesetre furcsa — mondtam zavartan, mert minél részegebb volt, annál szabadabban tört fel belőle valamilyen sírontúli ellenszenv, malicia, vagy talán gyűlölet az apja ellen.

— Azt hallgassa meg, hogy Gábor mit válaszolt. Ez volt a teteje az egésznek. Először is hangsúlyozta, hogy a Svaszta név csak véletlenül csúszott ki a száján. A szemlész félreértette, ha azt hitte, arra céloz, hogy az asszony és Alfonz közt van valami. »De, ha igy is lenne« — folytatta emelt hangon —, nem tudom, ma kifogásolnivalója lehetne bárkinek abban, ha én esetleg egy házasságtörésről lerántottam volna a leplet? A törvény nem védheti a házasságtörést s ha én szóltam volna — de nem szóltam, mert nem történt házasságtörés —, akkor sem követtem volna el semmiféle bűncselekményt!

A papa megint nem kapott levegőt, percekig krákogott beszéd helyett. Csakugyan Gábor forma szerint és hipokriták szerint a közerkölcsöt szolgálta volna, ha kinyítja a nehezen dolgozó, gyengéd, gyanutlan férj szemét, akinek bizalmával hűtlen hitvese visszaél. S azonkívül: a papa is kezdett ráeszmélni, hogy mindez nem tartozik a törvényszékre s hogy már régen a vád szempontjából mellékes részletekért faggatja a fiút. De hagyja magát legyőzni? Tűrje az egész város szemeláttára, hogy olyasmit csináljanak vele, ami eddig senkinek sem sikerült? Egy tizennyolc éves aljas kamasz teperje két vállra a tárgyalóteremben, ahol neki korlátlan hatalma van?

A védő azonban szintén megelégelte a hosszúra nyúló kihallgatást és szólásra emelkedett.

— Tisztelettel bátor vagyok megjegyezni — mondta Kerepessy ügyvéd —, hogy a tanú kihallgatása csupán abból a szempontból bírna értékkel, ha vallomásából megállapítható lenne az előre megfontoltság, vagy az erős felindulás motivuma. Minthogy azonban a tanú erkölcsi megbizhatatlansága már eddig is kiderült...

A papa mohón lecsapott.

— Éppen azért, hogy a tanú szavahihetőségének kérdését minél alaposabban elbíráljuk, van szükség arra, hogy minél kimerítőbben feltárjuk multját s megismerjük a jellemére vonatkozó adatokat.

A védő közbevágott:

— Azt hiszem, méltóságos elnök úr, ez már eddig is a legkimerítőbben megtörtént. Józan ember nem hiszi el, amit az öltözetlenségéről és arról mesélt, hogyan hozta át a cseléd a ruháját.

Gábor közbeszólt:

— Ha doktor úr nem hiszi, tessék kihallgatni a cselédet.

— Hogy hívják a cselédet, aki a ruhát átvitte? — kérdezte a papa.

— Juli — mondta Gábor majdnem vídáman.

— Családneve?

— Azt bizony nem tudom.

— Hova való?

— Mórra.

— Legalább száz Juli lakik Móron — mondta viccesen a védő.

Az ügyész közbevágott:

— Kérem a tekintetes törvényszéket, méltóz-

tassék elrendelni a cseléd kihallgatását. Csak ily módon nyerhet bizonyítást, hogy az a bizalmas és tilalmas viszony, amely a vádlott erős felindulásának okaként szerepel a védelem beállításában, nem állott fent a tanu és az áldozat között. Ha az erős felindulás motivuma kiesik, megáll a vádirat, amely csak az előremegfontoltságot látja bizonyítottnak.

A védő replikázott:

— Egyáltalán nem tartom fontosnak az új tanú kihallgatását. Ha ugyanis bizonyítást nyerne, hogy a vádlott a fiatalembert és az áldozatot valóban csak félreérthetetlen helyzetben találta, joggal fel lehet tenni, hogy ilyen esetben a férjet ugyanolyan erős felindulás fogja el, mint valóban megtörtént hűtlenség esetében.

Apám hirtelen felállt, felfüggesztette a tárgyalást, visszavonult bíráival tanácskozni, hogy kihallgassa-e a Julit? Gábor leült a tanuk padjára, összefonta a karját, nem nézett sem jobbra, sem balra, kellemetlenül mosolygott. Két perc mulva a bíróság ismét bevonult. Apám kihirdette a döntést:

— Na, mit gondol, hogyan hangzott a döntés? Na?

— Hát hogyan?

— A bíróság »eltekint« a tanú kihallgatásától! — mondta a papa s mindjárt folytatta is a párbajt.

— A tanú majdnem a legfontosabb tanú, ezért kell szavai hitelességét minél alaposabban ellenőrizni. Pótlólag ismertetem a helybeli főgimnázium értesítését, amely további adatot szolgáltat ennek az ifjú embernek megismeréséhez. Ez irat szerint a hatodik gimnáziumban, tehát már tizenöt és fél éves korában két húszkoronás aranyat jogtalanul

vett fel az intézet önképzőkörétől. Saját nevén megnyert egy márciusi óda-pályázatot, amelyet két húszkoronás arannyal honoráltak, de utóbb kiderült, hogy volt lugosi osztálytársának szellemi tulajdonát bitorolta! — vágta ki a papa diadalmasan.

Most már a szavazóbírák is kényelmetlenül fészkelődtek a papa mellett. Ez az ügy végleg nem tartozott ide. S végeredményében: tanú előéletét nem szokták évekre visszamenően firtatni, különösen, amikor kiskorúsága miatt nem is esketheti meg a bíróság. A papa kétségtelenül túllőtt a célon. Kezdett saját bíráinak is ellenszenvessé válni.

— Nem tudom, méltóságos elnök úr — felelte Gábor —, hogy milyen kapcsolatban vannak Elek úr ügyével az én verseim? De ha már fel tetszett hozni, vagyok bátor emlékeztetni arra, hogy ebben az ügyben százszázalékosan sikerült tisztázni magamat. Lugosi barátom, Schönstein maga írt levelet a főgimnázium igazgatóságának, amelyben igazolta, hogy minden művünket és így verseinket is közösen írtuk. Irtunk darabot és kis regényt és társszerzők voltunk, mint lírai költők is. Bizonyára méltóztatik ismerni klasszikus példákat az irodalomtörténetből. Az én esetemben tehát a féltékenységből eredő plágium-vád tökéletesen összeomlott.

Lenke felütötte a fejét és megkérdezte:

— Tulajdonképpen hogyan volt ez a plágium-ügy? Ha érdeklődtem, nem akart róla részletesen beszélni. Minden más disznóságot szinte kéjelegve szokott részletezni. Akkor még tizenkétéves sem voltam, nem tudom, hogy volt. Maga biztos többet tud róla?!

— Ugy volt, ahogy a tárgyaláson elmondta! —

feleltem kitérően, mert nem tartottam fontosnak, hogy erről a svihákságáról tizenkét év mulva a feleségének elmondjam az igazat.

— Szerintem biztos, hogy plagizált — mondta Lenke keserves nevetéssel. — Pont ezt ne követte volna el?

— De ha mondom, hogy nem igaz! — erősítgettem.

Lenke legyintett és ivott.

5.

A plágiumaffér pontos története a következő: Zimonyi, a postás fia, az ódaköltő nem tudott belenyugodni önképzőköri csillaga elhalványulásába. Bár Gampl tanár úr elméletben kitartott mellette, hamarosan érezhetővé vált, hogy Zámolyi iránt műkritikusként is egyre engedékenyebb. Álláspontját a következőképpen fogalmazta meg: »Bár ma is azt tartom, hogy a modern költészet inkább csak modern, mint költészet, el kell ismernem, hogy az idő mulása az irodalmon is nyomot hagy s mindekor hoz valami változást. Ha Zámolyi újabb költeményeit, amelyekben némi nyomát látom tanácsaim megszívlelésének, alaposabban szemügyre veszem, megállapítom, hogy aránylag harmonikusan olvad össze bennük a hagyomány, a szabály és az újítás«. — Ez volt tehát a platform, amelyen Gampl tanár úr Zámolyi iránt érzett ellenállhatatlan vonzódását esztétikailag megokolta a maga számára. Előadáson és önképzőkörön kívül is minden alkalmat megragadott, hogy összeakadjon vele. A többi tanár szünetben a tanári szobában tartózkodott, de Gampl nyájas plébános mosollyal, mintegy szándék-

talanul végighaladt a diákoktól zsúfolt folyosón vagy udvaron és mindig beleütközött Zámolyiba. Ha Zámolyi ette a tízóraiját, félszeg fölénnyel megkérdezte:

— Na, ízlik a vajaskenyér, Zámolyi?

Gábor ilyenkor hűvös és szűkszavú volt:

— Hogyne! — mondta és furcsálkodó gőggel nézett rá, mint egy rajongóra, akinek vonzalma, ha nem is bántó, de groteszk. Ha könyv vagy füzet volt a fiú hóna alatt, Gampl megállította, és álagresszivitással rákiáltott:

— Már megint mit silabizál? Talán éppen a »Nyugat«-ot?

Emlékszem, felsőosztálybeliek tanulmányi kiránduláson voltunk az á.—i cukorgyárban. A gyárvezetőség meghivott bennünket ebédre. Négy hosszú asztalnál terítettek a négy osztálynak a csupaszfalu, raktárszerű helyiségben. Középen kerek asztalnál ettek a tanárok és a gyár tisztviselői. Pörkölt volt és túróscsusza, kevés könnyű borral. Röhögtünk, énekeltünk, bolondos tósztokat mondtunk... Tészta előtt Gampl tanár lassan felemelkedett. Mindig ő volt a legelvegyülőbb tanár a kiránduláson, mindenáron velünk akart tartani, énekelni, tréfákat csinálni. Befogta valakinek a szemét, vagy a gallérjára cédulát ragasztott »szamár« felírással. A fiúk már régen a »Fidibusz« és a »Magyar Figaró« vicceit mesélték egymásnak s a szelíd Gampl tanár úr humorát cinikusan kinevették. Most is közeledett tehát felénk Gampl mosolygó almaarccal, a szemében ravaszdi csillogással. Megállt az asztalok mögött, ide-oda dobott egy-egy tréfás megjegyzést. Aztán a hatodikosok asztala felé fordult és ezt kérdezte:

— Na fiúk, adtok egy kis helyet?

Felugrás, a pad felborul, mindenki hátraesik, mindenki röhög, a padot talpraállítják. A tanár úr a hasát fogja nevettében. Persze, hogy szorítottak neki helyet.

Nem ült az asztalfőre s nem ült Zámolyi mellé, sem szemközt vele. Az átellenes padon, két ülésnyire balra helyezkedett el s először az egész asztalhoz beszélt. Nem volt találékony s maliciája forrása a fiúkkal kapcsolatos osztálybeli dolgok voltak. A fiúk kötelességszerűen nevettek s Gampl nem gyanakodott, holott idővel kórussá szervezték a röhögést, amely ugyanabban a pillanatban harsant fel, ugyanarra a zenére. Aztán Zámolyihoz fordult s más hangon, majdnem megilletődötten, de erőltetett nyugalommal vele is tréfálni kezdett. Minél jobban erőlködött, annál megkörnyékezhetetlenebbül viselkedett Gábor. Az egyedüli volt, aki nem nevetett. Lebiggyedt szájjal, megzavarhatatlanul komoly tekintettel hallgatta a tanárt, aki mindenáron kontaktust akart vele teremteni a közös jókedvben. Csak azért sem! Szegény Gampl végül vérvörösen, boldogtalanul mosolyogva visszatért a tanári asztalhoz.

Az önképzőkör ifjúsága megérezte, hogy Gampl lassankint elejti Zimonyit s egyre inkább Zámolyi felé hajlik. A fiúk amúgy is követték Zámolyit s hogy most Gampl is átpártolóban volt, Zimonyinak alig akadt párthíve. Gábor most már minden önképzőköri ülésen felolvasott, verseit megtapsolták, holott egyre csapnivalóbbak voltak. Ekkor már naponként átjárt hozzám s meg is mondtam neki őszintén, hogy újabb költeményei gyengébbek, sőt van köztük, amelyik határozottan rossz.

Elnyúlt a divánomon, a karját a feje köré koszorúzta, bodorította a cigarettafüstöt és ezt mondta:

— Annyi baj legyen, öregem, ezeknek jó. Pestre mást küldök. Erről jut eszembe, hogy még mindig nem jött meg az »Ország-Világ«-tól a honorárium. Mondd, kérlek, nem kaphatnék tőled még egy ötöst? Visszaadom, ha megjön a »dohány«.

Ez már a hetedik ötös volt, amit néhány hét leforgása alatt kért. Tudta, hogy a nagypapától kérem és azt is tudta, hogy a nagypapa szívesen adja, abban a hiszemben, hogy a még mindig kifürkészhetetlen, goromba főbiztosnál esetleg majd használ látja. A főbiztos gorombaságának következménye volt, hogy Elek szemlész szigorúságában még a nagypapát is lebüntette: »Ne haragudj, Ede bácsi — mondta Elek zordul — két doboz »Hölgy« cigarettával több a készleted, mint amennyit bejelentettél. Ezért fizetsz három koronát. Nem a pénz fájt az öregnek de húsz év óta nem birságolták meg a nagypapát, érthető tehát, hogy a főbiztos fiának szívesen fizetett. Hátha egy jó szót ejt róla? Gábor nem titkolta előttem, hogy a pénzt dohányra és nőkre költi. Büszkén mesélte, hogy fényes nappal sétál be a városvégi házba, mintha fogorvoshoz menne.

Egyre kevésbbé erőltette meg magát, hogy fenntartsa előttem azokat a pózokat és látszatokat, amelyeket kifelé — ahogyan mondani szokás —, a profán tömeg felé — változatlanul megőrzött. Leplezetlenül megmutatkozott tökéletes erkölcsnélküliségében s rájöttem arra is, hogy a szellemi dolgokat, amelyek iránt felületesen érdeklődik, alapjában véve rendkívül lenézi. Ravaszsága, cinizmusa és vakító eszessége csak a kézzel fogható, a hasznos és az élvezetes

célokra koncentrálódott, akármilyen alávalóság vagy vakmerőség kellett az elérésükhöz. A Hétfás cukrászdájában összegyűlt társaság eleinte nem akart beleegyezni, hogy Zámolyit felvegyük magunk közé. Fiatalnak tartották és az eddigi tapasztalatok alapján nem túlságosan megbízhatónak. De addig nyaggatott, amíg keresztülvittem, hogy egy tavaszi szombat délután vendégként beengedték.

Fekete doktor vezette a vitát, mindnyájan résztvettünk benne. Zámolyi alig szólt közbe és akkor is csak semleges megjegyzéseket tett. Közben lebigyedt szájjal, gúnyos, majdnem öreguras mosollyal hallgatott, mint aki mindent jobban tud, minden tévedést korrigálna, ha akarna, de nem vesz részt az efajta gyermekes disputában. Az ablakkal szemközt ült s hirtelen közbevágott:

— Ni a szemlészné! — mutatott ki a parkba. — Ezzel a furcsa mókussal és a kutyával. Hogy is hívják ezt az alakot?

— Svaszta — mondtam zavartan, mert resteltem, hogy a vendég, akit én vezettem be, a nívós vitát ilyen útszéli módon megszakítja.

— A kutya szép! — jegyezte meg Gábor szakértően — és kiöltözve a nő is egész jól mutat.

A fiuk bosszankodva néztek a szemlészné után, aztán valaki sértődötten, rendreutasítva megszólalt:

— Ezt talán itt hagyjuk! — És tovább folyt Oros község szociográfiájának megbeszélése. Akkoriban jelent meg a »Század« kiadásában egy füzetben.

Együtt mentünk hazafelé Zámolyival a szentségtörővel, aki e magasrendű szellemi symposion közben észre merte venni a szemlészné csipőjét. Meg is mondtam neki, hogy a »Hétfás«-ban lehetőleg ki-

rekesztünk minden nem odavaló dolgot. Ha a jövőben esetleg eljön, akkor...

Nevetve közbevágott:

— Kétszer voltam a »Hétfás«-ban, öregem, először és utoljára. Ilyesmivel nem töltöm az időt. Tudod, mennyivel többet ér a szemlészné kiskörme, mint az egész duma ott. El is határoztam, most délután, hogy így szemügyre vettem, hogy kikezdek a szemlésznével. Otthon olyan, mint egy mindenes, amikor a mamát emelgeti — az öregem zsánere. De így felöltözve!... Legalább nem kell majd eljárnom a háztól.

— Neked mindig ilyesmi jár az eszedben — szóltam rá korholóan. — Különben jó lesz vigyázni, a szemlész nem viccel.

— Vállalom a kockázatot, egyáltalában minden dolognak több értelme van, amiből valami hasznom, vagy örömöm támad, mint az efajta szombat délutáni fontoskodásból, amiből senkinek sincs haszna. Azt hiszitek, pontosan attól fog megváltozni az élet, Magyarország és a világ, hogy ott a cukrászdában össze-vissza beszéltek? Ez a ti mániátok, ti intellektuelek!

— Józan ember csak a saját dolgával törődik, vagy legfeljebb a hasonszőrűekével. Szólt neked a proletariátus, hogy javítsd meg az életviszonyait? Fenét szólt! A proletáriátus nem kér meg semmire, a proletáriátus, öregem, szombat éjjel nem lehet járni az utcán. Berúgva dülöng s ha azt mondanád neki: »bácsi kérem, az alkohol öl, butít és a nyomorba dönt!« — kinyitná a bicskáját. A proletáriátus, öregem, szombat hajnalban tökrészegen hazatántorog, megveri a feleségét és a gyermekeit. Va-

sárnap délben felébred és kiderül, hogy elitta az egész heti keresetét.

— Te nem ismered a munkásságot! — intettem le komolyan. — Van egy proletár-elit, amely...

— Persze, hogy van, de nem számít. A proletáriátus olyan, mint a kínai. Keskeny tengerparti sávon már-már európai vagy amerikai színvonalon él néhány millió, de a többi négyszázmillióval sohasem lesz kész senki! Sem államférfi, sem agitátor, sem misszionárius. Ti intellektuelek, mikor a proletáriátusról beszéltek, úgy kezelitek a munkásságot, mint egy kristályos ásványt, amely a természetben szabályos, zárt alakzatokban fordul elő. Kásahegy az, öregem, soha senki sem fogja átrágni magát rajta. Vagy a paraszt, Oros község népe, akiről ma délután...

— Látod, én egyszer segítettem a parasztokon. Elmondtam neki, hogyan szereztem vissza nekik a halászati jogot.

— Nagyon szép. De el tudom képzelni, mit mondtak a halászok az országúton, amikor hazafelé mentek az írással a tarisznyájukban. Tudod, mit mondhattak?

— Mit?

— Csak azt szeretném tudni — mondta a legokosabb közülük — mennyit keresett ezen a dolgon ez az úr? Ne légy gyerek, öregem, ne ábrándozz. Okos ember, ha politikával, vagy társadalmi dolgokkal törődik, arra gondol, hogy az okos a magánérdekeket, amelyeket egyedül nem tudna kielégíteni, hogyan valósíthatja meg egy egész párt, egy egész osztály, vagy egész ország segítségével. Te nem vagy proletár, nem vagy paraszt, mit keresel azon, ha

nekik jobb dolguk lesz? Amit különben nem is hiszek és nem is tartom kívánatosnak. Ha neked lennék, nem mennék filozopternek, kár a gőzért! Ügyvédnek mennék, öregem! Csoda, hogy mit keresnek össze ezek az ügyvédek.

Természetesen nem maradtam adós a válaszszal szociológiai és etikai érveim sorával, de alig hallgatott rám. S ha éreztem is, hogy erkölcsileg és intellektuálisan nem maradtam alul, csinikus és elszánt eszessége s a meggyőző erő, amely mindenrekaphatósága kezdetleges, anarchista filozófiájából áradt, akkora hatással volt rám, hogyha nem is kételkedtem igazamban, de kétségeim támadtak nemes eszméim megvalósíthatóságában. Lehangoltan búcsúztam el Zámolyitól és akárhogyan akartam is, nem tudtam ellenszenvet érezni iránta. Talán azért nem, mert a nyers, kegyetlen okosságát mindennek ellenére respektáltam s mert megéreztem, hogy ez a nálam két évvel fiatalabb gyerek többet tud a valóságból, az élet ördögi törvényeiből és a jövőből, mint én.

6.

A március tizenötödiki iskolai ünnepély utolsóelőtti száma volt Zámolyi ódája. Már elhangzott a Himnusz, Gampl tanár úr ünnepi beszéde, majd elszavalták és elénekelték a »Talpra magyar«-t. A harmadikosok és negyedikesek eljátszottak egy bújdosó honvédjelenetet, Farkas Emődtől. Ekkor következett Zámolyi ódája, amely valóban szárnyaló volt és a pompás előadása megsokszorozta közönségsikerét. A főapát szaporán tapsolt lilakeztyűs kezével, a főispán elismerő szavakkal fordult a mellette

ülő igazgatóhoz, a polgármester pedig felállva lelkesedett. Amikor a tetszés zaja kissé elült, Zimonyi, aki mint ifjúsági elnök a dobogón elhelyezett hosszú asztalnál ült, az önképzőköri tisztikar közepén, halálsápadtan felállt s reszketeg, de éles hangon ezt mondta:

— Mint az önképzőkör ifjúsági elnöke, kötelességemnek tartom bejelenteni, hogy az itt elhangzott ódát nem Zámolyi Gábor írta, hanem Schönschtein nevű lugosi diák. Itt van a lugosi önképzőkör hivatalos levele — s felmutatta —, amely szerint...

Gampl tanár úr nyerte vissza először a lélekjelenlétét. Ráordított Zimonyira.

— Üljön le! Micsoda illetlenség! Konferencia elé viszem! Az egész világ előtt kompromittálja az iskolát!

Zámolyi is halálsápadt volt, de nyugodt, harsány hangon ezt kiáltotta:

— Alávaló rágalom. Be tudom bizonyítani!

A teremben zavar támadt, az előkelő vendégek kínosan mosolyogtak s igyekeztek minél hamarabb távozni. A botrány miatt az ünnepélyzáró Szózat is elmaradt. Gampl tanár úr, miközben nagy robajjal kiürült a terem, tovább szidta Zimonyit:

— Kötelessége lett volna nekem szólni! Nem a nyilvánosság elé vinni az iskola szennyesét!

Zimonyi könnyek között hebegte:

— Ugy gondoltam, tanár úr kérem, hogy ilyen merényletet példásan kell...

— Hogy mi a példás, azt bizza a tantestületre! — Aztán Zámolyihoz fordult, zord, de sokkal szelidebb hangon: — Maga pedig Zámolyi azonnal jelentkezik a tanári szobában!

Félóráig tartózkodott Zámolyi a tanári szobában. Amikor kijött, az arca visszanyerte rendes színét, mosolya, tekintete a régi volt.

— Hülye! — mondta a fiúknak, akik a tanári szoba előtt lesték. — Hülye paraszt! Láttam a levelet, tudom ki írta Lugosról. Az ottani postás fia, akivel senki sem állt szóba! Postások egymás közt! Egy hét alatt igazolom magam s akárhol érem, a fülénél fogva kiráncigálom a Nádor-utcára, fényes délben, korzóidőben nyilvánosan össze-vissza pofozom.

De félóra mulva már nálam volt. Nem vágódott végig a divánon, mint máskor, hanem a térdére szegezett könyökére hajtotta a fejét. Látszott, hogy nagy bajban van és nem tudja, mihez kezdjen. Azért még négyszemközt is hepciáskodott.

— Na, ez aztán szép kis cirkusz! Ez a pimasz paraszt! Hát akartam én az önképzőkörben szerepelni? Az ódát is azért pályáztam meg, mert Gampl búzdított.

Elhallgatott és szomorúan, tanácstalanul nézte a padlót.

— Kérlek — kezdtem hosszabb szünet után. — A dolgot könnyű rendbehozni! Irj levelet a lugosi intézetnek...

Zámolyi felállt, az ablakhoz lépett, nem fordult hátra és ezt mondta:

— Ide hallgass öregem! Neked megmondom, de kizárólag neked! Egyetlen ember vagy a városban, akiben megbizom. Tényleg nem én írtam a verset.

Bár percek óta sejtettem, mégis megdöbbentem.

— Tehát akkor?...

— Csakugyan Schönstein írta. Ez volt a tavalyi márciusi óda Lugoson.

— Az Isten szerelmére! Hogyan adhattad akkor be a saját neved alatt?!

— Mondom, Gampl az oka. Tudod, hogy idegen kézírással kellett volna beadni a pályázat feltételei szerint, de Gampl azt mondta, adjam csak a saját írásommal, hogy ráismerjen. Mindenáron nekem akarta adni a két húszast az öreg... A jó Isten tudja miért ilyen kedves hozzám. Nem adtam rá okot. Ebből van a baj.

— Most mi a terved?

— Nézd, én Schönsteinnal körülbelül úgy voltam, mint veled. Illetve, nem egészen úgy. Nemcsak legjobb barátom volt, de szolgám is. Csúnya, kancsal kis emberke, okos, a legjobb matematikus és tehetséges költő. Az ő verseit tényleg leadják Pesten a lapok, még a »Nyugat« is. Engem jobban szeretett mint az anyját. A legbecsületesebb fiú, de nekem minden bitangságot megbocsátott. Amit tudok, tőle hallottam, ő olvasott helyettem és peripatetikusan próbált művelni. Rá most is számíthatok.

— Dehát hogy gondolod?

— Éppen azon töröm a fejemet! Ebből a csávából ki kell másznom és ki fogok mászni! Csak arra kérlek, soha senkinek...

— Mondtam, hogy nem szólok. De bevallom, ennél csúnyább históriát elképzelni is nehéz.

— Mit szólnál ahhoz — kezdte élénken — ha írnék Schönsteinnek, adja írásban, hogy az ódát tavaly tulajdonképpen én írtam, csak az ő neve alatt adtam be, mert tudtam, hogy a lugosi tanárok velem szemben elfogultak?

— Mégsem kívánhatod, hogy most Schönsteinből legyen Lugoson plagiátor. S különben is, ezt senki sem hinné el, ha egyszer köztudomású, hogy jönnek a versei a pesti lapokban.

— Hát ahhoz mit szólnál — folytatta felcsillanó szemmel, —, ha arra kérném Schönsteint, igazolja, hogy állandó társszerzője voltam. Tudniillik darabot és kis regényt is írt már... Szóval elismertetném vele, hogy ezt az ódát túlnyomórészben én írtam, csak elhallgattuk a nevemet.

Ettől az ötlettől sem vártam sokat, de jobb nem jutott az eszünkbe. Gábor mindjárt megírta Schönsteinnek a levelet. Egy hét mulva megérkezett Schönstein válasza, egyenesen az intézet igazgatóságához. A kételyeket nem sikerült végleg eloszlatnia, de Zámolyi mégsem maradt egészen a slamaszlikában. Amikor megköszönte, hogy megőrzöm titkát, ezt mondtam neki:

— Csak arra kérlek, soha többé ne szerepelj az önképzőkörben versekkel! Nem kívánhatod tőlem, hogy az efajta csalásokhoz ezután is asszisztáljak.

— Na hallod? — vigyorogta. — El sem megyek többé az önképzőkörbe! Ebbe a bandába. Különben sem állok szóba Gampl-val. Mióta ez az affér történt, rám vetette magát és kétszer beszekundáztatott! Eddig becézett, most meg akar kínozni az öreg! Nem izgat túlságosan. Az apám úgyis beadta a kérvényt a minisztériumba, el akarja helyeztetni magát.

Aztán leérettségiztem, a nyarat Korponán akartam tölteni nagybátyámnál. De júliusban kitört a világháború. A kocsmából mindjárt az első nap bevonult a csapos és a pincér, — nekem kellett a

nyáron kisegítenem, a nagy rumliban, mert a kocsma reggeltől estig állandóan tele volt frissen bevonult rezervistákkal és a frontra induló fiatal katonákkal. Zámolyival nem találkoztam. Sümegen nyaralt a nagynénjénél. Ősszel beiratkoztam az egyetemre, tavasszal már soroztak s ősszel indultam az orosz frontra. A kommunizmusig nem láttam Zámolyit, akkor is csak másodpercre. Feltornásztam magam a zsufolt villamosra s Zámolyi éppen leszállt. Matrózruhában volt.

— Mi az, tengerész voltál?

Zámolyi régi ravasz mosolyával válaszolt.

— Nem! De én vagyok a Krisztyán tengerészkülönítmény sajtófőnöke — s már le is ugrott. A villamos elindult, utána néztem. Remekül festett a tengerész egyenruhában.

Aztán 1923-ban találkoztam vele Párisban. Ekkor Németországban már ismert grafikus volt, a nevét gyakran olvastam a berlini és dessaui forradalmárművészeké között. Párisban politikai szektárius volt, velem is alig akart szóbaállni, mert megvetette mérsékelt, humanista demokrata szemléletemet. Az első napokban tehát még a szekta rejtélyességét éreztette velem s bár hangoztatta, hogy v.-i életéből én vagyok az egyetlen emlékezetreméltó figura, úgy viselkedett, mint a szentek szentjének titkába avatott pap, ha laikussal beszél. Először, mióta ismertem, el akarta velem hitetni, hogy komolyan vesz valamit és hisz valamiben.

Ötödik nap korán reggel beállított a penziómba és megismétlődött a szituáció, amelyben bevallotta, hogy plagizált.

— Öregem! — kezdte. — nagy bajban vagyok! Segítened kell rajtam.

— Mi történt?

— Nézd, öregem, mi itten úgynevezett illegális pénzforrásból élünk. Képet az utolsó időben a kutya sem vesz. Az amerikaiaknak már nem kellenek az »izmusok«. Textilmintákat sem lehet eladni. Mindenki fotografál öregem. Én is megtanultam, orosz és dán képeslapoknak küldök képeket. De tudod, ilyen jobbfajta gép belekerül két-három ezer frankba és én kénytelen vagyok kölcsöngéppel dolgozni. A szaküzlet háromszáz frank deponálása után kölcsönadta a gépet, azzal a feltétellel, hogy ötven százalékot le kell adnom neki minden képem honoráriumából. Mármost öregem, az történt, hogy nem volt egy vasam se és sürgősen pénzre volt szükségem. A feleségemet el kellett küldenem, tűdőcsúcshurutos...

— Nem is tudtam, hogy feleséged van!

— Nem tudtad? Azt hittem V.-ben tudják! A törvényszéki elnök leányát vettem el.

— Benedekffy Lenkét? — kérdeztem megrendülten.

— Igen, összesodródtunk itt Párisban. Most beteg és mit tagadjam, öregem, eladtam a gépet. Muszáj segítened rajtam, különben holnap reggel lecsuknak.

Nyakamba vettem a várost és délutánra összeszedtem az ismerősöktől a 2500 frankot, amelynek fejében a fényképüzlet tulajdonosa hajlandó volt elhinni, hogy a gépet ellopták a metrón.

— Megadom, öregem — fogadkozott Zámolyi. — Három hónap mulva tökéletes fényképész vagyok, bevágódtam a filmesek közé. Tudod, rájöttem: a

filmé a jövő. Van egy amerikai nőm, az apja milliomos, délamerikai felkelő tábornokkal dolgozik, pucscsokat finanszíroz, vagyonokat keres rajtuk. A nőtől éppen most kaptam levelet, ősszel áthajóznak. Megtanult táncolni, meztelenül öregem. Az apját majd berántjuk egy filmbe.

— Bizonyos, hogy azért loholtam egész nap a pénz után, mert úgy éreztem, nem hagyhatom cserben Benedekffy Lenkét, nem tehetem ki annak, hogy a férjét lecsukják. De azt sem mondhatom, hogy Zámolyi újabb gazsága túlságosan meglepett. Nemcsak multja alapján éreztem majdnem természetesnek, hogy mindenre kapható, de otthonról jól ismertem nemzedékét, amelytől a politikában, a szellemi életben, a művészetben és a magánéletben ugyanez kitelt. Sőt Zámolyi annyiban volt ártalmatlanabb, hogy ebben a nagy városban nem volt semmi szerepe, hulladék volt a hulladékemberek szemétdombján, amelyet Páris orrátfintorgatva legfeljebb, ha tolerált.

Most azonban friss sebként sajgott bennem, hogy Benedekffy Lenke, kisvárosi ifjúságom békebeli fehér lobogója is rongyként a szemétdombra került.

II.

Az ötödik üveg is kiürült. Lenke tökrészeg volt, hajbakapott egy cukorkaárussal, a pincérnél reklamálta a »fiúkat«, két poharat lesodort az asztalról, hogy az átellenes járdáról a rendőr a néptelenedő Boulevard Montparnasse kocsiútján átvágott. Megállt a terasz előtt és jóindulatúan figyelmeztette a nőt, hogy menjen haza.

Lenke komikus gorombaságot vágott a fejéhez, a rendőr nevetett és engem biztatott, hogy szállítsam haza a mámoros hölgyet. Megállítottam egy taxit, hosszú könyörgésére s rövid birkózás után betuszkoltam a kocsiba. A sofőrnek megadtam az »Argonaut« címét. A nő hirtelen bőgni kezdett.

— Maga is brutalizál! — zokogta. — Engém mindenki brutalizál! Az a gazember biztos egy szobában lakik az amerikai nővel. Azt hiszi, bánom? Akivel már együtt volt, arra nem vagyok féltékeny. Egyáltalában nem vagyok féltékeny. Csak a pénzt szegény anyám nyugdíját ne adtam volna oda neki! Egy vasig elverte. De tudja mit csináltam ezzel a disznóval? Könnyezve nevetett. — Rögtön beleestem ott a Palais du Caféban. De nem adtam meg magam, harcoltam ellene. Hivott a műterembe, majd mit mondtam! Olyan tiszta voltam akkor, mint a ma lehullott hó! Még mit nem? Minden este elmentem a Palaisba, minden este hivott. Nem fogja megérni, hogy magához felmegyek — mondtam. Vonogatta a vállát, nevetett, sóhasem erőltette. Közben majdnem minden este meglestem, milyen nők járnak fel hozzá. Pokolian féltékeny voltam... De három egész hónapig nem mentem fel. Akkor egy reggel még otthon az ágyban elhatároztam, hogy lesz, ami lesz, este felmegyek. Nem birtam tovább. Imádtam. Egész nap készültem. Imádtam és iszonyodtam tőle. De délután fellázadtam. Ezé a gyalázatos gyilkosé, ezé a mosolygó szörnyetegé legyek először? Volt Rosentálnál egy görög kolléga, régóta kerülgetett, szemtelenkedni próbált az atelierbe, leintettem. De azon a délutánon, munka után, mikor a kezünket mostuk, ugyanazzal a szapannal, odaszóltam a görögnek: Na,

Kyrofilos, ha akarja felmegyek magához. De most mindjárt. Felmentem. Felemelt fejjel, rettenetes jókedvűen mentem a Palais du Caféba. Most én nevettem egész este gúnyosan. Azt már nem. — Mit nevet? — kérdezte Gábor. — Nagyszerű kedvem van ma. — Akkor talán ma feljön hozzám? — Fel! — vágtam ki vidáman. — Na jöjjön! — szólt különösebb lelkesedés nélkül. Igy volt.

Elhallgatott, kicsit elkábult, aztán cigarettát kért.

— Na és hogy lett a felesége?

— Ezt sohasem fogja kitalálni. Gábort hívták valahová az új művészek kongresszusára. Akkor voltunk hatodik hete együtt, el akart vinni magával, felment a konzulátusra, hogy adjanak nekem is vizumot, de a szakállas tisztviselő azt mondta, hogy csak törvényes házasságban élő hitvestársként engednek be. Képzelje! Erre aztán gyorsan megesküdtünk. Persze, nem utazhattunk el... Ez házasságom rövid története... Gondoltam, amikor az amerikai nő három hónapja megjött, megverem, kikergetem a Montparnasról. De mondja, miért verjem meg? Elvesz tőlem valamit? Gábor az enyém és én az övé vagyok. Már évek óta nem is kérdem, szeretem-e, vagy szeret-e?... Csak együtt vagyunk... Tudja mire gondolok? A sok mocsok, amiben együtt henteregtünk, csak az tart össze bennünket. S még valami... a cinkosság.

— Miféle cinkosság?

— Tudja, nekem visszatérő álmom, hogy Gábor és én együtt öltük meg az apámat. Ha visszagondolok gyerekkoromban, talán meg is tudtam volna ölni, olyan rideg, groteszk és felesleges volt szegény... Olyan lehetetlenek voltak ezek a békebeli öregek.

Vagy ki tudja... De mintha nem is lettek volna a rokonaink. S hogy Gábor legyőzte a papát a tárgyaláson, álmomban sokszor látom, ahogy ketten megöljük a papát... S tudja mit látok még? A halott kutyát, Portarturt. Megöltük az öregeket, ezt érzem. Az ifjúság lázadása — erről most divat regényeket írni. Fellázadtunk — a hosszú körmeit a meztelen karja húsába vájta —, de ilyen mocskos lázadók! Csaltunk, mindenkivel lehemperegtünk, loptunk, hazudtunk, forradalmárkodtunk, ittunk és filmeztünk. Mi jött ki ebből? Ez jött ki ebből!

Egyre szakadozottabban beszélt, aztán elhallgatott. Elaludt. A kocsi hamarosan megállt az Argonaut előtt. Becsengettem, nagynehezen fellármáztam és feltámogattam a lépcsőn. A szoba, az apró villanykörte fényénél, a vetetlen ággyal, sokkal rémítőbb volt, mint este. Lefektettem, miközben lerázta magáról a ruhát.

— Most aludja ki magát! mondtam gyengéden. — Reggel aztán majd...

— Ne menjen el! — szólalt meg révetegen.

— Legokosabb, ha most minél gyorsabban elalszik...

— Maradjon itt — esdekelte. — Jöjjön ide hozzám! Maga kislánykoromban szeretett engem.

— Igen... És ha majd holnap rendbejön...

— Ne hagyjon itt most. Vigyen el, mielőtt megjönnek. Mentsen meg! — zokogott. — Mentsen meg, ha Istent ismer!

Ekkor elhatároztam, hogy megmentem, elviszem innen!

— Hát jó — mondtam. — A kocsi lent vár. Öl-

tözzék, kiveszek egy szobát a penzióban... Aztán majd meglátjuk.

A nő felült, tétova szemekkel nézett rám. Mintha hirtelen kijózanodott volna. Majdnem normális hangon ezt kérdezte:

— Mit csináljak? Öltözzem fel?

— Ha csakugyan akarja, elviszem.

— Hány óra? — kérdezte.

— Félhárom!

— Ilyen késő van?

— Igen — mondtam lesújtottan — ideje lefeküdni.

— Persze! — motyogta.

— Utaztam harminchat óráig Magam is nagyon fáradt vagyok — próbáltam közönyösen magyarázkodni.

Vettem a kalapomat, elindultam az ajtó felé. A nő most már józanul, kétségbeesetten nézett utánam.

— Mentsen meg — suttogta. De nem mozdult.

Lassan becsuktam magam mögött az ajtót. Éreztem, hogy pillanatra őszintén menekülni akart, de a következő pillanatban rájött, hogy nem lehet. Másnap visszajönne.

ZSOLT BÉLA MŰVEI

Regények:

Lohengrin bukása
1918. Pallas.

Házassággal végződik
1928. Génius.

Gerson és neje
1930. Génius.

Bellegarde
1931. Pantheon.

A királynő családja
1932. Pantheon.

Kincs ügy
1934. Pantheon.

A dunaparti nő
1936. Nova.

A Wesselényi-uccai összeesküvés
1937. Nova.

Villámcsapás
1937. Pantheon.

A.M.N.MÚZEUM KÖNYVTÁRA

Kakasviadal
1938. Pantheon.

ZSOLT BÉLA MŰVEI

Versek:

Verseskönyv
1916. Lampel Róbert kiadása.

Hiába minden
1920. Sonnenfeld R. T. kiadása Nagyvárad.

Igaz könyv
1921. Génius.

Versek
1931. Génius.

Elbeszélések:

Polgári házasság
1937. Pantheon.

ZSOLT BÉLA MŰVEI

Szindarabok:

Erzsébetváros

1930.

Oktogon

1932.

A párisi vonat

1936.

OSZK

A.M.N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

Cikkgyűjtemények:

Kőért kenyér

1939. Szerző kiadása.

Tanulságok és reménységek

1942. Szerző kiadása.

OSZK

OSZK

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár